

FAKULTET ZA KRIMINALISTIKU,
KRIMINOLOGIJU I SIGURNOSNE STUDIJE

Kriminalističke eme

Časopis za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije

Godište IX Sarajevo, 2009

Broj 3-4

ISSN 1512-5505

Kriminalističke teme časopis za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije

Razlozi za pokretanje časopisa su naučni, edukativni i društveni. Naučne potrebe i opravdanost izlaza časopisa su u funkciji prezentacije naučnih dostignuća na polju kriminalistike, kriminologije i sigurnosnih studija kao i drugih disciplina koje se prožimaju sa navedenim oblastima. Edukativna funkcija časopisa je od šireg značaja sa aspekta permanentnog praćenja i usvajanja novih saznanja iz domena kriminalistike, kriminologije i sigurnosnih studija. Društvena opravdanost za pokretanje časopisa je imperativ vremena budući da je po svojoj strukturi jedinstven u Bosni i Hercegovini. Društvo se mora uspješno organizirati i suprostaviti rapidno rastućim i sve složenijim antisocijalnim devijantnim i kriminalnim pojavama. Ciljevi časopisa su prezentacija naučne i stručne misli. (Izvod iz koncepcije časopisa *Kriminalističke teme*)

IZDAVAČ

Univerzitet u Sarajevu
Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i
sigurnosne studije
Sarajevo

ZA IZDAVAČA

Dr. sc. Ramo Masleša, dekan

ADRESA

Zmaja od Bosne 8, 71000 Sarajevo
Bosna i Hercegovina
e-mail: krimteme@fknbih.edu

UDC 434.9 ISSN 1512-5505

Časopis je upisan u Evidenciji javnih glasila
FBiH pod rednim brojem 773 od 13.03.1998.
godine.

UREĐUJE - Redakcija časopisa:

Dr. sc. Muhamed Budimlić, glavni i odgovorni
urednik

Dr. sc. Muslija Muhović

Dr. sc. Haris Halilović

Dr. sc. Almir Maljević

Dr. sc. Eldan Mujanović

Mr. sc. Darko Datzler

Beba Ešrefa Rašidović

DTP

Predrag Puharić

ŠTAMPA

Printer, Sarajevo

ZA ŠTAMPARIJU

Jasmin Babić

DIZAJN KORICA

Tarik Jasenković

Svi radovi objavljeni u časopisu su recenzirani
skladu sa odredbama Pravilnika o uređivanju
izdavanju časopisa *Kriminalističke teme*.

Prilozi objavljeni u časopisu referiraju se u / *Journal*
Criminal Justice Issues (Kriminalističke teme)
indexed / abstracted in:

CSA Sociological Abstract

EBSCO SocINDEX

EBSCO SocINDEX Full Text

Proquest Sociological Abstract

Kriminalističke teme

**OTKRIVANJE KRAĐA MOTORNIH VOZILA NA OSNOVU KRIVOTVORENIH REGISTRACIJSKIH
ISPRAVA - STUDIJA SLUČAJA KANTON SARAJEVO (2003-2008)**

**RECOVERY OF STOLEN VEHICLES BY DETECTION OF FORGED REGISTRATION
DOCUMENTS- CASE STUDY OF SARAJEVO CANTON (2003-2008)**

Eldan MUJANOVIĆ

Nebojša BOJANIĆ

Ismet KATANA

99

KRIVIČNOPROCESNI ASPEKTI PREPOZNAVANJA OSOBA I PREDMETA

THE CRIMINAL PROCEDURAL ASPECTS OF THE RECOGNITION OF PERSONS AND OBJECTS

Damir ČAČKOVIĆ

123

FORENZIČKA ODOROLOGIJA

FORENSIC ODOROLOGY

Mladen MILOSAVLJEVIĆ

Dušica MILOSAVLJEVIĆ

Sunčica MILOSAVLJEVIĆ

137

PRIVREDNI KRIMINALITET I KORUPCIJA U REPUBLICI SRBIJI

ECONOMIC CRIME AND CORRUPTION IN THE REPUBLIC OF SERBIA

Aleksandar R. IVANOVIĆ

153

**OTKRIVANJE KRAĐA MOTORNIH VOZILA NA OSNOVU
KRIVOTVORENIH REGISTRACIJSKIH ISPRAVA - STUDIJA
SLUČAJA KANTON SARAJEVO (2003-2008)**

Izvorni naučni rad

**RECOVERY OF STOLEN VEHICLES BY DETECTION OF FORGED
REGISTRATION DOCUMENTS-CASE STUDY OF SARAJEVO
CANTON (2003-2008)**

Original scientific paper

**Eldan MUJANOVIĆ
Nebojša BOJANIĆ
Ismet KATANA**

Sažetak

Krađe motornih vozila predstavljaju pojavu koja je sa brojnim pojavnim oblicima značajno prisutna na teritoriju Bosne i Hercegovine, posebno na području Federacije BiH i Kantona Sarajevo. Kao izrazito složen oblik krađa motornih vozila se javljaju profesionalne, trajne krađe vozila koje su specifične po tome što počinitelji otuđenim vozilima mijenjaju identitet radi sprečavanja njihovog otkrivanja od strane tijela kaznenog progona. Rad se bavi utvrđivanjem korelacija između otkrivanja krivotvorenih registracijskih isprava za motorna vozila i pronalaskom ukradenih vozila od strane policije u Kantonu Sarajevo. Dobiveni rezultati ukazuju da ove varijable uzajamno ne koreliraju te da je potrebno unaprijediti praksu otkrivanja krivotvorenih isprava za motorna vozila od strane policije u Kantonu Sarajevo. Preporuke iznesene u radu se tiču poboljšanja stanja u području policijske edukacije, obuke i razmjene iskustava radi povećanja efikasnosti pronalaska ukradenih vozila od strane policije, posebno kada je riječ o profesionalnim, organiziranim krađama motornih vozila.

Ključne riječi:

krađe motornih vozila, krivotvorenje isprava, otkrivanje krivičnih djela, policijska edukacija i obuka

Abstract

Motor vehicle thefts are multiple presented phenomena in the territory of Bosnia and Herzegovina, especially in Federation of BiH and Sarajevo Canton. Among many of its forms, professional or permanent types of vehicle thefts are particularly complex since they include altering of vehicles identity for purposes of concealment of stolen vehicles from criminal justice authorities. The article is dealing with identification of correlations between detection of forged

registration documents for motor vehicles and recovery of stolen vehicles by police forces in Sarajevo Canton. Findings suggest that these variables do not correlate and practice of detection of forged vehicle registration documents in Sarajevo Canton must be improved. The recommendations from the article are focused on improvements in the field of police education, training and exchange of expertise for purposes of efficient recovery of stolen vehicles by police, especially in the cases of professional, organized motor vehicle thefts.

Key words

motor vehicle thefts, documents counterfeiting, crime detection, police education and training

1. Uvod

Pronalazak vozila na motorni pogon i njihova masovna proizvodnja (popularno nazvana "Fordizam") s početka XX stoljeća, u velikoj mjeri unaprijedili su kvalitet života i društva u cjelini. Učinci upotrebe motornih vozila u čovjekovom svakodnevnom životu mogu se posmatrati iz pozitivne, odnosno, negativne perspektive. Pozitivni učinci masovne upotrebe motornih vozila su vidljivi na socijalnom, psihološkom, ekonomskom, sportskom i dr. planu. U sociologijskom smislu, njihova pojava je znatno utjecala na intenziviranje urbanizacije, povećanje društvene interakcije i mobilnosti, razvoj društvene infrastrukture i općenito na zbližavanje među ljudima. Na psihološkom planu, pojava automobila je utjecala na ideale osobne slobode i individualnosti, odnosno, individualnog životnog stila. Također, automobili su ubrzo postali simboli društvenog statusa i prestiža. Njihovom pojavom, automobili također postaju modni detalj i simbol bogastva. Osim navedenog, automobili imaju i ulogu sredstva za rekreaciju, čime je stvoreno jedno novo područje (automobilskog) sporta. U smislu ekonomskog razvoja, pojava automobila je dovela do razvoja sasvim nove grane industrije koja je, između ostalog, doprinijela i značajnijoj upotrebi nafte i njenih derivata, čiji pronalazak do tada nije imao značajniju svrhu. U tom smislu je pojava automobila direktno doprinjela i razvoju naftne industrije.¹ Sumirajući značaj motornih vozila za razvoj čovječanstva, Warnes (2004) ističe da su ona "bez ikakve dvojbe, drastično promijenila tehnološki i društveni razvoj američke i svjetske historije" (s. 65), čime je u najkraćem sažet stvarni značaj motornih vozila za modernu civilizaciju. Međutim, masovna upotreba motornih vozila, prije svega automobila, dovela je do niza drugih negativnih socijalnih učinaka. Općenito govoreći, višestruki efekti povećanja broja motornih vozila u smislu prometne zagušenosti, onečišćenja okoliša i kvalitete

¹ Sekundarne grane industrije su također značajno profitirale razvojem proizvodnje automobila, primarno industrija čelika, hemijska, industrija gume kao i različite uslužne djelatnosti (benzinske stanice, restorani, hoteli i osiguravajuća društva). Indirektno, i oglašivačka industrija bilježi svoj razvoj pojavom automobila i cestovne infrastrukture. U vezi sa ekonomskim učincima pojave motornih vozila treba istaći da proizvodnja automobila spada među tri najrazvijenije grane industrije u svijetu, odmah nakon farmaceutске i vojne idustrije

života, uključujući veliki broj slučajeva stradanja ljudi u prometnim nezgodama, mogu se uzeti kao negativni aspekti razvoja globalnog automobilskeg sistema (Featherstone, 2004: s. 2).² Među ovim faktorima, posebno treba istaći negativne aspekte posebne novovjekovne pošasti, tj. prometne akcidentogeneze, koja sva-svakodnevno uzrokuje gubitak velikog broja života ljudi koji stradavaju kao učesnici u prometu.

Ilustracije radi, procjenjuje se da je samo tokom 2002. godine širom svijeta u prometnim nesrećama smrtno stradalo 1.180.000 osoba. Svakodnevni gubici života i učestalo tjelesno ozljeđivanje učesnika u prometu, uveliko su prihvaćeni kao nešto što je neizbježno. Štaviše, ova pojava je postala banalna, nešto o čemu ne vrijedi izvještavati u medijima, osim ako se ne radi o slučajevima dramatičnih, ljudima interesantim tragedija, poput onih u kojima su stradali tek vjenčani parovi ili djeca, odnosno, nesreća koje su rezultirale velikim brojem smrtno stradalih (Featherstone, 2004: s. 4).

Osim toga, velike materijalne vrijednosti motornih vozila vrlo su rano privukle pažnju počinitelaca kaznenih djela. Pojave kaznenih djela u vezi sa motornim vozilima su raznovrsne i vrlo brojne. Među njima se posebno iskazuju krađe motornih vozila. Pojava krađa motornih vozila datira skoro od samog početka njihove proizvodnje i upotrebe (Fivaz, Bonfanti, 2006). Uz krađe automobila vezuju se i druga brojna kaznena djela, čijim počinjenjem nastaju velike materijalne i nematerijalne štete (vlasnicima vozila, osiguravajućim društvima, društvenoj zajednici, tijelima kaznenog progona itd.). Motorna vozila se ne otuđuju isključivo radi stjecanja imovinske koristi. Trgovinom otuđenih motornih vozila se mogu financirati počinjenja drugih kaznenih djela, ona se mogu koristiti i kao sredstvo za počinjenje terorizma (Interpol, 2009). Naprimjer, krađe motornih vozila u SAD-u predstavljaju najobimniji oblik imovinskog kriminaliteta (Adler, Mueller, Laufer, 2006).

Ipak, motorna vozila su i dalje jedan od najmanje zaštićenih oblika imovine, iako se radi o veoma "ranjivom" materijalnom dobru u smislu postojanja prilika za njegovo otuđenje (Terp, 2006). Kako ističu Clarke i Harris (1992) "faktori koji doprinose visokim stopama krađa motornih vozila se mogu svesti na: (a) ubikvitet automobila, (b) njihovu nedovoljnu zaštitu i (c) atraktivnost koja privlači počinioc" (s. 2), usljed čega svjedočimo permanentnoj stabilnosti ovog oblika imovinskog kriminaliteta.³

² U svom istraživanju negativnih implikacija masovne upotrebe motornih vozila Crouse (2000) iznosi kategorizaciju troškova/šteta koja se zasniva na sljedećim faktorima: „ prometne nezgode, ekonomske štete, implikacije po zdravlje stanovništva, gubitak zemlje, troškovi porodičnih budžeta, troškovi parkirališta, zavisnost o nafti i vojne implikacije, onečišćenje okoliša, izgradnja saobraćajnica i socijalni troškovi" (s. 367-372).

³ Usp. Clarke (1999) koji na osnovu razmatraja teorije rutinske aktivnosti u kriminologiji, razvija koncept atraktivnih dobara (egn. *hot products*) koja privlače počinioc imovinskih kaznenih djela. Prema njemu, neka dobra su privlačna počiniocima: (a) ako se lako mogu prikriti, (b) prenijeti, (c) ako su dostupna, (d) vrijedna, (e) ako se u njima može uživati i (f) raspolagati. Ovaj teoretski koncept se na neki način odnosi i

Ako se govori o općim karakteristikama krađa motornih vozila treba istaći klasifikaciju koju iznosi Longman (2006) prema kojem u "tipičnoj podjeli kriminaliteta na imovinski i nasilni, krađe motornih vozila pripadaju prvoj skupini kaznenih djela, mada je utemeljeno posmatrati ovaj vid kriminaliteta i kao ekonomski, odnosno hibridni kriminalitet, budući da u nekim slučajevima uključuje upotrebu nasilja, prinude prilikom oduzimanja tuđeg motornog vozila" (s. 1), čime ukazuje na pojedine pojavne oblike kaznenih djela razbojništava, kod kojih je predmet oduzimanja tuđe motorno vozilo. Na sličan način Hagan (2007) smatra da se među kaznena djela nasilničkog kriminaliteta mogu uvrstiti: (a) fizički napadi na život i tijelo, (b) razbojništva, (c) provalne krađe i (d) krađe motornih vozila. Na osnovu pomenutog, može se zaključiti da krađe motornih vozila predstavljaju masovnu, raznovrsnu i u nekim slučajevima profitabilnu (lukrativnu) kriminalnu aktivnost.

S obzirom na raznovrsnost pojavnih oblika krađa motornih vozila, od posebnog je značaja njihova morfološka klasifikacija koja služi jasnom razvrstavanju u pojedine skupine djela na temelju zajedničkog kriterija razlikovanja. Naime, kriminalistička morfologija, kao dio kriminalističke fenomenologije, istražuje karakteristike stvarne pojave kaznenih djela s ciljem sustavne analize i razvrstavanja u grupe srodnih djela radi stvaranja osnove za svrhovito istraživanje (Pavišić, Modly, Veić, 2006: s. 183). Postoje brojne klasifikacije pojavnih oblika krađa motornih vozila. Najčešće se ova kaznena djela razvrstavaju prema kriteriju subjektivne strane djela, tačnije namjere počinitelja.⁴ Na taj način u jednoj od ranijih podjela, Challinger (1987) iznosi trostepenu klasifikaciju, koja razlikuje krađe motornih vozila počinjenje radi: (a) rekreacije, (b) transporta (prijevoza), i (c) stjecanja imovinske koristi. Na temelju takve distinkcije pojavnih oblika krađa motornih vozila Clarke i Harris (1992) sugeriraju „da bi se trebale razlikovati tri osnovne kategorije krađa motornih vozila: a) krađe vozila radi privremenog korištenja od strane počinitelja (gdje spadaju korištenja vozila radi zabave, užitka ili kratkotrajnog prijevoza), b) profesionalne krađe (koje se čine radi trajnog oduzimanja vozila od njegovog vlasnika, odnosno, radi dugoročne upotrebe od strane počinitelja ili radi preprodaje, krijumčarenja u druge države ili rastavljanja i prodaje dijelova vozila) i c) krađe iz vozila (uključujući krađe manjih komponenti vozila poput audio uređaja ili ličnih stvari koje se nalaze u vozilu)„ (s.6), čime su ponovno ukazali na značaj razlikovanja motiva počinitelja prilikom razlikovanja velikog broja pojavnih oblika krađa motornih vozila. Naime, postoje brojni motivi za počinjenje krađa motornih vozila. U većini slučajeva oni se mogu podijeliti u pet glavnih kategorija: (a) otuđenja motornih vozila bez namjere pribavljanja protivpravne imovinske koristi, a u svrhu zabave, korištenja radi utrkivanja, užitka (eng. *joyriding*), (b) krađe počinjenje radi upotrebe vozila kao

na motorna vozila kao jedno od materijalnih dobara koje privlači počinitelje kaznenih djela.

⁴ Ovim kriterijem se koristi i zakonodavac u BiH prilikom razlikovanja kaznenih djela teške krađe (čl. 287. Krivičnog zakona FBiH, čl. 232. Krivičnog zakona RS i čl. 287. Krivičnog zakona Brčko Distrikta BiH) kod kojih je objekt napada tuđe motorno vozilo od kaznenih djela oduzimanje motornog vozila (čl. 237. Krivičnog zakona RS) odnosno oduzimanja tuđe pokretnine (čl. 291 Krivičnog zakona FBiH, čl. 291. Krivičnog zakona Brčko Distrikta BiH).

prijevoznog sredstva, (c) krađe vozila koje se čine radi počinjenja nekog drugog kaznenog djela, (d) krađe vozila kojima su cilj prevare povezane sa osiguranjem vozila i (e) krađe vozila koje se vrše radi demontaže, rastavljanja vozila i prodaje njegovih dijelova (Berg, 2008; Becker, 2005; Bennet, Hess, 2007).⁵ Tipična kriminalistička podjela razlikuje dvije osnovne grupe pojava oblika krađa motornih vozila: (1) privremena otuđenja motornih vozila i (2) profesionalne krađe motornih vozila (O'Hara, C., O'Hara, G., 1994). Ponekad počinioци kradu motorna vozila i radi poboljšanja performansi vlastitog vozila, tako što trajno otuđuju specifične komponente sa ukradenih vozila (Antonopoulos, Papanicolaou, 2009: s. 141). U novije vrijeme, kao poseban oblik krađa motornih vozila, javljaju se slučajevi gdje se vozila otuđuju kao sredstvo iznuđivanja novca od zakonitih vlasnika (Gunev, Bezlov, 2008). Za predmetnu analizu je posebno značajna kategorija profesionalnih (koje još možemo nazvati i trajne) krađa motornih vozila u koju, osim prodaje dijelova otuđenog vozila, spadaju i slučajevi gdje počinioci vrše ova kaznena djela s isključivom namjerom pribavljanja imovinske koristi od prodaje otuđenog vozila u cjelini. U odnosu na mjesto trajnog korištenja otuđenog vozila, razlikuju se dva osnovna modaliteta ostvarenja nezakonite imovinske koristi: (a) prodaja vozila radi njegovog nezakonitog korištenja na području države gdje je ono ukradeno i (b) nezakoniti promet otuđenih motornih vozila radi njihove prodaje na tržištima drugih država.⁶ Iz toga slijedi zaključak da u odnosu na raniji period, kada je većina otuđenih motornih vozila bila pronađena i vraćena vlasnicima, današnju fenomenologiju krađa motornih vozila karakteriše dosta niža stopa pronalaska i njihovog vraćanja zakonitim vlasnicima (posebno ako se radi o krijumčarenju otuđenih vozila u druge države). Profesionalne (trajne) krađe motornih vozila privlače počinioce jer su u suštini vrlo profitabilne (Gilbert, 2007: s. 314). Nadalje, nezakoniti profit koji se ostvaruje u području krađa i preprodaje otuđenih vozila postaje sve veći i sve ga više kontroliraju organizirane kriminalne grupe (Stauffer, Bonfanti, 2006). Danas se u okviru transnacionalnih organiziranih kriminalnih aktivnosti krijumčare tradicionalna (opojne droge, cigarete i naftni derivati) i moderna (otuđena motorna vozila, krivotvorine, hemijski prekursori i ljudi) materijalna i druga dobra (Europol, 2007). Morfologiju ovih vrsta krađa motornih vozila u pravilu

⁵ Vrlo često se za označavanje većeg broja pojava oblika kaznenih djela povezanih sa krađama motornih vozila koristi generički pojam „*auto-kriminal*“. Treba znati da se ovaj pojam (eng. *vehicle-crime*) koristi prilikom izrada studija o stanju kriminaliteta u Engleskoj i Velsu (eng. *British Crime Survey*) te da obuhvata tri kategorije kaznenih djela u vezi sa motornim vozilima: 1) krađe motornih vozila, 2) krađe iz motornih vozila, i 3) pokušaje krađe motornih vozila ili predmeta iz motornih vozila (Home Office, 2008: s. 96).

⁶ Na ovom mjestu, potrebno je ukazati da se u vezi profesionalnih (trajnih) krađa motornih vozila često koristi pojam „*međunarodna nezakonita trgovina motornim vozilima*“ kojim su obuhvaćene različite vrste kažnjivih radnji, poput: (1) krađa motornih vozila, (2) prikrivanja, (3) utaja, (4) lažnih krađa motornih vozila u vezi sa prevarama osiguravajućih društava, (5) raznih poreznih i carinskih prekršaja, (6) krađa i zloupotreba registracijskih pločica (oznaka), (7) krivotvorenja dokumenata na vozilima i o vozilima, (8) krađa dokumenata i provalnih krađa iz ureda ovlaštenih za izdavanje prometne dokumentacije, (9) korupcija (posebno primanje i davanje mita) kao gotovo neizbježni prateći delikti, (10) razne vrste prisila, iznude, ucjene, (11) nasilnički delikti, (12) pranje novca, (13) utaje poreza i sl. (Žarković, Rajkovača, 1998: s. 626; Aleksić, Milovanović, 1999: s. 126).

karakteriše i to što počinioci, radi onemogućavanja otkrivanja ukradenih vozila, vrše preinake na njihovim identifikacijskim oznakama. Primarni cilj počinioca u okviru ove faze krađa motornih vozila je davanje sasvim novog identiteta otuđenom vozilu. Razlog tome leži u činjenici da svaki automobil posjeduje, osim općih, izvjesne individualne karakteristike koje se ogledaju u (a) jedinstvenom identifikacijskom broju vozila (eng. *Vehicle Identification Number* - „VIN“), (b) pripadajućim registracijskim ispravama i oznakama, (c) individualnim karakteristikama stanja vozila, boje, oštećenja, oznaka na vozilu i sl.⁷ Općeniti cilj davanja novog identiteta otuđenom vozilu leži u činjenici da su podaci o otuđenim vozilima pohranjeni u različitim evidencijama policije, carine, osiguravajućih kompanija na nacionalnom i međunarodnom nivou koje služe za otkrivanje otuđenih vozila. Takvo stanje je prisutno i u BiH, gdje se falsifikovane i ukradene registracijske tablice, krivotvoreni dokumenti za vozila, lažne „identifikacijske oznake“ (kojima se osigurava novi identitet vozila), koriste se za nesmetan prolaz kroz policijske i carinske kontrole, a isto tako evidentna je i dobra povezanost kriminalaca sa službenicima koji rade na graničnim prijelazima (Ministarstvo sigurnosti BiH, 2009: s. 10). U vezi s tim treba istaći da su registracijske isprave za motorna vozila neposredno povezane sa identifikacijskim oznakama vozila (primarno VIN brojem) i registracijskim oznakama (tablicama, pločicama) na vozilu. Uloga registracijskih isprava za motorna vozila je dvojaka: (a) njima se dokazuje vlasništvo ili pravo raspolaganja sa vozilom i (b) zakonite registracijske isprave su dokaz da se radi o osiguranom i tehnički ispravnom vozilu koje učestvuje u prometu. Tako se, pod registracijom motornog vozila podrazumijeva upravno ovlaštenje za upotrebu motornog vozila u javnom prometu koje uključuje adekvatnu identifikaciju motornog vozila i izdavanje registracijskog broja za vozilo (Ombelli, 2006: s. 390).⁸ U većini slučajeva otuđena motorna vozila kojima je izmijenjen identitet posjeduju registracijske isprave koje su krivotvorene ili autentične (koje su, međutim, izdate na osnovu krivotvorenih uvoznih i drugih isprava). Načini krivotvorenja ovih isprava se ogledaju u preinakama podataka u ispravama, kako onih o vlasniku vozila, tako i o samom vozilu. U tom smislu, govorimo o materijalnim krivotvorinama (Stajić, Vešović, 1987: s. 192). S druge strane, u praksi su mogući slučajevi izdavanja originalnih isprava sa lažnim podacima i lažnim ovjerama. Riječ je o intelektualnim krivotvorinama, kod kojih isprava nije lažna, ali se krivotvori njena sadržina

⁷ Usp. Göth (1993) koji među identifikacijska obilježja na motornim vozilima ubraja: (a) identifikacijski (VIN) broj vozila, (b) identifikacijsku pločicu, (c) specifične oznake pojedinih proizvođača, (d) kodne pločice, (e) broj motora, (f) mjenjačku kutiju, (g) mjenjač uz stražnju osovinu na vozilu, (h) druge brojeve, (i) oznake datuma ljevanja plastičnih i željeznih dijelova, (j) oznake na sigurnosnim pojasevima, (k) opremu vozila, (l) boju vozila, (m) podatke o servisiranju vozila, (n) naplatke vozila, (o) gume-pneumatike i (p) ostakljenje vozila. U novije vrijeme se posebno ističe značaj identifikacijskih oznaka motornih vozila koje se nalaze na sigurnosnim zračnim jastucima koje kao osnovnu opremu posjeduju skoro svi modeli automobila (Smylie, 2006: s. 155).

⁸ Najčešće se u pravnom prometu koriste sljedeće vrste registracijskih isprava za vozila: (1) saobraćajne dozvole, (2) vlasničke knjižice, (3) „zeleni“ kartoni, (4) punomoći za korištenje vozila, (5) polise osiguranja i dr.

(Jovašević, 1996: s. 49).⁹ Poseban problem za otkrivanje obje vrste "lažnih" registracijskih isprava za motorna vozila predstavlja činjenica da trenutno ne postoje međunarodni standardi za izradu registracijskih isprava, čime se otežava otkrivanje krivotvorenih isprava za vozila (Clarke, Brown, 2003: s. 205). Isto tako, Liukkonen (1997) je u svom istraživanju o problemu krađa motornih vozila u Evropi došao do zaključka da "jedan od najvećih problema uključuje postojanje mnoštva različitih registracijskih i drugih sa vozilima povezanih isprava" (s. 22), što dodatno otežava pronalazak otuđenih vozila koja se koriste pod lažim identitetom.

Osim svih poteškoća, policijski službenici mogu vlastitom operativnom aktivnošću doći do saznanja o profesionalnim (trajnim) krađama motornih vozila, pri čemu se kao značajne mjere i radnje heurističkog (otkrivačkog) karaktera ističu: (a) zaticanje počinioca na izvršenju, (b) poduzimanje operativne mjere zasjede, (c) provjera operativnih informacija, (d) kontrola vozila u prometu, (e) provođenje racije i (f) blokade (Janjić, 1995: s. 287). Indicije na osnovu kojih službenici policije mogu otkriti otuđena motorna vozila se odnose na: (a) identifikacijske oznake na vozilu (primarno VIN broj), (b) registracijske isprave za vozila, (c) ključeve vozila, (d) registracijske oznake (pločice) vozila i (e) izgled pojedinih dijelova vozila (Terp, 2006; Berg, 2008). Bez obzira na karakter službene radnje u okviru koje se mogu otkriti otuđena motorna vozila, vrlo je važno da službenici policije raspolažu adekvatnim znanjima o načinima prepoznavanja krivotvorenih registracijskih isprava. U pravilu je krivotvorene registracijske isprave za vozila moguće otkrivati vizuelnim pregledom isprave, koju vrši ovlaštena osoba, uz korištenje odgovarajućih tehničkih sredstava podobnih za ustanovljavanje neispravnosti u ispravama (Trajkovski, 1972: s. 93). Cilj tih radnji je otkrivanje krivotvorenih registracijskih isprava za vozila, odnosno, dolaženje do sumnje da su identifikacijske oznake na vozilu krivotvorene.¹⁰ U svakom slučaju, to zahtijeva posebna znanja o metodama krivotvorenja isprava, odnosno, indikatorima na temelju kojih se takve isprave prepoznaju. Analizom prakse policijskih tijela na području Kantona Sarajevo u otkrivanju otuđenih motornih vozila na temelju otkrivanja krivotvorenih registracijskih isprava, nastoji se ukazati na značaj proaktivnih mjera policije koje su usmjerene na dobijanje saznanja o kaznenim djelima (teških) krađa motornih vozila koje su najčešće dio organiziranih kriminalnih aktivnosti. Indirektno, rezultati ovog rada nastoje ukazati na značaj stalne edukacije, obuke i razmjene iskustava policijskih službenika na nacionalnom i

⁹ Preinake na originalnim registracijskim ispravama se odnose na osobne podatke o vlasniku vozila, identifikacione tehničke podatke o samom vozilu, te podatke o registraciji i osiguranju vozila. Prepravke navedenih podataka mogu se izvršiti na slijedeće načine: (1) mehanički, uklanjanjem koje s vrši brisanjem ili radiranjem, (2) dodavanjem u praznine teksta ili slova, (3) hemijskim putem, tj. upotrebom odgovarajućih otapala i agenasa za izbljeđivanje, ili (4) izrezivanjem i ubacivanjem podataka lijepljenjem (Bojanić, 2004: s. 54).

¹⁰ Iako postoje terminološke razlike u pojmovima krivotvorenje i falsificiranje ipak treba uzeti u obzir činjenicu da se u pravnoj terminologiji isključivo koristi termin krivotvorenje. Obzirom da se radi o sinonimima korisno je uzeti u obzir podjelu prema kojoj općenito postoje (a) djelimično krivotvorene, (b) potpuno krivotvorene, i (c) neispravne isprave (Bojanić, 2004).

međunarodnom nivou, o savremenim metodama otkrivanja krivotvorenih registracijskih isprava za motorna vozila.

2. Metodološki pristup

Prilikom izrade ovog rada, korišten je tzv. neeksperimentalni istraživački pristup (nacrt, dizajn) kojim se isključivo nastoji za posmatrani period evaluirati utjecaj djelatnosti kriminalističkih vještačenja iz domena grafologije (grafoskopije) na efikasnost pronalaska otuđenih motornih vozila u Kantonu Sarajevo. Cilj ovog rada je da se putem analize prikupljenih podataka izvrši deskripcija stanja krađa motornih vozila u BiH, sa posebnim osvrtom na stanje ovog problema u Kantonu Sarajevo, te da se iznese klasifikacija obima i strukture povrata otuđenih motornih vozila na ovom području. Istovremeno, u radu se nastoji dati opis djelatnosti grafoloških kriminalističkih vještačenja koja se poduzimaju u okviru MUP-a Kantona Sarajevo, te izvršiti klasifikacija pojedinih kategorija ovih vještačenja koja se odnose na isprave za motorna vozila. Isto tako, ovaj rad se bavi ispitivanjem korelacija između otkrivanja pojedinih kategorija krivotvorenih registracijskih isprava, koja vrše policijski službenici na području Kantona Sarajevo i otkrivanja otuđenih vozila koja su pronašla policijska tijela na ovom području. U tom smislu je u radu korištena metoda bivarijatne korelacije između varijabli vještačenja registracijskih isprava i pronalaska otuđenih vozila u Kantonu Sarajevo za period od 2003. do 2008. godine (N=6), s ciljem utvrđivanja utjecaja pojedinih modaliteta varijabli vještačenih isprava (primarno saobraćajnih dozvola) na ukupan odnos između vještačenja registracijskih isprava i pronalaska otuđenih vozila. Logički je očekivati da varijacije u broju otkrivenih krivotvorenih registracijskih isprava za motorna vozila imaju neku vrstu veze sa varijacijama u broju otkrivenih motornih vozila u Kantonu Sarajevo, tako da je u bivarijatnoj analizi korišten tzv. "one-tailed" metod bivarijatne korelacije.

Problem istraživanja u ovom radu je postavljen tako da se njime nastoji dobiti odgovor na istraživačko pitanje "da li je otkrivanje krivotvorenih registracijskih isprava za motorna vozila koja vrše policijski službenici u Kantonu Sarajevo statistički značajno za ukupan obim pronalaska ukradenih motornih vozila"? Na taj način se želi sveobuhvatno sagledati stvarni udjel kriminalističkih vještačenja registracijskih isprava za motorna vozila (mjeren kroz šestogodišnju praksu policijskih tijela u Kantonu Sarajevo), na efikasno pronalaženje i povrat otuđenih motornih vozila.

Provedenim analizama se nastoji ispitati održivost hipoteze da otkrivanje krivotvorenih registracijskih isprava za motorna vozila znatno doprinosi efikasnom otkrivanju krađa motornih vozila, posebno profesionalnih kategorija ovih delikata.

Sve varijable korištene u predmetnim analizama su mjerene na intervalnoj razini mjerenja. Istraživanje u ovom radu se zasniva na podacima iz policijske statistike kriminaliteta koji su prikupljeni iz različitih izvora (MUP RS, Policija Brčko Distrikta, MUP FBiH). Tako su podaci o obimu krađa i povrata otuđenih motornih vozila u

FBiH dobijeni od strane Federalnog ministarstva unutrašnjih poslova Uprava policije, dok su podaci o broju, vrsti i ishodu kriminalističkih vještačenja iz oblasti grafologije dobijeni od MUP-a Kantona Sarajevo Uprava policije. Istraživanje u ovom radu obuhvata period od 2003. do 2008. godine, dok je prostor istraživanja uglavnom ograničen na administrativno područje Kantona Sarajevo.

3. Rezultati

Tabela 1. Prikaz stanja krađa motornih vozila na nivou BiH sa prikazom geografske distribucije po entitetima i Brčko Distriktu BiH.

R.Br	Godina	Broj otuđenih motornih vozila u FBiH	Broj otuđenih motornih vozila u RS	Broj otuđenih motornih vozila u BD	Broj otuđenih motornih vozila u BiH
1	2003	1592	520	43	2155
2	2004	2271	682	37	2990
3	2005	1718	559	46	2323
4	2006	1931	472	36	2439
5	2007	1659	425	51	2135
6	2008	1401	339	26	1766
7	UKUPNO	10572	2997	239	13808
8	Prosjek	1762	499	40	2301
	Udio	76,56%	21,70%	1,73%	100%

Tabela 2. Analitički prikaz obima krađa motornih vozila u FBiH i Kantonu Sarajevo sa osvrtom na obim i strukturu pronalaska otuđenih vozila (2003-2008).

Godina	Otuđena vozila u FBiH	Otuđena vozila u Kantonu Sarajevo (%)	Pronađena vozila u Kantonu Sarajevo (%)	Struktura pronalaska vozila u Kantonu Sarajevo		
				Način/subjekt pronalaska	Broj vozila	Procenat
2003	1592	927 (58,2%)	420 (45,3%)	Policija KS	148	35,2 %
				Vlasnici otuđenih vozila	79	18,8 %
				Otkup vozila (iznuda)	155	36,9%
				Ostala policijska tijela (GP, FMUP, MUP RS, KMUP-ovi)	38	9%
2004	2271	1468	811	Policija KS	242	29,8 %

		64,6%)	(55,2%)	Vlasnici otuđenih vozila	234	28,8 %
				Otkup vozila (iznuda)	279	34,4 %
				Ostala policijska tijela (GP, FMUP, MUP RS, KMUP-ovi)	56	6,9 %
2005	1718	1020	524	Policija KS	137	26,1 %
		(59,3%)	(51,3%)	Vlasnici otuđenih vozila	179	34,1 %
				Otkup vozila (iznuda)	169	32,2 %
				Ostala policijska tijela (GP, FMUP, MUP RS, KMUP-ovi)	39	7,4 %
2006	1931	894	406	Policija KS	71	17,4 %
		(46,2%)	(45,4%)	Vlasnici otuđenih vozila	142	34,9 %
				Otkup vozila (iznuda)	131	32,2 %
				Ostala policijska tijela (GP, FMUP, MUP RS, KMUP-ovi)	62	15,2 %
2007	1659	873	380	Policija KS	119	31,3 %
		(52,6%)	(43,5%)	Vlasnici otuđenih vozila	165	43,4 %
				Otkup vozila (iznuda)	96	25,2 %
				Ostala policijska tijela (GP, FMUP, MUP RS, KMUP-ovi)	0	0 %
2008	1401	799	324	Policija KS	84	25,9 %
		(57,1%)	(40,5%)	Policija CSB i. Sarajevo	24	7,4 %
				Vlasnici otuđenih vozila	130	40,1 %
				Otkup vozila (iznuda)	75	23,1 %
				Ostala policijska tijela (GP, FMUP, MUP RS, KMUP-ovi)	8	2,4 %
Prosjek	1762	997	477	Policija KS	134	28%
				Vlasnici otuđenih vozila	155	32,5%
				Otkup vozila (iznuda)	151	31,7%
				Ostala policijska tijela	37	7,8%
Σ	10572	5981	2865	Policija KS	802	28%
				Vlasnici otuđenih vozila	930	32,5%

	(56,5%)	(47,9%)	Otkup vozila (iznuda)	905	31,7%
			Ostala policijska tijela	228	7,8%

Tabela 3. Analitički prikaz djelatnosti grafoloških kriminalističkih vještačenja koja su provedena u MUP-u Kantona Sarajevo (2003-2008) sa posebnim osvrtom na obim i strukturu vještačenja isprava za motorna vozila.

Godina	Broj grafoloških vještačenja u MUP-u Kantona Sarajevo	Broj vještačenih isprava za motorna vozila (%)	Broj krivotvorenih isprava za motorna vozila (%)	Struktura otkrivenih krivotvorenih isprava za motorna vozila u Kantonu Sarajevo		
				Vrsta isprave	Broj	Procenat
2003	193	54 (27,9%)	41 (75,9%)	Saobraćajne dozvole	28	68,3%
				Zeleni kartoni	3	7,3%
				Punomoći za korištenje M/V	7	17,1%
				Identifikacijske naljepnice	3	7,3%
2004	314	68 (21,6%)	49 (72,1%)	Saobraćajne dozvole	35	71,5%
				Zeleni kartoni	5	10,2%
				Punomoći za korištenje M/V	9	18,3%
				Identifikacijske naljepnice	0	0%
2005	344	90 (26,2%)	54 (60%)	Saobraćajne dozvole	39	72,2%
				Zeleni kartoni	4	7,5%
				Punomoći za korištenje M/V	8	14,8%
				Identifikacijske naljepnice	3	5,5%
2006	314	68 (21,7%)	49 (72%)	Saobraćajne dozvole	41	83,7%
				Zeleni kartoni	2	4,1%
				Punomoći za korištenje M/V	5	10,2%
				Identifikacijske naljepnice	1	2%

2007	198	51 (25,7%)	39 (76,5%)	Saobraćajne dozvole	29	74,3%
				Zeleni kartoni	4	10,2%
				Punomoći korištenje M/V	5	12,9%
				Identifikacijske naljepnice	1	2,6%
2008	229	65 (28,4%)	48 (73,9%)	Saobraćajne dozvole	28	58,3%
				Zeleni kartoni	11	22,9%
				Punomoći korištenje M/V	6	12,5%
				Identifikacijske naljepnice	3	6,3%
Prosjek	265	66	46	Saobraćajne dozvole	33	71,4%
				Zeleni kartoni	5	10,3%
				Punomoći korištenje M/V	6	14,3%
				Identifikacijske naljepnice	2	4%
Σ	1592	396 (24,5%)	280 (70,7%)	Saobraćajne dozvole	200	71,4%
				Zeleni kartoni	29	10,3%
				Punomoći korištenje M/V	40	14,3%
				Identifikacijske naljepnice	11	4%

Tabela 4. Detaljni prikaz vještačenih saobraćajnih dozvola za motorna vozila razvrstanih prema kriterijima autentičnosti i porijekla isprave.

Godina	Vještačene saobraćajne dozvole		Domaće	Strane
	Krivotvorene	Autentične		
2003	Krivotvorene	28	23	5
	Autentične	13	10	3
2004	Krivotvorene	35	21	14
	Autentične	19	13	6
2005	Krivotvorene	39	15	24
	Autentične	36	18	18
2006	Krivotvorene	41	22	19
	Autentične	19	7	12
2007	Krivotvorene	29	7	22
	Autentične	12	7	5
2008	Krivotvorene	28	15	13
	Autentične	17	5	12

Tabela 5. Sumarni prikaz vještačenih saobraćajnih dozvola za motorna vozila razvrstanih prema kriterijima autentičnosti i porijekla isprave.

	Krivotvorene saobraćajne dozvole	Autentične saobraćajne dozvole	Σ
Domaće	103	60	163
Strane	97	56	153
Σ	200	116	316

p > .005.

Tabela 6. Prikaz analize bivarijatne korelacije između otkrivenih krivotvorenih registracijskih isprava za motorna vozila i pronađenih ukradenih motornih vozila od strane policije Kantona Sarajevo.

	Broj krivotvorenih registracijskih isprava za M/V u Kantonu Sarajevo	Broj pronađenih motornih vozila od strane policije KS
Broj krivotvorenih registracijskih isprava za M/V u Kantonu Sarajevo	1,000	,056
Pearson Correlation		,458
Sig. (1-tailed)		6
N	6,000	6
Broj pronađenih motornih vozila od strane policije KS	,056	1,000
Pearson Correlation	,458	
Sig. (1-tailed)	6	6,000
N	6	6,000

p > .005.

Tabela 7. Prikaz analize bivarijatne korelacije između otkrivenih krivotvorenih saobraćajnih dozvola za motorna vozila i pronađenih ukradenih motornih vozila od strane policije Kantona Sarajevo.

	Broj krivotvorenih saobraćajnih dozvola za motorna vozila u Kantonu Sarajevo	Broj pronađenih motornih vozila od strane policije KS
Broj krivotvorenih saobraćajnih dozvola za motorna vozila u Kantonu Sarajevo	1,000	-,016
Pearson Correlation		,488
Sig. (1-tailed)		6
N	6,000	6
Broj pronađenih motornih vozila od strane policije KS	-,016	1,000
Pearson Correlation	,488	
Sig. (1-tailed)	6	6,000
N	6	6,000

p > .005.

4. Analize

Deskriptivna statistika

Analiza obima krađa i povrata motornih vozila u Kantonu Sarajevo: U periodu nakon okončanja rata područje Bosne i Hercegovine se često označava kao odredišna, a posebno kao tranzitna zemlja za vozila ukradena u zemljama Zapadne Evrope, kao i u zemljama u tranziciji (Ministarstvo sigurnosti BiH, 2006). S druge strane, ako bi se teritorij BiH posmatrao kao područje porijekla ukradenih vozila, vidjelo bi se da je u posmatranom periodu bilo otuđeno ukupno 13.808, vozila što svakako nije zanemariv podatak (*Tabela br. 1*). Istovremeno, izneseni podaci o obimu ovog problema u BiH, ukazuju na njegove dvije veoma važne karakteristike. Prva se odnosi na činjenicu da ova pojava na državnom nivou, gledajući u prosjeku, ima tendenciju blagog smanjenja, dok podaci o rasprostranjenosti krađa motornih vozila ukazuju da je područje FBiH (sa prosječnim udjelom od 76,56%) u značajnoj mjeri opterećeno ovim problemom u odnosu na drugi entitet i Brčko Distrikt BiH. Zvanični pokazatelji ukazuju na zabrinjavajuće stanje ovog problema u FBiH, primarno zbog posljedica ovog oblika kriminala i posebno zbog učestalije pojave iznude novca od vlasnikā vozila, čime je ovaj „novi“ oblik kriminala teško kontrolirati, otkrivati ili dokazivati (Federalna uprava policije, 2007: s. 19). Iz prezentiranih podataka (*Tabela br. 2*) je vidljivo da je problem krađa motornih vozila u FBiH vrlo prisutan, sa ukupnim brojem od 10572 otuđena vozila u posmatranom periodu (2003-2008.). Najviše vozila je bilo otuđeno 2004. ($n=2271$), a najmanje 2008. godine ($n=1401$). U prosjeku, u FBiH bila su otuđena 1762 vozila godišnje. Prosječna stopa krađa motornih vozila na ovom području u odnosu na 100.000 stanovnika iznosi 1,762 godišnje. Nadalje, područje Kantona Sarajevo je izrazito opterećeno ovim problemom. Ukupan broj ($n=5981$) otuđenih vozila u Kantonu Sarajevo ima značajno učešće u obimu krađa motornih vozila u FBiH (u prosjeku 56,5% godišnje), odnosno, cijeloj BiH (u prosjeku 43,3% godišnje). Najmanje vozila u Kantonu Sarajevo bilo je otuđeno 2008. godine ($n=1401$). Prosječna stopa krađa motornih vozila u Kantonu Sarajevo, u odnosu na 100.000 stanovnika, iznosi 0,997 godišnje. Treba imati na umu činjenicu da je u Kantonu Sarajevo ukupno registrirano 13,4% svih motornih vozila u BiH (Agencija za identifikacione dokumente, evidenciju i razmjenu podataka, 2009). U tom smislu, sa sigurnošću se može reći da ova pojava u značajnoj mjeri utječe na stanje sigurnosti u glavnom gradu države. Osim toga, podaci o povratu (pronalasku) ukradenih vozila, ukazuju na činjenicu da skoro polovina, odnosno u prosjeku 47,9% vozila na ovom području bude vraćena svojim vlasnicima (ukupno $n=2865$). Struktura načina povrata ukradenih vozila ukazuje na jednu zabrinjavajuću, i po svojoj prirodi izrazito negativnu tendenciju. Naime, policija Kantona Sarajevo je u posmatranom periodu u prosjeku pronašla 28% ukradenih vozila (ukupno $n=802$) godišnje. S druge strane vlasnici su u prosjeku pronašli preko dvije trećine ili 64,2% ukradenih vozila (ukupno $n=1835$) godišnje. Iako se statistika povrata vozila, koju vrše vlasnici odvojeno vodi za iznude i ostale načine povrata (slučajni pronalazak), moguće je pretpostaviti da većina od tih slučajeva obuhvata povrat vozila uz plaćanje novčane naknade

počiniocima. Naime, opravdano je pretpostaviti da je izvjestan broj građana koji su platili povrat svog vozila zbog straha, nepovjerenja prema državnim institucijama i sl., prijavio povrat vozila bez iznošenja pojedinosti o plaćanju otkupa tako da su takvi slučajevi u policijskoj statistici prikazani kao povrat vozila koji su izvršili vlasnici. Na kraju, podatak da su u prosjeku 7,8% ukradenih vozila u Kantonu Sarajevo godišnje (ukupno $n=228$) pronašla druga policijska tijela u BiH može biti različito interpretiran. On može ukazivati na obim policijske saradnje unutar BiH, njime je moguće mjeriti efikasnost rada drugih policijskih tijela u ovom području, odnosno, ovaj podatak može služiti kao indikator obima krijumčarenja otuđenih vozila iz Kantona Sarajevo u druge države.

Kriminalistička vještačenja isprava za motorna vozila u Kantonu Sarajevo: Obim djelatnosti kriminalističkih vještačenja iz domena grafologije (grafoskopije) u okviru Uprave policije MUP-a Kantona Sarajevo je takav da je u posmatranom periodu bilo 1592 vještačenja ove vrste, od čega se četvrtina ili 24,5% ($n=396$) odnosila na vještačenja isprava za motorna vozila (*Tabela br. 3*). U prosjeku je izvršeno 66 takvih vještačenja godišnje. Od ukupnog broja dostavljenih isprava na vještačenje, značajan dio ili 70,7% ($n=280$) u prosjeku su bile krivotvorene isprave za vozila. Ovaj podatak bi mogao ukazati na to da su službenici policije sa velikom sigurnošću prepoznavali sumnjive registracijske isprave čija neautentičnost je dokazana naknadnim kriminalističkim vještačenjima. U posmatranom periodu je u prosjeku bilo otkriveno 46 krivotvorenih isprava za motorna vozila godišnje. Struktura otkrivenih krivotvorenih isprava za vozila ukazuje da dominiraju saobraćajne dozvole koje, očigledno, počinioci najčešće koriste u pravnom prometu, kao (navodni) dokaz zakonite registracije motornog vozila. Tako je u posmatranom periodu, na godišnjem nivou, u prosjeku bilo otkriveno 71,4% krivotvorenih saobraćajnih dozvola ($n=200$), dok ostatak čine druge vrste isprava koje su počinitelji koristili kao registracijske dokumente za motorna vozila. Tu se prvenstveno misli na tzv. „zelene kartone“, kojih je u prosjeku otkriveno 10,3% godišnje (ukupno $n=29$), zatim punomoći za korištenje motornih vozila koje su u prosjeku bile zastupljene sa 14,3% u odnosu na ukupan broj krivotvorenih isprava (ukupno $n=40$) te identifikacijske naljepnice na vozilima kojih je u prosjeku pronađeno 4% u odnosu na sve krivotvorene isprave (ukupno $n=11$). S obzirom na dominantnu zastupljenost saobraćajnih dozvola među krivotvorenim ispravama za motorna vozila u Kantonu Sarajevo, bilo je interesantno razvstati ih prema kriteriju porijekla isprave i njihovoj autentičnosti (*Tabela br. 4*). Na prvi pogled je primjetna približno jednaka zastupljenost između domaćih i stranih (krivotvorenih) saobraćajnih dozvola čija distribucija je, u odnosu na pojedine godine analize, neravnomjerna (*Tabela br. 4*). Kako bi se utvrdila eventualna statistička razlika između navedenih modaliteta varijable saobraćajnih dozvola, izračunata je vrijednost *chi kvadrat* testa koja je pokazala da ne postoji statistički značajna razlika između domaćih i stranih, odnosno, autentičnih i krivotvorenih saobraćajnih dozvola ($p > .005$) otkrivenih u praksi MUP-a Kantona Sarajevo (*Tabela br. 5*). Drugim riječima, prisutna je pojava podjednagog krivotvorenja, odnosno, upotrebe kako domaćih tako i stranih saobraćajnih dozvola za motorna vozila. Na kraju, može

se reći da udio otkrivenih krivotvorenih registracijskih isprava za motorna vozila u posmatranom periodu na području Kantona Sarajevo, u odnosu na ukupan broj vozila koja je pronašla policija (35%), otvara mogućnost za analizu korelacija između ove dvije varijable.

Bivarijatna korelacija

Analiza korelacije između otkrivenih krivotvorenih registaracijskih isprava za motorna vozila i pronađenih ukradenih motornih vozila koja je pronašla policija Kantona Sarajevo: U ovoj analizi je bilo interesantno ispitati postoji li statistički značajna veza između varijacija ukupnog broja otkrivenih krivotvorenih registracijskih isprava za motorna vozila u Kantonu Sarajevo i broja pronađenih vozila koja je pronašla policija na ovom području. Prema dobijenim rezultatima, vidljivo je da u posmatranom periodu ($N=6$) ne postoji statistički značajna veza između ove dvije varijable ($p > .005$), odnosno, da djelatnost otkrivanja krivotvorenih isprava nužno ne dovodi do promjena u broju pronađenih ukradenih vozila (*Tabela br. 6*). Prilikom interpretacije ovakvog nalaza treba imati na umu da se radi o analizi odnosa između isključivo dvije varijable te da postoji latentna mogućnost da na ovaj odnos utječu i neke druge pojave čiji uticaj nije u konkretnom slučaju mjeran (primarno iz razloga nepostojanja podataka o strukturi/načinu pronalaska vozila od strane policije u Kantonu Sarajevo). Ipak, radi se o objektivnom nalazu koji jasno ukazuje da se, prema dostupnim podacima, otkrivanje ukradenih motornih vozila u Kantonu Sarajevo dominantno ne zasniva na otkrivanju krivotvorenih registracijskih isprava nego na nekim drugim oblicima heurističke djelatnosti policije. Drugačija interpretacija ovog nalaza bi mogla ići u pravcu tvrdnje da još uvijek izvjestan broj profesionalnih (trajnih) krađa motornih vozila u Kantonu Sarajevo ostaje neotkriven zahvaljujući činjenici da pravi identitet ukradenih vozila ostaje nepoznat tijelima kaznenog progona.

Analiza korelacije između otkrivenih krivotvorenih saobraćajnih dozvola za motorna vozila i pronađenih ukradenih motornih vozila koja je pronašla policija Kantona Sarajevo: Obzirom na značajan udio krivotvorenih saobraćajnih dozvola u ukupnom broju krivotvorenih isprava koje su otkrili policijski službenici u Kantonu Sarajevo, bilo je potrebno provjeriti da li postoji značajan odnos između te varijable i broja otkrivenih vozila od strane policije u Kantonu Sarajevo (*Tabela br. 7*). Dobijeni rezultati ukazuju da ove dvije varijable u posmatranom period ($N=6$) negativno koreliraju, ali bez statističke značajnosti ($p > .005$) čime je ponovno potvrđen raniji nalaz da otkrivačka djelatnost policije u ovom području nije determinirana otkrivanjem krivotvorenih registracijskih isprava za vozila. Kao i u predhodnom slučaju, vrijedi pomenuti da se radi o analizi bivarijatne korelacije na čiji rezultat potencijalno mogu uticati neke druge varijable koje nisu bile uključene u predmetne analize.

5. Diskusija

Iako se radi o veoma učestalom obliku kaznenih djela protiv imovine, krađe motornih vozila ipak predstavljaju jedno od najčešće prijavljivanih djela tijelima kaznenog progona (primarno policiji). Primjera radi, pojedine studije koje su se bavile istraživanjem viktimizacijskih iskustava ispitanika iz 80 evropskih država su, u pogledu iskustava za krađama motornih vozila, došle do podatka da se skoro svi slučajevi krađa vozila prijavljuju policiji (Van Dijk, Van Kesteren, Smit, 2007). Ranije je naglašeno da policijska tijela mogu doći do saznanja o krađama motornih vozila poduzimanjem pojedinih službenih radnji koje su opće-operativnog karaktera kojim prilikom se provjerama registracijskih isprava za vozila može pojaviti sumnja da se radi o krivotvorenim ispravama. Razjašnjenje takve početne sumnje je moguće daljnim poduzimanjem (preliminarnih) kriminalističkih vještačenja, koja imaju široku primjenu i veliki značaj u kaznenom postupku. To je posebno važno, budući da se ova vrsta vještačenja, u pravilu, poduzima prije pokretanja samog postupka, čime je izražen njihov operativni karakter (Aleksić, 1985: s. 114).¹¹ Formalno-pravno gledajući, iako je vještačenje istražna (dokazna) radnja koja se u pravilu provodi tokom istrage, u pojedinim, konkretnim slučajevima može postojati potreba da se ono obavi još prije započinjanja kaznenog postupka, neposredno pošto se zbio događaj u kojem bi moglo biti sadržano kazneno djelo (Bayer, 1995: s. 331).¹² Upravo ta vjerovatnoća otkrivanja kaznenih djela krađa motornih vozila ukazuje na značaj kriminalističkih vještačenja registracijskih isprava za vozila. Generalno govoreći, ona imaju identifikacijski ali i dijagnostički značaj (Krivokapić, Žarković, Simonović, 2005: s. 363). Prema svojoj svrsi, ove vrste vještačenja prvenstveno služe utvrđivanju preliminarnе diferencijalne kriminalističke dijagnoze, odnosno utvrđivanju vjerovatnoće (koja se formalno može označiti kao osnovi sumnje) o postojanju kaznenih djela krađa motornih vozila. Istovremeno, rezultati ovih vještačenja omogućavaju dokazivanje odlučnih činjenica o načinima počinjenja predmetnih kaznenih djela i stepenu kaznene odgovornosti počinitelja.¹³ To je

¹¹ U tom smislu se govori o kriminalističkim ekspertizama (provode se radi utvrđivanja činjenice da li se radi o kaznenom djelu i identifikacije počinitelja) poduzetim prije formalnog pokretanja kaznenog postupka od strane tijela unutrašnjih poslova. Osnov kriminalističkih vještačenja čine spoznaje iz područja kriminalističke identifikacije. S obzirom na svrhu možemo načelno razlikovati kriminalistička vještačenja koja se poduzimaju radi dokazivanja određenih činjenica i kriminalistička vještačenja radi otkrivanja i dokazivanja do tada neotkrivenih kaznenih djela i njihovih počinitelja (Pavišić, Modly, Veić, 2006: s. 501).

¹² Potreba hitnog vještačenja postojat će onda kada se vještačenje kasnije (u vrijeme vođenja istrage) ne bi moglo uopšte obaviti ili bi njegovo obavljanje bilo spojeno sa velikim poteškoćama, a rezultat bi bio neizvjestan. U tom smislu se vještačenje kao hitna istražna radnja provodi na osnovu naredbe ovlaštene službene osobe.

¹³ Osnovni metod grafološko-grafoskopskog vještačenja dokumenata za vozila bazira se na nedestruktivnim ispitivanjima koja se poduzimaju u cilju provjere zaštitnih elemenata koja takva dokumenta moraju imati. Da bi se izvršilo jedno takvo nedestruktivno vještačenje neophodno je izvršiti komparaciju spornih sa nespornim uzorcima konkretne isprave (tzv. „specimen“). Samo vještačenje se provodi primjenom fizikalnih metoda uz upotrebu raznih pomagala radi davanja ocjene da li je neki dokument krivotvoren i metoda baziranih na principima utvrđivanja neovlaštenih izmjena originalnih dokumenata kako bi se utvrdilo falsifikovanje. Fizikalno vještačenje dokumenata zasnovano je na

posebno važno uzme li se u obzir da je kod otkrivanja i dokazivanja kaznenih djela krađa motornih vozila ključno pitanje povezano sa postojanjem posebne namjere, posebnog oblika direktnog umišljaja (kvalificiranog, specijalnog, lat. *dolus directus*) koji je u konkretnom slučaju zakonski opis kaznenog djela (teška krađa) i koji ga istovremeno razlikuje od drugih sličnih djela (oduzimanje motornog vozila ili oduzimanje tuđe pokretne kao oblika tzv. krađe upotrebe, lat. *furtum usus*).¹⁴ Osim pobrojanih funkcija kriminalističkih vještačenja registracijskih isprava za motorna vozila, ona služe i u pragmatičke svrhe pronalaska i vraćanja otuđenog vozila njegovom vlasniku.¹⁵

Prezentirani nalazi u radu trenutno ukazuju na nekoliko tendencija. Prva se odnosi na obim i kretanje problema krađa motornih vozila u FBiH gdje se iz prezentiranih podataka vidi da se, gledajući u prosjeku, radi o stabilnoj pojavi koja i dalje opterećuje sigurnosnu situaciju u ovom dijelu BiH. Nadalje, prosječni udjel krađa motornih vozila (oko 50%) na području Kantona Sarajevo u odnosu na ostatak FBiH zaslužuje posebnu pažnju i adekvatnu reakciju cjelokupnog sistema kaznenog pravosuđa. Istovremeno, činjenica da skoro polovina svih otuđenih motornih vozila na posmatranom području bude vraćena vlasnicima naizgled djeluje optimistično. Međutim, osvrt na strukturu načina povrata otuđenih vozila nepobitno opovrgava takvu konstataciju. Činjenica je da su u prosjeku dvije trećine otuđenih vozila u Kantonu Sarajevo pronašli i vratili sami vlasnici, nerijetko na način da su plaćali otkup (bili iznuđivani) za svoja vozila, što, vjerovatno, može uticati na stepen povjerenja građana spram efikasnosti rada policije. S druge strane, policija je svojim aktivnostima uspjela, u prosjeku, pronaći nešto manje od trećine svih otuđenih vozila. To svakako nije zanemariv nalaz, pri čemu treba uzeti u obzir sve poteškoće sa kojima se policijski službenici u Kantonu Sarajevo susreću u svom

temeljnim principima i metodologiji kriminalistike i optike, što podrazumjeva i sveobuhvatnu primjenu odgovarajućeg instrumentarija, kao što su lupe različite jačine, stereomikroskop, različito osvjetljenje (prirodno, vještačko, difuzno, polarizovano, izravno, koso i prodirujuće svjetlo), forenzično svjetlo i ultra-violetna lampa i drugi izvori svjetala, ali isključujući bilo kakvu primjenu destruktivnih metoda i postupaka, tako da se sporni materijal vraća u potpuno istom stanju u kakvom je i dostavljen na vještačenje (Aleksić, 1996).

¹⁴ Na ovom mjestu treba naglasiti da se kod kaznenih djela teške krađe (kako se u pravilu pravno kvalifikuju radnje krađe motornog vozila) ne može govoriti o izjednačavanju umišljaja (lat. *dolus*) kao općeg subjektivnog elementa kaznenog djela (koji u pravilu postoji kod ovih inkriminacija) i specifične namjere koja se manifestira kao pribavljanje, sebi ili drugome, protivpravne imovinske koristi. Tu dinstinkciju uočava Bačić (1989) prema kojem „*postoje kaznena djela kod kojih je namjera jedan posebni element u njihovom zakonskom opisu djela (tzv. ciljna, namjerna kaznena djela). Kod njih je to posebno određena namjera jedan posebni subjektivni zahtjev koji se mora razlikovati od namjere koja može biti sadržaj dolusa*“ (s. 234), čime jasno ukazuje na potrebu dokazivanja posebne namjere za pribavljanjem protivpravne imovinske koristi iz krađa motornih vozila. Ovim se značaj kriminalističkih vještačenja registracijskih isprava za motorna vozila iskazuje u svim fazama kaznenog postupka.

¹⁵ Naime, ukoliko se dokaže da se radi o krivotvorenoj ispravi za vozilo realno je očekivati da će se daljnim mjerama i radnjama kriminalističkog karaktera doći do spoznaje da se radi o vozilu kojem su izmijenjene (krivotvorene) identifikacijske oznake. Metodama restauracije originalnih oznaka te provjerama utvrđenih podataka o identitetu vozila u nacionalnim i međunarodnim bazama podataka potraga za otuđenim vozilima, moguće je identifikovati stvarnog vlasnika te izvršiti povrat vozila (Barbier, 2006).

radu. Analizom odnosa između djelatnosti kriminalističkih vještačenja registracijskih isprava i pronalaska otuđenih vozila koja je pronašla policija u Kantonu Sarajevo, došlo se do zaključka da ove pojave pozitivno ne koreliraju. Drugim riječima, heuristička djelatnost policije u području otkrivanja krivotvorenih registracijskih isprava za motorna vozila nema značajan utjecaj na efikasnost pronalaska otuđenih vozila od strane policije. Ipak, postoje mogućnosti da se takvo stanje unaprijedi. Potencijalno je to moguće postići moderniziranjem edukacijskih programa i sadržaja permanentnih stručnih obuka policijskih tijela koji bi, između ostalog, bili fokusirani na izučavanje metoda prepoznavanja indikatora krivotvorenih registracijskih isprava za motorna vozila. Takva vrsta stručne edukacije je imperativ, uzimajući u obzir da se metode mijenjanja identiteta otuđenih motornih vozila stalno inoviraju što se svakako odnosi i na krivotvorenje isprava za vozila. Ciljna populacija ove vrste edukacije i obuke bi prevashodno trebali biti policijski službenici temeljne policije, posebno oni koji su svakodnevno angažirani na poslovima i zadacima kontrole sigurnosti saobraćaja (na taj način govorimo o općoj kriminalističkoj kontroli s ciljem sprečavanja korištenja otuđenih motornih vozila odnosno proaktivnog otkrivanja predmetnih kaznenih djela). Istovremeno, djelatnici kriminalističke policije koji se bave suzbijanjem ovih delikata zajedno sa stručnim osobama koje provode kriminalistička grafološka vještačenja mogu nadograditi svoja znanja u ovom području, posebno ako je govorimo o međunarodnoj razmjeni iskustava (ekspertiza).

Nedostaci ovog rada su prevashodno povezani sa metodologijom vođenja policijske statistike kriminaliteta u odnosu na pojave kaznenih djela krađa motornih vozila. Naime, iz dostupnih podataka je nemoguće precizno utvrditi odakle potječu pronađena vozila u Kantonu Sarajevo, odnosno, nije poznato gdje su ona ukradena jer se statistika povrata vozila vodi prema mjestu pronalaska otuđenog vozila. Osim toga, kao jedan od najvećih problema se javlja nedostatak u statističkom prikazu broja pronađenih vozila koja je pronašla policija u Kantonu Sarajevo, jer nedostaju precizni podaci o načinu pronalaska (otkrivanja) otuđenih vozila. Postoji vjerovatnoća da je značajan broj ukradenih vozila pronađen od strane policije upravo zahvaljujući otkrivanju krivotvorenih isprava za vozila. Ipak, na temelju generalnog upoređivanja broja otkrivenih krivotvorenih isprava za vozila sa brojem pronađenih vozila je teško izvesti takav zaključak. Istovremeno, iz statičkih podataka o broju, vrsti i ishodu grafoskopskih kriminalističkih vještačenja nije moguće precizno utvrditi na koji način se došlo do sumnje da se radi o krivotvorenim ispravama za vozila, poduzimanjem koje operativne ili dokazne radnje su policijski službenici pronašli sumnjive isprave, da li je, u svakom slučaju dostavljanja isprave na vještačenje, pronađeno i otuđeno vozilo itd. Kao posljednji nedostatak, moglo bi se iznijeti saznanje da iz dostupnih podataka nije moguće zaključiti jesu li krivotvorene registracijske isprave za vozila bile otkrivene samostalno (prepoznavanjem indikatora krivotvorenja i vještačenjima isprava) ili u okviru sveobuhvatnog vještačenja svih identifikacijskih oznaka na vozilima (posebno VIN broja). Odgovore na pobrojane dileme i druga slična pitanja bi mogla dati buduća istraživanja u ovom području.

LITERATURA

- ADLER, F., MUELER, S. W., LAUFER, S. W. (2006). Criminology and criminal justice system, New York: McGraw Hill.
- AGENCIJA ZA IDENTIFIKACIONE DOKUMENTE, EVIDENCIJU I RAZMJENU PODATAKA (2009). (Neobjavljeni izvještaj o broju registrovanih vozila u BiH, podaci odgovaraju stanju na dan 16.03.2009 godine).
- ALEKSIĆ, Ž. (1985). Kriminalistika (treće izmjenjeno i dopunjeno izdanje), Beograd: Savremena administracija.
- ALEKSIĆ, Ž. (1996). Veštačenje falsifikata dokumenata, rukopisa i novca. Beograd: Glosarijum;
- ALEKSIĆ, Ž., MILOVANOVIĆ, Z. (1999). Leksikon kriminalistike, Beograd: Glosarijum.
- ANTONOPOULOS, A. G. & PAPANICOLAOU, G. (2009). „Gone in 50 Seconds“- The social organisation and political economy of the stolen car market in Greece, (u: Crime, money and criminal mobility in Europe, ur. Van Duyn, C. P., et al.), Nijmegen: Wolf Legal Publishers, str. 141-174.
- BAČIĆ, F. (1989). Kazneno pravo-opći dio, Zagreb: Informator.
- BARBIER, G. A. (2006). International Collaboration Through Interpol, u: Stauffer, E., Bonfanti S. E. (ur.), Forensic Investigation of Stolen-Recovered and Other Crime-Related Vehicles, (str.543-564). Oxford: Elsevier.
- BAYER, V. (1995). Kazneno procesno pravo-odabrana poglavlja (Knjiga I. Uvod u teoriju kaznenog procesnog prava), Zagreb: Pravni fakultet.
- BECKER, F. R. (2005). Criminal Investigation-2nd. edition, Massachusetts: Jones and Bartlett Publishers.
- BENNET, W. W., HESS, M. K. (2007). Criminal Investigation- 8th. edition, Belmont: Thomson Wadsworth.
- BERG, B. L. (2008). Criminal Investigation- 4th. edition, New York: McGraw-Hill Higher Education.
- BOJANIĆ, N. (2004). Otkrivanje krivotvorenih putnih isprava pri prelasku državne granice, Sarajevo: Fakultet kriminalističkih nauka.
- CHALLINGER, D. (1987). Car Security Hardware- How Good Is It?, u: Car Theft: Putting on the Brakes, Proceedings of Seminar on Car Theft, May 21. Sydney: National Roads and Motorists' Association and the Australian Institute of Criminology.
- CLARKE, V. R. (1999). Hot Products: understanding, anticipating and reducing demand for stolen goods, Police Research Series Paper 112 (pristupljeno putem: <http://www.homeoffice.gov.uk/rds/prgpdfs/fprs112.pdf>, datum pristupa: 03.03.2009.).
- CLARKE, V. R., BROWN, R. (2003). International Trafficking in Stolen Vehicles, u: M. Tonry (ur.), Crime and Justice: A Review of Research (vol. 30). Chicago, IL: University of Chicago Press.

- CLARKE, V. R., HARRIS, M. P. (1992). Auto Theft and Its Prevention, *Crime and Justice*, vol. 16: 1-54.
- CROUSE, D. (2000). The Real Costs of the Automobile: A Report on Recent Research, *Bulletin of Science Technology Society*, vol. 20: 366-378.
- EUROPOL (2007). Organized Crime Threat Assessment. (pristupljeno putem: <http://www.europol.org>, datum pristupa: 25.03.2009 god.).
- FEATHERSTONE, M. (2004). Automobilities: An Introduction, *Theory, Culture & Society*, Vol. 21(4/5): 1-24, doi: 10.1177/0263276404046058.
- FEDERALNA UPRAVA POLICIJE (2007). Informacija o stanju sigurnosti u 2007. godini. Neobjavljeni izvještaj pripremljen za potrebe Parlamenta FBiH.
- FIVAZ, E., BONFANTI, S. M. (2006). Examination of Vehicle Keys, u: Stauffer, E., Bonfanti S. E. (ur.), *Forensic Investigation of Stolen-Recovered and Other Crime-Related Vehicles*, (str.259-282). Oxford: Elsevier.
- GILBERT, N. J. (2007). *Criminal investigation-7th edition*, New Jersey: Pearson education.
- GÖTH, M. (1993). Identifikacija motornih vozila, *Policija i sigurnost*, vol. 2 (1/2): 113-122.
- GUNEV, P. & BEZLOV, T. (2008). From the economy of deficit to the black market: Car theft and the vehicle trafficking in Bulgaria, *Trends in Organised Crime (special issue on „Illegal Markets in the Balkans“)*, vol. 11/4, str. 410-429;
- HAGAN, E. F. (2007). "Crime Trends." *Encyclopedia of Law & Society: American and Global Perspectives*. 2007. SAGE Publications. 3 Mar. 2009. (pristupljeno putem: http://sage-ereference.com/law/Article_n146.html, datum pristupa: 20.02.2010).
- HOME OFFICE. (2008). *Crime in England and Wales*. (pristupljeno putem: <http://www.homeoffice.gov.uk/rds/pdfs08/hosb0708.pdf>, datum pristupa: 04.03.2010).
- INTERPOL (2009). Vehicle crime. (pristupljeno putem: <http://www.interpol.int/Public/ICPO/FactSheets/DCO02.pdf>, datum pristupa: 25.02.2010.).
- JANJIĆ, Ž. (1995). Teške krađe motorih vozila, *Policija i sigurnost*, Vol. 4 (4): 277-299.
- JOVAŠEVIĆ, D. (1996). Falsifikovanje isprave u Jugoslovenskom krivičnom pravu, Beograd: Policijska Akademija.
- KRIVOKAPIĆ, V., ŽARKOVIĆ, M., SIMONOVIĆ, B. (2005). *Kriminalistička taktika*, Beograd: Viša škola unutrašnjih poslova.
- LIUKKONEN, M. (1997). *Motor Vehicle Theft in Europe (International Cooperation in the Prevention and Control of and Illicit Trafficking in Motor Vehicles)*, Helsinki: The European Institute for Crime Prevention and Control.
- LONGMAN, M. (2006). The Problem of Auto Theft, u: Stauffer, E., Bonfanti S. E. (ur.), *Forensic Investigation of Stolen-Recovered and Other Crime-Related Vehicles*, (str.1-22). Oxford: Elsevier.

- MINISTARSTVO SIGURNOSTI BIH (2006). Akcioni plan na sprečavanju i suzbijanju krivičnih djela u vezi sa motornim vozilima (Neobjavljeni dokument izrađen za potrebe Vijeća Ministara BiH).
- MINISTARSTVO SIGURNOSTI BIH (2009). Strategija Bosne i Hercegovine za borbu protiv organizovanog kriminala (period 2009-2012. godine), Sarajevo, septembar 2009. godine (pristupljeno putem: <http://www.msb.gov.ba/docs/strategija2.pdf>, datum pristupa 13.03.2010.)
- O'HARA, C. E., O'HARA, G. L., (1994). Fundamentals of Criminal Investigation, Illinois: Charles C. Tomas Publisher.
- OMBELLI, D. (2006). Examination of Vehicle Registration Documents, u: Stauffer, E., Bonfanti S. E. (ur.), Forensic Investigation of Stolen-Recovered and Other Crime-Related Vehicles, (str. 389-416). Oxford: Elsevier.
- PAVIŠIĆ, B., MODLY, D., VEIĆ, P. (2008). Kriminalistika (Treće izmijenjeno i dopunjeno izdanje), Zagreb: Golden marketing- Tehnička knjiga.
- SMYLIE, T. W. (2006). Vehicle Identification, u: Stauffer, E., Bonfanti S. E. (ur.), Forensic Investigation of Stolen-Recovered and Other Crime-Related Vehicles, (str.127-176). Oxford: Elsevier.
- STAJIĆ, A., VEŠOVIĆ, M., (1987). Krivično pravo (posebni dio), Sarajevo: Svjetlost.
- STAUFFER, E., BONFANTI, S. E. (2006). Forensic Investigation of Stolen-Recovered and Other Crime-Related Vehicles, Oxford: Elsevier.
- TERP, G. (2006). Investigation from the public side, u: Stauffer, E., Bonfanti S. E. (ur.), Forensic Investigation of Stolen-Recovered and Other Crime-Related Vehicles, (str. 457-480). Oxford: Elsevier.
- TRAJKOVSKI, G. (1972). Kontrola putničkog saobraćaja preko državne granice, Beograd: Savezni sekretarijat za unutrašnje poslove.
- VAN DIJK, J., VAN KESTEREN, J., SMIT, P. (2007). Criminal Victimization in International Perspective, Den Haag: WODC.
- WARNES (2004). "Automobile." Encyclopedia of White-Collar & Corporate Crime. 2004. SAGE Publications. 23 Sep. 2009. (pristupljeno putem: http://sage-ereference.com/corporatecrime/Article_n33.html, datum pristupa: 24.02.2010).
- ŽARKOVIĆ, S., RAJKOVAČA, A. (1998). Otudjenje i krijumčaranje motornih vozila, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, vol. 5 (2): 625-640.

Biografije

Eldan Mujanović je docent na Fakultetu za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije. U svojstvu saradnika je angažovan na predmetima "Kriminalistika I-Uvod", "Kriminalistika IV-Strategija" i "Metodika istraživanja imovinskog kriminaliteta". Trenutno priprema doktorsku disertaciju na temu "Međunarodna policijska saradnja-s posebnim osvrtom na saradnju u otkrivanju i dokazivanju krađa motornih vozila".

emujanovic@fknbih.edu

Nebojša Bojanić, docent na Fakultetu za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije od 2007. godine. Član Nezavisnog odbora za izbor i reviziju policijskog komesara Kantona Sarajevo. Na Fakultetu angažovan od 1999. godine. U periodu od 2001. do 2006. godine bio angažovan u svojstvu predavača po pozivu u Centru za obuku Državne granične službe.

nbojanic@fknbih.edu

Katana Ismet je po zanimanju diplomirani kriminalista, trenutno polaznik Postdiplomskog studija "Aplikativna kriminalistika" na Fakultetu za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije. Zaposlen je u MUP-u Kantona Sarajevo-Uprava policije, u Odjeljenju kriminalističke tehnike, na poslovima forenzičar iz oblasti grafološko-grafoskopskih vještačenja i poligrafskih ispitivanja. Stalni je sudski vještak iz oblasti grafologije i vještačenja dokumenata i stalni edukator Centra za edukaciju sudija i tužilaca FBiH.

ismet.katana@gmail.com

KRIVIČNOPROCESNI ASPEKTI PREPOZNAVANJA OSOBA I PREDMETA

Stručni članak

THE CRIMINAL PROCEDURAL ASPECTS OF THE RECOGNITION OF PERSONS AND OBJECTS

Professional paper

Damir ČAČKOVIĆ

Sažetak

Prepoznavanje osoba i predmeta kao krivičnoprocesna radnja jeste specifična istražna ili formalna radnja, odnosno posebna vrsta iskaza svjedoka koja služi za utvrđivanje pomoćnih činjenica te na ovaj način iskaz svjedoka koji je prepoznao neku osobu ili predmet postaje time uvjerljiviji isto kao što će postati i iskaz prepoznate osobe ako bude pozvana da svjedoči. Ovu radnju u pravilu preduzimaju ovlaštene službene osobe i to u početnoj fazi istrage jer nakon toga postoji realna opasnost od zablude pogrešnog prepoznavanja. O prepoznavanju osoba i predmeta ovlaštene službene osobe obavezno sačinjavaju zapisnik i fotodokumentaciju koji se, ukoliko je prepoznavanje izvršeno u skladu sa pravnim propisima i ukoliko je svjedok upoznat sa svojim pravima i dužnostima, može koristiti kao dokaz u krivičnom postupku i na njemu se može zasnovati sudska odluka. Vrijednost ovako sačinjenog zapisnika o prepoznavanju kao dokaznog sredstva uvjetuje niz faktora među kojima valja istaknuti pridržavanje procesnih odredbi o izvođenju radnje prepoznavanja i saslušavanja svjedoka, pouzdanost, detaljnost i karakterističnost prethodnog opisa te sigurnost u prepoznavanju i jasnoća iskaza o tome. U svakom slučaju ova radnja se u praksi pokazala kao veoma efikasno dokazno sredstvo naročito u slučajevima kada je, usljed nedostataka materijalnih dokaza, istraga orjentisana na prikupljanje i izvođenje personalnih dokaza.

Ključne riječi

Prepoznavanje osoba i predmeta, zapisnik o prepoznavanju, zakon o krivičnom postupku, svjedok

Summary

The recognition of persons and objects as criminal procedural action is specific enquiry or formal action or in other words the special statement of witness which is an instrument to determine accessory facts and on this way the statement of the witness who recognized persons or objects become more

as the same as the statement of a recognized person if they be called to testimony. This action in the principle are carried out by law enforcement officials in initial phase of the inquiry because after that exists realistic risk of wrong recognition. Law enforcement officials inevitable compose record and photo-documentation about recognition of persons and objects which, in case if the recognition has been carried out in accordance with statutory provisions and if the witness was formalized with his rights and obligations, can be used like evidence and a judicial decision can be then based on them. Valuation on that recognition record as an evidence instrument conditions a number of elements such as: compliance with the provisions of recognizing and hearing of a witness, reliability, detailed and characteristically of the previous description and assurance in the recognizing and clarity statement about it. In any sense, this action in practice proved itself as a very effective evidence instrument primarily in cases when the investigation is oriented on acquisition and execution of the personal evidence because of the absence of materially evidence.

Keywords

Recognition of persons and objects, the record of recognition, the Law of criminal procedures, witness

1. UVODNA RAZMATRANJA

Prepoznavanje osoba i predmeta (agnoscia) se može posmatrati u kriminalističkom smislu, odnosno kao indentifikacijska metoda ili u krivičnoprocesnom smislu, odnosno kao procesna radnja. Kriminalistički aspekti ove radnje neće biti predmet obrade u ovom radu tako da će se prepoznavanje osoba i predmeta posmatrati isključivo kao procesna radnja i to prema odredbama važećeg krivičnoprocesnog zakonodavstva u Bosni i Hercegovini. Pri tome će, s obzirom da su u Bosni i Hercegovini na snazi četiri procesna zakona, biti korišten Zakon o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine a dok će se odredbe ostalih procesnih zakona navoditi u bilješkama ispod teksta i tako povezivati sa odredbama državnog zakona. Osim toga, ova radnja će u bilješkama ispod teksta, biti analizirana i sa aspekta uporednog krivičnoprocesnog zakonodavstva odnosno krivičnoprocesnog zakonodavstva Republike Hrvatske i Republike Srbije, nama susjednih zemalja sa kojima je Bosna i Hercegovina i historijski i geopolitički povezana, kao i Kraljevine Engleske, države sa viševjekovnom pravnom tradicijom koja najšire i najsvestranije razrađuje akuzatorski sistem i u čijem prethodnom postupku centralnu ulogu imaju upravo službenici policije.

2. PREPOZNAVANJE OSOBA I PREDMETA

Radnja prepoznavanja osoba i predmeta po svojoj pravnoj prirodi predstavlja istražnu ili formalnu radnju iako zakoni o krivičnim postupcima u Bosni i

Hercegovini to izričito ne navode. Međutim, i pored toga ova radnja posjeduje sve karakteristike istražnih radnji tako da se o činjenicama i okolnostima koje su utvrđene prilikom prepoznavanja obavezno sačinjava zapisnik koji se može koristiti kao dokaz i na kojim sud može zasnovati svoju odluku. Međutim, radnja prepoznavanja osoba i predmeta posjeduje i jednu karakteristiku potražnih ili neformalnih radnji a to je da ona nije detaljno regulisana pravnim propisima. Naime, Zakon o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine veoma šturo reguliše radnju prepoznavanja i to samo u jednom članu koji se odnosi na saslušanje svjedoka (čl. 85. st.3 i st.4. ZKP BiH). S obzirom na ovakvu pravnu regulaciju ove radnje, odnosno činjenicu da je krivičnoprocesno zakonodavstvo nije svrstalo među dokazne radnje, to se radnja prepoznavanja mora posmatrati kao poseban oblik saslušavanja svjedoka koje se provodi u slučajevima kada je potrebno utvrditi da li svjedok poznaje neku osobu ili predmet. U ovom slučaju, dakle, riječ je o posebnoj vrsti svjedočenja koje služi za utvrđivanje pomoćnih činjenica te na ovaj način iskaz svjedoka koji je prepoznao neku osobu ili predmet postaje time uvjerljiviji isto kao što će postati i iskaz prepoznate osobe ako bude pozvana da svjedoči.

Prepoznavanje osoba i predmeta u pravilu preduzimaju ovlaštene službene osobe i to samostalno, odnosno na osnovu svojih zakonskih ovlaštenja, ili po usmenoj ili pismenoj naredbi nadležnog tužioca. Pored ovlaštenih službenih osoba i tužioca, ovoj radnji mogu prisustvovati i branilac osumnjičenog koji se prepoznaje kao i vlasnik, odnosno korisnik predmeta koji se prepoznaje i koji u tom slučaju mogu stavlјati primjedbe na sam tok radnje a što će se konstantovati i u zapisniku.

Inače, sam postupak prepoznavanja osoba i predmeta se može podijeliti u tri stadija. Prvi stadij je davanje detaljnog opisa osobe ili predmeta u smislu navođenja karakteristika prema kojima se oni razlikuju od drugih osoba ili predmeta (Pavišić, Modly & Veić, 2006). Takvi opisi ranije viđene osobe ili predmeta u sadržajnom smislu moraju biti konkretni, bez nepreciznih i uopštenih opisivanja koja se po prirodi stvari mogu odnositi na veći broj osoba ili predmeta (Sijerčić-Čolić, Hadžomeragić, Jurčević, Kaurinović & Simović, 2005). Ovakav opis je naročito bitan kada je riječ o prepoznavanju predmeta jer ukoliko svjedok navede neke specifičnosti koje taj predmet čine jedinstvenim naspram drugih predmeta iste vrste onda i samo prepoznavanja postaje tek puka formalnost. Drugi stadij je sama radnja prepoznavanje u užem smislu riječi, odnosno pokazivanje svjedoku sporne osobe ili predmeta zajedno sa drugim osobama ili predmetima iste vrste vrste. I na koncu, treći stadij prepoznavanja jeste ocjena rezultata prepoznavanja, tj. objašnjavanje na temelju kojih diferencijalnih karakteristika su osobe ili stvari prepoznate. Naime, svjedok neku osobu ili predmet može prepoznati sa potpunom sigurnošću ili sa većim ili manjim stepenom vjerovatnoće a što će se, zajedno sa obrazloženjem, obavezno navesti i u zapisniku o prepoznavanju.

3. VRSTE PREPOZNAVANJA

Zakoni o krivičnom postupku u Bosni i Hercegovini razlikuju tri vrste prepoznavanja: prepoznavanje osoba, prepoznavanje predmeta i prepoznavanje osoba i predmeta sa fotografija.

Prepoznavanje osoba je klasično prepoznavanje koje se u pravilu obavlja u specijaliziranim prostorijama, odnosno prostorijama koje posjeduju jednosmjerno, transparentno tzv. fenično ili venecijansko ogledalo. Korištenje ovog ogledala omogućava se da se osigura anonimnost svjedoka te da ova radnja bude izvedene slobodno i bez straha da će osumnjičeni vidjeti svjedoka te na taj način i utjecati na njegovo dalje svjedočenje. U praksi se za prepoznavanje obezbjeđuje najmanje pet osoba, ali je moguće da njihov broj bude i veći, ali pri tome vodeći računa da je nužno obezbijediti ne samo nepoznate osobe među kojima svjedok treba prepoznati traženu osobu, već te osobe još moraju biti sličnog izgleda i približno iste visine, boje kose, slično obučeni i dr. Pri tome se strogo mora voditi računa da tražena osoba u redu za prepoznavanje ne smije imati bilo kakve oznake koje bi upućivale na zaključak da tu osobu treba prepoznati (neobrijana osoba, različito obučena osoba od ostalih osoba i sl.) (Sijerčić-Čolić et al., 2005.). Osiguranje ovih osoba tzv. statista koji će se u liniji za prepoznavanje zajedno sa osumnjičenim pokazati svjedoku predstavlja i najveći praktični problem za preduzimanje ove radnje. Naime, zakonima o krivičnom postupku u BiH nije propisana obaveza građana da sarađuju sa ovlaštenim službenim osobama prilikom preduzimanja ove radnje a niti je propisana sankcija u slučaju njihovog odbijanja kao što je to propisano u Republici Hrvatskoj. S obzirom da je veoma teško pronaći osobe ili predmete koji po svom izgledu sličje prepoznavanoj osobi ili predmetu to se nameće kao potreba da se u budućnosti i u našoj državi zakonski propiše obaveza građana da sudjeluju u radnji prepoznavanja. Takođe je potrebno razmotriti i mogućnost angažovanja ovlaštenih službenih osoba kao statista prilikom vršenja ove radnje. Naime, iako zakoni o krivičnom postupku u BiH to izričito ne zabranjuju ipak se u literaturi navodi da se u liniji za prepoznavanje ne smiju koristiti policijski službenici. To se opravdava činjenicama da policijski službenici svojim autoritativnim i krutim držanjem nesvjesno otkrivaju svoj status (Pavišić, Modly & Vejić, 2006) te da su kao takvi poznati širem krugu građana. Međutim, većina ovih argumenata se može otkloniti na način da se u liniju za prepoznavanje koriste policijski službenici iz drugih organizacionih jedinica te čak i iz drugih policijskih uprava i stanica. Ovakva praksa se pokazuje kao nužna jer je sve manji broj građana koji želi dobrovoljno da sarađuju sa službenicima policije a dok je kod velike većine građana prisutna velika bojažljivost i strah od bilo kakvog učestvovanja u krivičnom postupku. U ovakvim uslovima, aktivnosti službenika policije je više usmjerena na pronalazak građana koji će dobrovoljno sudjelovati u ovoj radnji (što je samo po sebi veliki uspjeh) a ne i na pronalazak osoba koje će po svome izgledu odgovarati osumnjičenom. Ovo ima direktne posljedice i na samu radnju prepoznavanja i njenu dokaznu vrijednost jer se u liniji za prepoznavanje veoma često nalaze osobe različite starosne dobi, visine, konstitucije i drugih obilježja.

S obzirom da je prepoznavanje osoba radnja koju ovlaštene službene osobe veoma često preduzimaju to postoje i brojni primjeri u praksi kada su na osnovu ove radnje prikupljeni ključni dokazi protiv izvršioca nekog krivičnog djela, i to najčešće onih krivičnih djela koja su izvršena uz upotrebu sile ili prijetnje. Tako su tokom 2007. godine ovlaštene službene osobe MUP-a TK-a uspješno rasvijetlili seriju krivičnih djela razbojništva izvršenih od strane dva izvršioca nad više trgovinskih radnji na području općine Tuzla pa i šire. Sva krivična djela bila su izvršena uz prijetnju upotrebe vatrenog oružja a moglo se uočiti da su izvršioци bivali sve agrsivniji tako da su, pored prijetnje upotrebe vatrenog oružja, počeli primjenjivati i fizičku prinudu. Operativnim radom na terenu i jednom širokom akcijom službenika policije indentifikovane su dvije osobe za koje se sumnjalo da se mogu doveti u vezu sa izvršenjima naprijed navedenih krivičnih djela. Nakon ovoga, pristupilo se i radnji prepoznavanja od strane oštećenih kojom prilikom je većina oštećenih sa potpuenom sigurnošću prepoznala navedene osobe kao izvršioce. Na osnovu ovog prepoznavanja kao i ostalih prikupljenih dokaza, ovlaštene službene osobe su protiv dva izvršioca i podnijele izvještaj zbog postojanja osnova sumnje da su izvršili više krivičnih djela razbojništava a što je rezultiralo i podizanjem optužnice te na koncu i pravosnažnom presudom protiv istih.

Postupak prepoznavanja predmeta je sličan onome pri prepoznavanju osoba. Svjedok koji vrši prepoznavanje mora prethodno opisati predmet i to prema individualnim karakteristikama, prema kojima se jedna stvar razlikuje od stvari iste vrste, a nakon toga slijedi postupak prepoznavanja. U biti za prepoznavanje predmeta nisu potrebne posebne prostorije nego se ono može obaviti u svakoj prigodnoj prostoriji ili na vanjskom prostoru, u slučajevima kada se prepoznaju veći predmeti. Kao što je slučaj kod prepoznavanja osoba, i ovdje se javlja problem obazbijedenja predmeta koji će se pokazati svjedoku naročito kada je riječ o skupocjenim predmetima kao što je zlatni nakit, vozila i sl. Ova radnja posebnu važnost dobija kod prepoznavanja pronađenih predmeta za koji postoji sumnja da potiču iz krivičnog djela kada se i vrši prepoznavanje od strane vlasnika. U ovom slučaju od krucijalne važnosti je da vlasnik prilikom opisivanja predmeta navede neke specifičnosti koje taj predmet ima, ili priloži neke druge dokaze da je taj predmet njegovo vlasništvo kao npr. vlasničku knjižicu, garantni list, račun, fotografije tih predmeta i sl.

Nije rijedak slučaj da ovlaštene službene osobe prilikom pretresanja prostorija kriminalno aktivnih osoba pronađu sumnjive predmete koji bi mogli poticati iz izvršenja krivičnog djela i to najčešće zlatni, srebreni i drugi nakit, tehničku robu te druge skupocene predmete. U tom slučaju ovlaštene službene osobe će opisati pronađene predmete te obavijestiti vlasnike koji su prijavili otuđenje sličnih predmeta a nakon toga će se od strane oštećenih i izvršiti njihovo prepoznavanje. Međutim, u velikom broju slučajeva, i to naročito kada je riječ o zlatnom i drugom nakitu, sam vlasnik ne može precizno opisati svaki taj predmet tako da se ne može sa sigurnošću ni izjasniti da li su prepoznani predmeti njegovi. Ovo je i najgori mogući rezultat radnje prepoznavanja jer nije sa sigurnošću utvrđeno ni da su

predmeti prepoznati a niti da nisu. U takvoj situaciji ovlaštene službene osobe moraju preduzeti dodatne provjere te pokušati utvrditi povezanost osobe kod koje su pronađeni ti sumnjivi predmeti sa izvršenjem konkretnog krivičnog djela. To u principu znači da se rezultat ovakvog prepoznavanja može tretirati samo kao indicija koja će usmjeriti dalje aktivnosti ovlaštenih službenih osoba.

Na žalost, u određenom broju slučajeva ovlaštene službene osobe u ovakvim situacijama uopće ne uspiju indentifikovati vlasnika pronađenih predmeta. Tako su početkom 2008. godine ovlaštene službene osobe MUP-a TK-a u iznajmljenom sefu jedne tuzlanske banke na ime jedne poznate kriminalno aktivne osobe pronašli oko 80 komada zlatnog nakita. Za navedeni zlatni nakit, pored toga što je pripadao kriminalno aktivnim osobama, bilo je indikativno i to što je na sebi imao i različite vjerske simbole i to islamske i katoličke tako da se moglo opravdano sumnjati da isti potiče iz izvršenja krivičnih djela. Uvidom u operativnu evidenciju osobe kod koje je pronađen zlatni nakit utvrđeno je da je ista izvršilac više krivičnih djela teških krađe i to kako na području cijele BiH tako i susjednih država. Iz tih razloga je tokom čitave 2008. godine u sjedištu MUP-a TK-a izvršen veliki broj prepoznavanja od strane oštećenih sa područja čitave BiH. Međutim, s obzirom da pronađeni nakit nije imao neka specifična obilježja po kojima su se mogli razlikovati od drugih predmeta te vrste, to niti jedan oštećeni nije uspio sa sigurnošću prepoznati svoje predmete a niti su postojali bilo kakvi drugi dokazi koji bi tu osobu povezali sa izvršenje tih konkretnih krivičnih djela. Iz tih razloga ovlaštene službene osobe MUP-a TK-a i nadležni tužilac nisu imali drugo rješenje nego da pronađene predmete vrate osobi od koje su i oduzeti. Ovo je jedna poražavajuća činjenica jer ovi predmeti najvjerovatnije potiču iz izvršenja krivičnog djela ali, s obzirom da kriminalno aktivne osobe djeluju na veoma širokom području koje pokriva veći broj zemalja, to je i utvrđivanje stvarnog vlasnika otuđenih predmeta u pojedinim slučajevima skoro nemoguće.

Međutim, pogrešno bi bilo zaključiti da u ovakvim slučajevima uopće nema ni svrhe preduzimati radnju prepoznavanja od strane oštećenog. Upravo suprotno, postoje brojni primjeri kada su ovlaštene službene osobe uspjele indentifikovati vlasnika predmeta i pored činjenice da isti nisu posjedovali bitne specifičnosti. Tako su ovlaštene službene osobe MUP-a TK-a krajem 2009. godine provodili istragu povodom krivičnog djela krađe na drzak način kojom prilikom su NN izvršio od osobe koja se bavi prodajom zlatnog nakita otuđili oko 2 kg raznog zlatnog i srebrenog nakita. Preduzetim mjerama i radnjama ovlaštene službene osobe su došle do saznanja da se u vezu sa naprijed navedenim krivičnim djelom mogu dovesti četiri osobe te da su otuđeni nakit prodali jednoj ženskoj osobi sa područja Živinica. Na osnovu tih saznanja izvršen je i pretres porodične kuće osobe za koju se sumnja da je kupila nakit kojom prilikom je pronađeno i privremeno oduzeto oko 2 kg zlatnog i srebrenog nakita. Nakon izvršenog pretresa izvršeno je i prepoznavanje od strane oštećenog kojom prilikom je isti izjavio da je od njega otuđena Indentična vrsta i oblik nakita ali se nije mogao izjasniti da li je pokazani nakit njegov jer isti ne posjeduje nikakve posebne karakteristike. U ovom slučaju se ovakav rezultat

prepoznavanja koristio kao indicija koja je zajedno sa drugim prikupljenim dokazima rezultirala podnošenjem izvještaja o izvršenom krivičnom djelu protiv četverice izvršilaca.

Evidentno je, dakle, da se prepoznavanje predmeta i indentifikovanje vlasnika vrlo lako provodi kada je riječ o specifičnom predmetu koji ima dovoljno jedinstvenih karakteristika. Međutim, da nije sve tako može ilustrovati slučaj kada su ovlaštene službene osobe MUP-a TK-a tokom 2007. godine izvršili pretres iznajmljenog stana osobe za koju su postojali osnovi sumnje da je izvršila krivično djelo razbojničke krađe na području Zvornika. Nakon lišenja slobode te osobe izvršen je i detaljni pretres stana koji je isti koristio. Tom prilikom je u jednoj fotelji ispod naslonjača pronađeno vatreno oružje-pištolj a dok je u drugoj fotelji, takođe ispod naslonjača, pronađen jedan zlatni muški ručni sat marke „Omega“. S obzirom na činjenicu da se osoba nije željela izjasniti o porijeklu pronađenog sata te činjenicu da je sat bio sakriven to se opravdano sumnjalo da isti potiče iz izvršenja nekog krivičnog djela. Dalje se, s obzirom na karakteristike pronađenog predmeta koji ga čine jedinstvenim, opravdano vjerovalo da će se brzo i jednostavno pronaći vlasnik. Međutim, i pored činjenice da su obaviješteni svi policijski organi u Bosni i Hercegovini i drugim zemljama, nikada se nije uspjelo indentifikovati vlasnik tako da se navedeni sat još uvijek nalazi pohranjen u sudu koji je i izdao naredbu za pretres.

Međutim, ipak treba naglasiti da postoje brojni pozitivni primjeri kada je radnja prepoznavanja predmeta izvršena u potpunosti, odnosno kada je vlasnik naveo dovoljno karakteristika na osnovu kojih može sa sigurnošću prepoznati svoj predmet. Tako su npr. ovlaštene službene osobe MUP-a TK-a tokom 2009. godine u jednom ugostiteljskom objektu pronašli jedan LCD TV prijemnik za kojeg je vlasnik izjavio da je kupio od njemu nepoznate osobe. S obzirom da navedeni TV prijemnik po svojoj marki, dimenzijama i boji odgovarao TV prijemniku koji je ranije otuđen na području Živinica to je u prostorijama MUP-a TK-a izvršeno i prepoznavanje od strane oštećenog. Prilikom prepoznavanja oštećeni je naveo da je na stražnjoj stani TV prijemnika vršio određene prepravke kako bi ga mogao fiksirati na zid te je te prepravke i detaljno opisao. S obzirom da je dati opis u potpunosti odgovarao izgledu TV prijemnika, to je u zaspisniku konstantovano da je vlasnik sa sigurnošću prepoznao svoj predmet a na osnovu čega je protiv jedne osobe podnesen izvještaj zbog postojanja osnova sumnje da je izvršila krivično djelo teške krađe.

Osim prepoznavanja predmeta od strane vlasnika često se vrši i prepoznavanje drugih predmeta koji su korišteni prilikom izvršenja krivičnog djela kao što su oruđe ili oružje koje je izvršilac koristio ili nekih odjevnih predmeta koje je izvršilac nosio prilikom izvršenja krivičnog djela. Tako je početkom 2009. godine na području grada Tuzle od strane nepoznatog izvršioca koji je na glavi imao vunenu kapu izvršeno krivično djelo razbojništva nad radnicom jedne trgovinske radnje. Izvršenim uviđajem i pregledom šireg lica mjesta u obližnjem kontejneru pronađena je jedna vunena kapa koja je odgovarala opisu kape koju je nosio

izvršilac. Nakon ovoga je od strane oštećene izvršeno i prepoznavanje te kape a kojom prilikom je istoj predočeno pet različitih vunениh kapa sličnih karakteristika. Nakon izvršenog prepoznavanja oštećena je sa potpunom sigurnošću prepoznala pronađenu kapu kao kapu koju je nosio izvršilac a što je ovlaštenim službenim osobama omogućilo da prikupe biološke tragove iz kojih je urađen i DNA izvršioca. Nažalost, navedeno krivično djelo još uvijek nije rasvijetljeno ali bi se, s obzirom na postojanje materijalnih tragova, njegovo rasvijetljavanje moglo očekivati u skorije vrijeme.

Treći oblik prepoznavanja je prepoznavanje osoba ili predmeta sa fotografija koje se u principu preduzima kada drugačije prepoznavanje nije moguće. Ovakav oblik prepoznavanja jeste i najjednostavniji jer ovlaštene službene osobe imaju na raspolaganju veliki izbor fotografija. Najčešće se koriste kriminalističke signaletičke fotografije iz tzv. albuma kriminalaca odnosno fotografije kriminalno aktivnih osoba koji su u sklopu kriminalističke obrade i fotografisani a u praksi se često koriste i fotografije iz CIPS baze. Ova vrsta prepoznavanje se često preduzima i kao preliminarno prepoznavanje koje će se po potrebi ponoviti kada se pronađe tražena osoba. Iako se prepoznavanje osoba sa fotografija smatra uvijek kao rezervna varijanta postoje slučajevi kada je bolje preduzeti prepoznavanje sa fotografija nego prepoznavanje osoba. Ovo su slučajevi kada je od izvršenja krivičnog djela prošao dugi vremenski period te su nastupile i promjene fizičkog izgleda samog izvršioca kao što je slučaj kod ratnih zločina. U ovim slučajevima uvijek je bolje pronaći fotografije izvršilaca iz tog perioda (to se može pronaći npr. na kartonima starih ličnih karti) te na osnovu njih izvršiti prepoznavanje a tek nakon toga se može izvršiti i eventualno prepoznavanje osoba. Sa druge strane postoje i slučajevi kada se ovakvo prepoznavanje pokazuje i kao jedino moguće. Ilustrativni primjer iz prakse je slučaj kada su ovlaštene službene osobe MUP-a TK-a tokom 2009. godine provodile istragu povodom izvršenog krivičnog djela razbojništva kojom prilikom su dva izvršioca i zabilježena na snimku nadzorne kamere. Izvršenim pregledom snimke video nadzora od strane ovlaštenih službenih osoba je jedan od izvršilaca i prepoznat kao kriminalno aktivna osoba sa teritorije Republike Srbije te su njegove fotografije i pronađene u kriminalističkoj zbirci fotografija. U ovom slučaju su, dakle, ovlaštene službene osobe veoma brzo indentifikovali jednog od izvršilaca ali ipak treba naglasiti da je ovakvo prepoznavanje obavljeno u sklopu neformalnih ili potražnih radnji tako da se njegov rezultat i ne može koristiti kao dokaz. Da bi se osigurao zakoniti dokaz ovlaštene službene osobe su se, nakon ovoga, obratili sudu sa zahtjevom za izdavanjem naredbe za privremeno oduzimanje snimke video nadzora a nakon njegovog izuzimanja i zahtjevom za izdavanjem naredbe za pretres izuzete snimke. U ovom slučaju se snimak video nadzora smatra pokretnom stvari tako se njegov pretres mora izvršiti na osnovu sudske naredbe i uz prisustvo dva svjedoka i, po mogućnost, i stručne osobe koja će izvršiti i stručnu obradu video snimka u cilju postizanja bolje kvalitete te i izuzimanju fotografija osumnjičenih osoba sa snimka. Tak nakon svih naprijed navedenih radnji snimak video nadzora odnosno fotografije koje su izuzete sa snimka dobijaju dokaznu vrijednost te mogu biti predmet prepoznavanja osoba sa fotografija. Dalje se javlja problem i

pronalaska svjedoka koji će izvršiti prepoznavanje jer to u principu moraju biti osobe koje vrlo dobro poznaju osumnjičenog. U konkretnom slučaju ovaj problem je riješen na način što je utvrđeno da je osumnjični prije nekoliko mjeseci odslužio dugogodišnju kaznu zatvora u KPZ Zenici tako da je prepoznavanje izvršeno od strane službenika zatvorske straže i vaspitača iz navedenog zavoda a koji su izjavili da vrlo dobro poznaju osumnjičenog te nakon toga ga i sa potpunom sigurnošću prepoznali na pokazanim fotografijama. Na osnovu ovako izvršenog prepoznavanja ovlaštene službene osobe su protiv naprijed navedene osobe i podnijeli izvještaj zbog postojanja osnova sumnje da je izvršio krivično djelo razbojništva. Nažalost, osumnjičen za naprijed navedeno krivično djelo se još uvijek nalazi u bjekstvu, odnosno nedostupan je organima gonjenja, te se najvjerovatnije više i ne nalazi na području naše države.

4. ZAPISNIK O PREPOZNAVANJU

O svim radnjama preduzetim u krivičnom postupku, pa tako i povodom prepoznavanja osoba i predmeta, sačinjava se zapisnik (čl. 151. st.1. ZKP BiH). Ovako sačinjen zapisnik o prepoznavanju se može koristiti kao dokaz u krivičnom postupku i na njemu se može zasnovati sudska odluka ali samo pod uslovom da je radnja prepoznavanja izvršena u skladu sa pravnim propisima i da je osoba koja je izvršila prepoznavanje upoznata sa svojim pravima i obavezama koje ima kao svjedok u krivičnom postupku.

U biti se zapisnik o prepoznavanju sastoji od tri dijela i to: uvodni, centralni i završni ili zaključni. U uvodnom dijelu zapisnika treba prije svega navesti zaglavlje organa koji vrši prepoznavanje, broj krivičnog predmeta, datum sastavljanja zapisnika kao i zakonsku odredbu na osnovu koje se sastavlja zapisnik. Osim ovoga uvodni dio treba sadržavati one podatke koje zakoni o krivičnom postupku u BiH propisuje kao obavezne elementa svakog zapisnika (čl. 152. st.1. ZKP BiH) i to: naziv organa koji obavlja radnju, mjesto gdje se obavlja radnja, dan i sat kada je radnja započeta, imena i prezimena prisutnih osoba i u kojem svojstvu radnji prisustvuju (ovlaštene službene osobe, zapisničar, svjedok koji vrši prepoznavanje i eventualno tužilac, branilac i druge osobe) kao i naznačenje krivičnog predmeta po kojem se preuzima radnja.

U centralnom dijelu zapisnika se prije svega trebaju navesti prava i obaveze o kojima se svjedok koji vrši prepoznavanje treba poučiti i to (čl. 8., čl. 83., čl. 84., čl. 86., i čl. 1154. ZKP BiH):

- da ima pravo na upotrebu vlastitog jezika i pravo na tumača ako ne razumije jedan od službenih jezika BiH,

- da je dužan govoriti istinu i da ne smije ništa prešutjeti, te se upozorava da davanje lažnog iskaza predstavlja krivično djelo,
- da može odbiti svjedočenje ukoliko je bračni odnosno vanbračni drug osumnjičenog, roditelj ili dijete, usvojlac ili usvojenik osumnjičenog odnosno optuženog,
- da ima pravo da ne odgovara na pojedina pitanja ako bi ga istinit odgovor izložio krivičnom gonjenju ali je dužan dati odgovore i na ta pitanja ako mu se da imunitet,
- da je dužan o promjeni adrese ili boravišta obavijestiti tužilaštvo i sud,
- da je dužan odazvati se na poziv tužilaštva, a ako to ne učini može biti naređeno njegovo prinudno dovođenje ili kažnjavanje novčanom kaznom do 5.000 KM,
- da je dužan svjedočiti i da u slučaju odbijanja svjedočenja bez opravdanog razloga može biti kažnjen novčanom kaznom do 30.000 KM.
- da ima pravo pročitati zapisnik ili zahtijevati da mu se isti pročita,

Nakon saopštavanja gore navedenih prava i obaveza, a prije započinjanja same radnje, u zapisniku se mora obavезno, uz potpis svjedoka, zabilježiti njegova izjava da je razumio saopštena prava. Nakon upoznavanja svjedoka sa njegovim pravima i obavezama u zapisniku će se zabilježiti izjava svjedoka koja se odnosi na detaljan opis osobe ili predmeta. Tek nakon toga će se od svjedoka zatražiti da izvrši prepoznavanje osobe ili predmeta i to tako što će mu se zajedno sa više nepoznatih osoba ili predmeta pokazati i osoba ili predmet koju bi trebao da prepozna. Dakle, zakoni o krivičnom postupku u BiH propisuju obavezu na pokazivanje svjedoku više nepoznatih osoba ili predmeta sa traženom osobom ili predmetom što ima za cilj da se provjeri da li svjedok između više sličnih osoba ili predmeta može prepoznati traženu osobu ili predmet. Nakon što je svjedok pogledao osobe ili predmete u zapisniku će se konstantovati njegova izjava da li je među pokazanim prepoznao traženu osobu ili predmet. Prilikom ove njegove izjave navešće se i da li je svjedok sa sigurnošću prepoznao osobu ili predmet ili je prepoznao sa određenim stepenom vjerovatnoće. U slučajevima kada svjedok nije u potpunosti siguran u rezultat prepoznavanja u zapisniku će se navesti i njegova izjava zbog kojih razloga nije u potpunosti siguran, odnosno koji su to elementi koji razlikuju pokazne osobe ili predmete od traženih (oblik lica, dužina, oblik ili boja kose, veličina ili boja predmeta i sl.).

Završni dio zapisnika o prepoznavanju sadrži tačno vrijeme kada je prepoznavanje završeno, konstantaciju da je sadržaj zapisnika glasno pročitan prisutnim osobama, eventualne primedbe prisutnih osoba i potpise ovlaštene službene osobe, zapisničara, svjedoka i eventualno drugih osoba koje prisustvuju prepoznavanju.

Treba napomenuti da su početkom 2009. godine u svim policijskim organima u Federaciji BiH uvedeni jedinstveni obrasci zapisnika o prepoznavanju kojim se želi prije svega uvesti jednoobraznost u postupanju službenika policije na području cjelokupne Federacije BiH. Međutim, detaljnijom analizom ovih obrazaca mogu se

ustanoviti određeni nedostaci. Prije svega, ovim obrascima nije predviđeno upoznavanje svjedoka sa njegovim pravima i obavezama kao što je to slučaj kod zapisnika o saslušanju svjedoka. Ukoliko se prepoznavanje osoba i predmeta shvaća kao jedan specifični oblik saslušanja svjedoka, što to u biti i jeste, onda je neophodno svjedoku, uz njegov obavezni potpis, upoznati sa njegovim zakonskim pravima i obavezama. Nadalje, prema ovim novim obrascima, u zapisniku o prepoznavanju osoba se moraju obavezno potpisati i svi statisti i osumnjičeni koji su prepoznavani što je u principu suvišno i nepotrebno. Ovo iz razloga što se osumnjičeni u ovoj radnji ne smatra subjektom krivičnog postupka nego pasivnim dokaznim sredstvom. Sa druge strane, na ovaj način se teško može sačuvati anonimnost svjedoka jer svaka osoba prije potpisivanja zapisnika ima pravo da isti pročita te na ovaj način može vrlo lako doći i do potpunih generalijskih podataka svjedoka. Osim ovoga neke sitnije zamjerke se mogu naći i u uvodnom dijelu gdje je predviđeno obavezno navođenje imena nadležnog tužioca i to bilo da je prisutan ili da se prepoznavanje vrši po njegovoj usmenoj ili pismenoj naredbi ili po prethodnom usmenom dogovoru, tako da na ovaj način nije ostavljena mogućnost da ovlaštene službene osobe ovu radnju obave samostalno na osnovu svojih zakonskih ovlaštenja. Nadalje, može se primjetiti da ovi novi obrasci zapisnika o prepoznavanju predviđaju samo jedno prepoznavanje a dok je u praksi ipak bolje obaviti dva ili više prepoznavanja od strane istog svjedoka i to na način što će isti statisti ili predmeti promijeniti redosljed u liniji prepoznavanja a ponekad će se prepoznavanje osoba morati izvršiti i iz profila ili od pozadi. Na ovaj način će i zapisnik o prepoznavanju imati veću dokaznu snagu jer će svjedok više puta i na različite načine prepoznati osobu ili predmet.

Osim zapisnika o prepoznavanju nužno je sačiniti i foto-dokumentaciju o izvršenom prepoznavanju što će dodatno potkrijepiti autentičnost obavljene radnje. Foto-dokumentaciju, koja je sastavni dio zapisnika, sačinjava kriminalistički tehničar i ista se sastoji od fotografija pokazanih osoba ili predmeta.

5. ZAKLJUČAK

Iako zakoni o krivičnom postupku u Bosni i Hercegovini to izričito ne navode, prepoznavanje osoba i predmeta se može svrstati među istražne ili formalne radnje i to prevashodno iz razloga što se povodom ove radnje sačinjava zapisnik i što se rezultati ove radnje mogu koristiti kao dokaz pred sudom. I pored toga što ova radnja nije detaljno regulisana zakonskim propisima ona se ipak veoma često preduzima u krivičnom postupku i to prvenstveno od strane ovlaštenih službenih osoba. U praksi, ova radnja bi se trebala preduzimati u početnoj fazi istrage jer nakon toga postoji realna opasnost od zablude pogrešnog prepoznavanja iz razloga što protekom vremena nastaju praznine u sjećanju pa osobe koje trebaju da vrše prepoznavanje svoja sjećanja, odnosno praznine u sjećanju popunjavaju zaključcima, što kasnije otežava ili dovodi u pitanje prepoznavanje tražene osobe ili

predmeta. Prepoznavanje osoba i predmeta kao istražna radnja dobija svoju posebnu važnost u slučajevima kada u istragama nedostaju materijalni dokazi te se istraga provodi na osnovu tzv. personalnih dokaza. To je najčešći slučaj u istragama imovinskih delikata te krivičnih djela protiv života i tijela u slučajevima kada na licu mjesta ne bude pronađen niti jedan materijalni dokaz tako da se istraga orijentiše na izjave svjedoka i na prepoznavanje osoba i predmeta. I pored toga što je u ovakvim slučajevima istraga veoma otežana, ipak se može prikupiti kvalitetni dokazni materijal naročito ako svjedok sa potpunom sigurnošću prepozna neku osobu kao izvršioca krivičnog djela ili ako vlasnik prepozna otuđeni predmet. Vrijednost prepoznavanja osoba i predmeta je inače uvjetovana nizom faktora među kojima valja istaknuti pridržavanje procesnih odredbi o izvođenju radnje prepoznavanja i saslušavanja svjedoka, pouzdanost, detaljnost i karakterističnost prethodnog opisa, sigurnost u prepoznavanju i jasnoća iskaza o tome. Sa druge strane, neizvjesnost prepoznavanja kao dokaznog sredstva povezana je prvenstveno sa subjektivnim osobinama onoga ko obavlja prepoznavanje, njegovim općim i posebnim sposobnostima uočavanja konkretnih indentifikacijskih obilježja i stvarnih prilika u kojima je opažanje ostvareno.

LITERATURA:

- Bejatović.S. (2006). Tužilačko-policijski koncept istrage i efikasnost krivičnog postupka s posebnim osvrtom na krivično procesno zakonodavstvo Republike Srbije, Banja Luka: Pravna riječ broj 7/2006.
- Bejatović.S. (2008). Krivično procesno pravo, Beograd: Službeni glasnik
- Delmas-Marty.M., Spencer.J.R., (2002). European Criminal Procedures, Cambridge: University Press.
- Grubač.M. (2004). Krivično procesno pravo-Uvod i opšti deo, Beograd: JP Službeni glasnik.
- Grubač.M. (2004). Krivično procesno pravo-Posebni deo, Beograd: JP Službeni glasnik.
- Krapac.D.(2003). Kazneno procesno pravo, Zagreb: Narodne Novine
- Krapac.D. (1995). Engleski kazneni postupak, Zagreb: Pravni fakultet.
- Krivokapić V. (1997). Kriminalistička taktika III, Beograd: Policijska akademija
- Pavišić.B. (2000). Kazneni postupak u Republici Hrvatskoj: pogled na reformu iz 1997. godine sa posebnim osvrtom na predistražni postupak i istragu, Zagreb: Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu br.2/2000.
- Pavišić.B.,Modly.D.,Veić.P. (2006). Kriminalistika,Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga
- Police and Criminal Evidence Act 1984.
- Sijerčić-Čolić.H. (2008.). Krivično procesno pravo. Knjiga I: Krivičnoprocesni subjekti i krivičnoprocesne radnje - Drugo izmjenjeno i dopunjeno izdanje, Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.
- Sijerčić-Čolić.H. (2008.). Krivično procesno pravo. Knjiga II: Tok redovnog krivičnog postupka i posebni postupci - Drugo izmjenjeno i dopunjeno izdanje, Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu
- Sijerčić-Čolić.H., Hadžomeragić.M., Jurčević.M., Kaurinović.D., Simović.M. (2005). Komentari zakona o kaznenom/krivičnom postupku u Bosni i Hercegovini, Knjiga III, Sarajevo:Savjet/Vijeće Evrope i Evropska komisija.
- Škulić.M.(2007). Komentar Zakonika o krivičnom postupku,Beograd: Službeni Glasnik.
- Zakon o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine («Službeni glasnik BiH», br. 36/03, 26/04, 63/04, 13/05, 48/05, 46/06, 76/06, 29/07, 32/07, 53/07, 76/07,15/08 i 58/08).
- Zakon o krivičnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine («Službene novine Federacije BiH», br. 35/2003, 56/2003, 78/2004, 28/2005, 55/2006, 53/2007 i 9/2009.).
- Zakon o krivičnom postupku Brčko Distrikta BiH («Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH», br. 10/03,48/04, 6/05, 14/07, 19/07, 21/07, 2/08 i 17/09.).
- Zakon o krivičnom postupku Republike Srpske («Službeni glasnik Republike Srpske», br. 50/03, 111/04, 115/04, 29/07, 68/07 i 119/08.).

- Zakonik o krivičnom postupku Socijalističke Republike Jugoslavije („Službeni list SRJ“ br. 70/2001 i 68/2002).
- Zakon o izmjenama i dopunama Zakonika o krivičnom postupku ("Službeni glasnik RS", br. 58/04, 85/05, 115/05 i 49/07).
- Zakon o kaznenom postupku Republike Hrvatske („Narodne novine“ br..110/97, 27/98, ispr.58/99, 112/99, 58/02, 143/02, ispr.115/06).
- Zakon o kaznenom postupku Republike Hrvatske („Narodne novine“ br. 152/08 i 76/09)

Biografija

Rođen sam 23. decembra 1975. godine u Tuzli gdje sam završio osnovnu i srednju školu-Gimnaziju. Nakon završene Gimnazije upisao sam Pravni fakultet na Univerzitetu u Sarajevu na kojem sam 02. juna 2003. godine diplomirao, a 14. septembra 2009. godine i magistrirao na Krivičnoj katedri navedenog fakulteta obranivši magistarski rad pod nazivom „Aktivnosti ovlaštenih službenih osoba u postupku otkrivanja i dokazivanja krivičnih djela u krivičnom procesnom pravu“.

Nakon završenog Pravnog fakulteta 01. augusta 2003. godine zasnovao sam radni odnos u Ministarstvu unutrašnjih poslova Tuzlanskog kantona te sam nakon završenog pripravničkog staža raspoređen na poslove i zadatke istražitelja u Sektoru kriminalističke policije a na kojima se i do danas nalazim. Za vrijeme svog dosadašnjeg radnog angažmana učestvovao sam u istragama najtežih krivičnih djela protiv imovine i protiv života i tijela a za što sam više puta pohvaljivan od strane Policijskog komesara MUP-a TK-a, zatim 24.maja 2004. godine i pohvaljen od strane američke vlade te dana 22. maja 2009. godine i od strane Ministra MUP-a TK-a. Osim toga sam, kao policijski službenik MUP-a TK-a, akademske 2008/2009. godine uzeo aktivno učešće u edukaciji studenata Pravnog fakulteta Univerziteta u Tuzli za što mi je od navedenog fakulteta uručena i zahvalnica.
cackovicdamir@hotmail.com

FORENZIČKA ODOROLOGIJA

Stručni članak

FORENSIC ODOROLOGY

Professional paper

Mladen Milosavljević

Dušica Milosavljević

Sunčica Milosavljević

Sažetak

Aktuelna dešavanja u našoj svakodnevnici pokazuju kontinuiran napredak snaga organizovanog kriminala. Prosječna, dosadašnja metodologija policijskih agencija bazirala se na starim, konvencionalnim metodama. Upravo zbog toga, policija i pravosuđe svih zemalja svijeta, skoro da su uvijek bila korak iza kriminogene populacije. Tek primjenom novih tehnologija (npr. DNA analizama, primjeni AFIS-a – automatska identifikacija otisaka prstiju, forenzičkoj medicini, forenzičkoj psihologiji, forenzičkoj biologiji, forenzičkoj informatici, forenzičkoj fonoskopiji itd.) stvorile su se realne pretpostavke za uspješnu borbu sa kriminalom. Jedna od novih, realno primjenjivih metodologija jeste i forenzička odorologija. Dakle, forenzičari usmjereni na anлізу čovječijeg (i drugog) mirisa prateći navedene tragove razvili su sisteme koji im omogućavaju praćenje kretanja nekog objekta, otkrivanje odgovarajućih supstanci (npr. tragova eksploziva, droga i slično) ili pak odgovarajuće (kriminalističke) identifikacije. U odnosu na navedeno razvijale su se dvije grupacije postupaka: jedna u kojoj se koristio njih psa, te druga koja je podrazumjevala razvoj specifičnih laboratorijskih aparata/uređaja. Važnost forenzičke odorologije ogleda se u tome što se vrši identifikacija tragova koji su nevidljivi golim okom.

Ključne riječi

miris, pas, uređaj, identifikacija, forenzika

Abstract

Current events in our daily show continuous progress forces of organized crime. Average, previous methodologies police agencies based on the old, conventional methods. That is the reason why police and the judiciary all over the world, almost always a step behind the criminal population. Only the application of new technologies (example DNA analysis, application AFIS-a - Automatic identification of fingerprints, Forensic medicine, Forensic psychology, Forensic Biology, Forensic IT, Forensic phonoscopy etc. have created real preconditions for the successful fight against crime.

One of the new, realistic methodology is applicable and forensic odorology. Thus, forensic focused on analysis of human (and other) scent following these clues

have developed systems that enable them track a moving object, the discovery of relevant substances (eg, traces of explosives, drugs, etc.) or appropriate (criminal) identification. In relation to the above developed the two groups of procedures: one in which the use of scent dogs, and another which involved the development of specific laboratory equipment / devices. The importance of forensic odorology reflected in what is done to identify traces that are invisible to the naked eye.

Key words

smell, dog, equipment, identification, forensic

UVOD

Savremeni trenutak borbe sa (organiziranim) kriminalom svakim danom dobija drugačije i nove izazove i daje neke nove metode i postupke u procesima identifikacije lica. Jedan od tih, moglo bi se reći, novih sistema jeste i odorološka identifikacija (identifikacija osoba na osnovu tragova mirisa).

Za odorologiju (nauka o mirisima) se može reći da je još uvijek mlada naučna disciplina, koja nije (još uvijek) uspostavila potpuno zaokružen sistem znanja i naučnih postavki. Nju odlikuje vrlo dinamičan razvoj, koji se bazira na istraživanjima biologa, hemičara, fizičara i stručnjaka drugih profila i usmjerenja. Potrebno je istaći da u osnovi kriminalističke (ali i forenzičke) odorologije leži pitanje o mehanizmu nastanka mirisa, njegovoj individualnosti, nepromijenjivosti, načinu otkrivanja, obezbjeđivanja i fiksiranja, kao i samog upoređivanja u cilju identifikacije. Zanimljivo je da svijet teorije (rasprave) na većinu od njih ne daje jedinstvene odgovore. Dakle, i još konkretnije u procesu identifikacije osoba na osnovu mirisa leži teza o individualnosti ljudskog mirisa i izvanredno razvijena sposobnost psa da otkriva i razlikuje mirise. Svakako da treba napomenuti i savremena dostignuća istražne tehnike, gdje se navodi upotreba plinske hromatografije i masene spektrometrije, kao novih metoda detekcije ljudskog mirisa.

Važnim se čini istaći i činjenicu da će u vremenima koja dolaze tragovi mirisa imati sve veću važnost, jer današnji kriminalci pokazuju sve viši nivo svog kriminalističkog obrazovanja (što pokazuju kroz sve detaljnije planiranje, načine izvršenja, ali i načine uklanjanja tragova izvršenja određenog krivičnog djela; čak i sami kriminalistički tehničari, skoro redovno, zanemaruju moguće tragove mirisa). Ipak, oni većinom uklanjaju vidljive tragove, a oni nevidljivi (a tu su i mirisi) ostaju na licu mjesta krivičnog djela i treba ih samo pronaći, fiksirati i koristiti u skladu sa naučnim i realnim mogućnostima.

OSNOVI FORENZIČKE ODOROLOGIJE

Pomoću čula mirisa primamo prijatne i neprijatne nadražaje, pa samim tim razlikujemo prijatne i neprijatne mirise. Iz definicije prema kojoj je: «Miris, osjećaj, nadražaj izazvan djelovanjem (preko vazduha, zraka) na čulo, osjetilo (u nosu) koje je sposobno da taj nadražaj primi i razlikuje¹⁶», mogu se izvesti dva bitna zaključka: da je čulo mirisa kod svih ljudi i većine životinja, smješteno u nosu, i da se mirisi prenose kroz vazduh i njegovim udisanjem mirisne čestice nadražuju ćelije u nosu. Jedan druga, još kraća definicija navodi da se trag definiše kao: „Bakterijsko, stanično plinovito okruženje oko sebe¹⁷“. Poznat općenito kao „karakterističan“ miris osobe sastoji se uglavnom od oljuštenih mrtvih i umirućih stanica kože, koje ljudsko tijelo stvara brzinom od oko 40 000 u minuti¹⁸.

U posljednjih dvadesetak godina, nešto značajnije, razvija se kriminalistička i forenzička odorologija, kao novi (sastvani) dio kriminalistike i forenzičke nauke. Svoj naziv (odorologija) crpi iz latinske riječi odor – miris i grčke – logos – nauka¹⁹. Ako govorimo o kriminalističkoj odorologiji onda možemo da je odredimo kao nauku o mirisima koja se koristi za ostvarivanje ciljeva kriminalistike – za identifikaciju objekata po mirisu. Razvoj odorologije je započeo 60 – ih godina 20. vijeka²⁰.

Porijeklo mirisa

Biolozi porijeklo mirisa objašnjavaju osobinom stvari koje isparavaju na vazduhu da izazivaju veoma specifične nadražaje nervnih završetaka organa čula mirisa čovjeka, ali i drugih živih organizama. Na taj način je osjećanje mirisa uslovljeno (s jedne strane) osobinom različitih materija da odaju molekule mirisa, a s druge (strane) mogućnošću čovjeka, životinja i insekata da organima čula mirisa primaju nadražaje izazvane tim molekulama (podsjećamo da pas ima znatno osjetljivije čulo mirisa od čovjeka, te ga je upravo zbog toga moguće koristiti u potragama za određenim licima), ali i za druge svrhe.

Skoro uvriježeni kriminalistički stav je da se mirisi posmatraju kao specifični tragovi. Pri tome se razlikuju tragovi koji se javljaju kao izvori mirisa i tragovi koji su sami mirisi. Kao izvori mirisa mogu se javljati čvrsti i tečni objekti koji daju mirise. To su, prije svega, životinje, ljudi, insekti, biljke i drugi predmeti i tijela neorganskog i organskog porijekla. Opet, oni mogu biti u vezi sa zločinom, ili neutralni u odnosu

¹⁶ Rečnik srpsko – hrvatskog književnog jezika, Novi Sad, Matica srpska, 1969, t. 3, str. 379.

¹⁷ Hunt R. (1999): FBI Law Enforcement Bulletin, broj 11/99, str. 15 – 19.

¹⁸ Isto.

¹⁹ Aleksić Ž., Škulić M. (1998): Kriminalistika, Partenon, Beograd, str. 136.

²⁰ Aleksić, Ž., Milovanović, Z. (1995): Leksikon kriminalistike, Glosarijum Beograd, str. 136.

na njega, nosioci važne odorološke informacije, u svakom slučaju, korisne za kriminalistiku.

Isto tako, tragovi – izvori sopstvenog mirisa su predmeti i objekti neorganskog i organskog porijekla koji imaju sopstveni miris – aromatične materije, eteri, insekti, narkotici, životinje, biljke. Svakako je potrebno istaći da ova klasifikacija ima praktičnog značaja, ali se, isto tako, mora uočiti njen uslovni karakter. Tako predmeti koji su u stalnom kontaktu sa tijelom čovjeka, poprimaju mirise svojstvene čovjeku, ali istovremeno posjeduju (zadržavaju) i svoj sopstveni (prvobitni) miris. S druge strane tragovi – izvori sopstvenog mirisa, kroz kontakt sa čovjekom, također, mogu poprimiti i njegov miris i jedno izvjesno vrijeme sadržati odorološku (mirisnu) informaciju o čovjeku.

Osjetljivost ljudi i pasa na mirisne podražaje

Samo osjećanje mirisa ovisi o njegovoj graničnoj koncentraciji koja je određena brojem molekula mirisa u jedinici zapremine (obično u 1 cm^3). Iz navedenog proizilazi da što je veća koncentracija, to je veća mogućnost čovjeka da miris osjeti i obrnuto. Na primjer, pas može da osjeti masne kiseline uz postojanje svega 9000 molekula u 1 cm^3 vazduha, a čovjek, tek, uz koncentraciju od 7 000 000 000 molekula u 1 cm^3 vazduha (octena kiselina je jedan od bitnih sastojaka ljudskog znoja; njih psa zapaža i može razlikovati već 500 molekula octene kiseline, dok čovječiji njih jedva zapaža 50 biliona molekula; pas zapaža 250 000 molekula propinske kiseline²¹, a čovjek tek 420 milijardi²²). Jednostavna računica pokazuje da je potrebna koncentracija tog mirisa, da bi čovjek mogao da ga osjeti, 800 000 puta veća, nego kod psa. Svakako da je potrebno istaći i to da specijalno istrenirani psi imaju još veću mirisnu osjetljivost za određeni miris, te ga mogu osjetiti i sa svega 700 molekula u 1 cm^3 vazduha²³. Sa biološkog stanovišta miris je subjektivna kategorija, pa tako ono što za nekoga miriše za drugoga može da ima neprijatan miris i obrnuto. Količina supstance koja je dovoljna da bi se njen miris osjetio zavisi prvenstveno od broja receptorskih ćelija mirisa u nosu (čulo mirisa kod ljudi i većine životinja smješteno je u nosu). Broj ovih ćelija u ljudskom nosu je oko dva miliona, dok u nosu psa njihov broj iznosi više od dvije stotine miliona mirisnih ćelija (odatle i ona ranije navedena razlika u osjetljivosti). Tragovi mirisa su gasovite supstance, pa predmet – izvor mirisa mora imati sposobnost da iz tečnog ili tvrdog stanja prelazi u gasovito. Nauka ističe da su fizičke osobine gasova laka isparljivost, rastvorljivost i nestišljivost. Navedene osobine imaju i mirisi, ali u različitom stepenu. Za kriminalistiku i forenziku, najznačajnije osobine mirisa su neprekidnost njihovog obrazovanja, pokretljivost, djeljivost itd.

²¹ Marković T. (1972): Savremena tehnika istraživanja krivičnih djela, Zagreb, str. 404 – 413.

²² Marković, T. (1961): Savremena tehnika istraživanja krivičnih djela, Zagreb, str. 315.

²³ Aleksić Ž. (1985): Kriminalistika, Savremena administracija, Beograd, str. 185.

Važno je istaći da se tragovi mirisa obrazuju cijelo vrijeme dok postoji njihov izvor i odgovarajući spoljašnji uslovi za to. Po svojoj strukturi oni su pokretljiviji, odnosno, molekuli mirisne materije nisu međusobno povezani, već su u stalnom kretanju, miješajući se jedan s drugim, kao i sa molekulama sredine koja ih okružuje. Kako nemaju stalan oblik tragovi mirisa imaju osobinu rasijavanja. Pod uticajem različitih pojava, kao što su: vlaga, vjetar, toplota, vazdušni pritisak itd., oni se šire u prostoru. Pri tome mijenjaju svoju koncentraciju, tako da je miris utoliko jači ukoliko smo bliži njegovom izvoru. U prvom milimetru vazduha (od površine), koncentracija mirisa je gotovo ista kao i u samoj materiji²⁴.

Nauka je determinisala i da je za mirise karakteristična topljivost u lipidima, i što se bolje rastvaraju u njima, miris je intenzivniji. Isto tako, većina materija u tvrdom ili tečnom stanju ima određeni parni napon. On ponekad utiče na povećano odavanje molekula mirisa u vazduhu, pa na taj način dolazi do njegovog osećanja. Primjera radi, eter ima izuzetno visok napon 444,2 mm hg i važi za materiju sa jakim mirisom. Važno je napomenuti da se mirisne materije mogu dijeliti, te na taj način svaki dio zadržava karakteristična svojstva cjeline. Miris svakog čovjeka je strogo individualan. Prema najnovijim istraživanjima, kod svakog čovjeka od rođenja do smrti postoji oko 150 stalnih karakteristika vezanih uz dišne i probavne organe, kožu itd. Miris je rezultat složenih fizioloških procesa²⁵. Miris spada u specifične kriminalističke tragove kako zbog toga što je često izvan detekcijskog praga osjeta mirisa čovjeka, tako i zbog toga što se relativno brzo gubi ili prenosi. Mirisi, u svakom slučaju, predstavljaju mikrotragove. Spadaju u skupinu kontaktnih tragova i svi tragovi mirisa po svom izvoru mogu se podijeliti na tri sljedeće skupine: a) Tragovi kod kojih je izvor mirisa sam čovjek²⁶. Naučna ispitivanja su pokazala da tijelo čovjeka za 24 sata odaje u okolinu oko 800 ccm znoja, masnoće i drugih mirisnih stvari, a sve to, primjerice, kroz dlanove 85 ccm, stopala 32 ccm itd²⁷. To predstavlja količinu koja se dosta dugo zadržava u prostoru, pa lako možemo da koristimo podatke o osobi čiji je miris. Smatra se da je oko 60% ljudskog mirisa uvijek konstantan, dok je oko 40% promjenjiv i zavisi od različitih okolnosti, kao što su bolest, unošenje lijekova, unošenje specifične hrane i pića u organizam itd²⁸. U ovu skupinu spadaju i tragovi čiji su izvori obuća, odjeća ili neki drugi predmeti koje čovjek uporebljava i koji poprimaju njegov miris. Dakle, ljudi su izvori mirisa i kud god se kreću iza sebe ostavljaju molekule mirisa koje se skupljaju na mjestima gdje su se ti ljudi nalazili. Cijelo ljudsko tijelo je izvor mirisa, a ne samo limfne žlijezde, kako se to ranije mislilo²⁹, b) Tragovi kod kojih izvori mirisa nisu povezani sa čovjekom. To su mirisi zemlje, životinja, biljaka. Dok ne dođu u dodir sa čovjekom

²⁴ Aleksić Ž., Škulić M. (1998): Kriminalistika, Partenon, Beograd, str. 137.

²⁵ Modly, D., Korajlić, N. (2002): Kriminalistički riječnik, Centar za kulturu i obrazovanje, Tešanj, str. 158.

²⁶ Aleksić, Ž., Milovanović, Z. (1991): Kriminalistika za III razred srednje škole unutrašnjih poslova, Sremska kamenica, str. 44.

²⁷ Aleksić Ž., Škulić M. (1998): Kriminalistika, Partenon, Beograd, str. 138.

²⁸ Maksimović, R., Todorić, U. (1995): Kriminalistička tehnika, Policijska akademija u Beogradu, str.105.

²⁹ Szinak J. (1985): Identifikacija mirisa, International Criminal Police Review, 40. godišta, br. 386, Pariz, str. 58 – 63, prevedeno u izboru članaka iz stranih časopisa, MUP-a Hrvatske broj 1, 1986.

ne sadrže nikakvu odorološku informaciju o njemu, c) Tragovi – mirisi. U ovom slučaju radi se o samim molekulima mirisnih materija, koji se odvajaju od odgovarajućeg objekta. Na primjer, miris etera koji se duže vremena nalazio u nekoj prostoriji, a zatim bio iznijet. Uslov za uočavanje ovakvog traga jeste postojanje ograničene zapremine u kojoj se javljaju molekuli mirisa. Poznajući najopćije životne (ne samo naučne) principe jasno je da će se u sobi sa zatvorenim prozorima mirisi duže sačuvati, a u onoj sa otvorenim vrlo brzo iščezavaju. Najbolji način konzerviranja mirisa jeste usisavanje zraka u posebne vakumizirane cilindre ili stavljanje sterilnih lanenih krpa na mjesto kontakta i nakon toga pohranjivanje krpe u hermetički zatvorenu posudu.

Korištenje istražnih pasa (pasa tragača) kao bioloških detektora mirisnih informacija, pored određenih prednosti, ima i svoje nedostatke. Upravo zbog toga kriminalistika i forenzika uveliko su zainteresirane za konstruisanje odgovarajućih tehničkih sredstava, pomoću kojih bi bila moguća objektivna analiza mirisa, sigurno utvrđivanje istovjetnosti ili razlike mirisnih molekula. Istraživanja mirisa predstavljaju multidisciplinarna istraživanja u kojim učestvuju: biolozi, hemičari, fizičari, ali i specijalisti drugih oblasti. Navedeni eksperti vrše sistematizaciju podataka o analizatorima mirisa živih organizama i izučavaju mogućnosti objektivnog mjerenja kvantitativnih i kvalitativnih karakteristika mirisa. Ovo je oblast čiji se rezultati istraživanja, uglavnom, drže u tajnosti (za sada).

Obuka pasa za identifikaciju mirisa

Nemaju svi psi iste sposobnosti da identifikuju mirise. Tako svaki pseći „nos“ zavisi od njegovih individualnih kvaliteta, njegovom obučavanju i frekvenciji kojom on to sve koristi. I psi koji imaju prirodni talent moraju proći obuku koja traje između 12 – 18 mjeseci, kako bi bio osposobljen da ispravno identifikuje mirise. Period od 6 – 8 mjeseci je potreban da se pas osposobi za identifikaciju mirisa s jednim prosječnim postotkom. Narednih 6 – 8 mjeseci obučavanja neophodno je kako bi se psi osposobili da budu potpuno spremni za obavljanje modernih poslova (identificiranje) – mirisa³⁰. Obukom se postiže veće razvijanje osjetljivosti za mirise i na taj način ga se osposobljava da otkriva sve nijensiranije tragove mirisa. Pas ne identifikira ljudski miris zbog toga što ovaj postoji, već on to čini zbog svog trenera, od kojeg za otkrivanje i identifikaciju traga očekuje odgovarajuću nagradu od njega. Dakle, pasja privrženost treneru je, prema tome, osnova za njegovo uspješno identifikiranje mirisa. Ponašanje trenera pasa i njihova stručnost imaju dominantan uticaj i značaj na životinju – psa. Usavršavanje psa je uzajaman rezultat rada, i njega i njegovog trenera, a to sve iziskuje sposobnost trenera i psa sa posebno dobrim „nosom“. Otkrivanje i objektivno zaključivanje u identifikaciji mirisa zavisi o propisanim metodama u obuci pasa. Greške i promašaji su češći ako se ne provodi propisani trening. Ako pas nema redovnu praksu u identifikaciji

³⁰ Isto.

mirisa pod nadzorom svog trenera, sigurno je da neće raditi uspješno. Pas za identifikaciju mirisa neće biti spreman za posao, sve dok njegova praksa i njegovi zadaci nisu redoviti i sistematski. Drugi, vrlo važan faktor jeste spol psa. Poznato je da ženke imaju razvijeniji osjećaj njuha od mužjaka, ali, ipak, većina policijskih pasa jesu mužjaci. Objašnjenje je dato u činjenici da prisustvo ženik, posebno u vrijeme parenja, uznemiruje mužjake, a i njih ženki je slabiji u vrijeme parenja (period od 16 – 24 dana svakih 6 mjeseci)³¹.

Otkrivanje i prikupljanje tragova mirisa

I u ovom dijelu aktivnosti važna je misaona rekonstrukcija i pravila procjena mogućeg scenarija odvijanja krivičnog djela. Kad istražitelj odredi potencijalno mjesto (na kome su mogli ostati tragovi mirisa), onda se isto prekriva trakom tkanine za fiksiranje mirisa (specijali komad tkanine oslobođen svih mirisa) (u toku ovog postupka potrebno je voditi računa i o eventualnim potrebama rada daktiloskopa ili drugih eksperata). Tako postavljenu tkaninu treba ostaviti 20 – 25 minuta preko pretpostavljenih tragova. Nakon toga će se tkanina uzeti bezmirisnom pincetom i staviti tako da površina koja je bila u dodiru s mirisom bude okrenuta prema unutrašnjoj strani. Tkanina se nakon toga odlaže u specijalne staklene posude koje se pažljivo zapečate.

Za uzimanje individualnih uzoraka mirisa moguća su dva načina: 1) od osobe se zahtijeva da drži tkaninu za fiksiranje mirisa 5 do 10 minuta i 2) lice se zamoli da sjedne na stolicu (koja je prethodno dobro očišćena i oprana toplom vodom; potrebno je obratiti pažnju da osoba ne nosi tuđu odjeću) i nakon ustajanja se stolica pokriva ranije navedenom tkaninom za fiksiranje mirisa.

Mnoge zemlje prave jednu vrstu zbirki mirisa: a) tragovi mirisa uzeti na mjestu (krivičnog) događaja, b) lični uzorci mirisa osumnjičenih lica i c) uzorci ličnih mirisa teških kriminalaca, evidentiranih u policijskim kartotekama. Sačuvani uzorci mirisa moraju se čuvati (u staklenim posudama) i biti precizno označeni. Praktično iskustvo pokazuje da kada su uzorci propisno sačuvani, vrijeme koje proteče od izvršenja krivičnog djela i provedene identifikacije i nije tako važno, jer mirisi zadržavaju svoje specifičnosti duže vremena, pa čak i nekoliko godina.

Postupak za identifikaciju mirisa

Jedna od najvažnijih stavki u procesu identifikacije mirisa jeste taj da se uzorak može koristiti tek nakon 24 sata od uzimanja mirisa (u hitnim slučajevima identifikacija može početi i ranije, ali se u svakom slučaju mora ponoviti 24 sata kasnije). Prostorije u kojima se vrši identifikacija trebaju zadovoljavati određene

³¹ Isto.

standarde: a) površinski prostor minimuma 25 – 30 m², b) podmora biti gladak a ne klizav, c) prostorija mora imati stakleno dio/pregradu iza koje istražitelj, tužilac, osumnjičeni, njegov odvjetnik itd., mogu promatrati radnju identifikacije, a da pri tome ne utiču na njen tok.

U toku procesa identifikacije na pod se postavlja pet staklenih posuda (međusobna udaljenost 1 m) i samo u jednoj posudi se nalazi pravi miris, a u ostalim su uzorci koji nemaju veze sa počinjenjem djela. U izdvojenoj posudi pas njuši miris koji treba identificirati i zatim pas njuši posude.. kad i ako izvrši identifikaciju pas legne pored odgovarajuće/određene posude. Test identifikacije mora se ponoviti najmanje pet puta, pri čemu se svaki put mijenja redosljed posuda.

Plinska hromatografija u identifikaciji mirisa

Za potrebe analiza i eksperimenata iz oblasti identifikacije mirisa u određenim zemljama vojska je počela proučavati tjelesne mirise ljudi u toku iskustava koja su dobivena simulacijom kozmičkih letova.. Čovjek koji ostaje četiri sata u kozmičkoj kabini, hermetički zatvorenoj, ispušta u zrak oko 300 mirisnih sastojaka. Uspjelo se, sa mnogo truda, pomoću masenog spektrometra identificirati 130 mirisa, za koje se, uprkos brojnim naporima, nije uspio odrediti tjelesni izvor. Veliki broj mirisa proizlazi vjerovatno iz pluća ili iz gastrointestinalnog aparata³².

Plinski hromatograf omogućuje da se miris rastavi na niz pikova koji predstavljaju različite komponente. Maseni spektrometar omogućava zatim identifikaciju svakog pika. Pošto ovaj posljednji uređaj nije toliko osjetljiv na mirise biološkog porijekla, kao što je čovječiji nos, većina istraživanja o tjelesnim mirisima, provedenih radi sredstava protiv znojenja i radi afirmisanja dezodoransa, koristila je „usluge ljudskog nosa“. Međutim, ovaj je jedino sposoban da kaže da li je konkretan miris neugodan ili ugodan, da li potiče od cvijeća, voća, pokvarene ribe i slično. Sve to su subjektivne informacije koje variraju od jedne do druge individue. Svaka naučna analiza, imat će, dakle, prednost da nas snabdije vjerodostojnim informacijama koje nas inače ne zadovoljavaju.

Primjer jedne analize (sa ranije navedenom aparaturom) dajemo u nastavku. Radi se o uzorku znojenja ispod pazuha, prikupljenog na jednom poliestarskom tamponu, fiksiranom u unutrašnjosti odjeće. Topla struja čistog dušika je natopljena preko tampona, nakon toga prikupljena u jednoj metalnoj tubi jedva napunjenoj smolom zvanom „tenax“, koja sadrži plinovite sastojke izlučene iz tampona što dopuštaju prolaženje dušika. Filter „tenax“ se zatim zagrije u unutrašnjosti hromatografa (na 320⁰C) i oslobođene komponente prolaze jednu

³² Sommerville B., Gee D. (1987): Znanstveno istraživanje tjelesnih mirisa, *Revue Internationale De Police Criminelle*, 42. God., br. 407, Pariz, str 18 – 22, u Izbor članaka iz stranih časopisa, MUP Rhapske, broj 1, 1988.

kolonu iz stakla od 12 metara dužine, u čijoj se unutrašnjosti nalazi supstanca koja usporava prolaz različitih komponenti, od kojih svaka ima različitu visinu. Tako se svaka komponenta pojavljuje odvojeno iz kolone kako bi se najzad prikupila na plameno – jonizacijskom detektoru (mogao bi se koristiti maseni spektrometar ili „ljudski nos“ umjesto plameno jonizacijskog detektora). Dobijeni rezultat je bio dosta iznenađujući sa mnoštvom pikova. Računa se u stvari, na tridesetak glavnih pikova, povezanih ili nepovezanih s jednim mirisom, a oko 170 malenih pikova, od kojih mnogi odgovaraju jednom mirisu³³.

„Elektronski nos“

Jedno od najprostijih sredstava za otkrivanje mirisa jeste alkotest. Ovom napravom otkriva se postojanje i količina alkohola u izdahnutom vazduhu na temelju hemijske reakcije. Literatura poznaje nekoliko oblika modela analizatora mirisa od kojih je većina izrađena na osnovu apsorpcione teorije. Cilj njihove izrade jeste objašnjenje mehanizma osjećanja različitih mirisa i mogućnost njihovog objektivnog mjerenja. Poznat je model Mankrifa³⁴, koji ima najviše sličnosti sa analizatorom mirisa čovjeka (sa sljedećim osobinama): a) brzo reaguje na mirisne materije, pri čemu se reakcija prekida odmah nakon udaljenja mirisa, b) dovoljno je osjetljiv (čak i osjetljiviji od čovjeka na neke mirise), c) zahtjeva strujanje vazduha nad osjetljivom površinom, d) zahtjeva odmor prije sljedećeg eksperimenta, e) brže se prilagođava jačim mirisima nego slabijim, f) omogućava jasno razlikovanje mirisa.

Na sličnom principu baziran je i model «Elektronski nos» *Spensa i Rozana*³⁵. Bazira se na dejstvu da se pod uticajem predmeta koji odaje miris mijenja jačina električnog toka. Kao transformator koristi se elektrolitska ćelija u kojoj se molekuli mirisnih materija apsorbuju i oksidišu. Dobijeni rezultati mogu se koristiti za utvrđivanje dijelova mirisa. Osjetljivost aparata je na neke alkohole (primjerice etil alkohol) i do 100 puta veća nego osjetljivost čovječijeg nosa. Naučnici u SAD su (po nalogu Pentagona) konstruisali «Elektronski nos» koji otkriva miris čovjeka na velikom rastojanju. U vijetnamskom ratu se upotrebljavao za otkrivanje ljudi u džungli. Zanimljivo je to da je bio rađen u dvije varijante: za otkrivanje pojedinaca, a montiran na helikoptere mogao je otkrivati veće skupine ljudi (vojnika).

Postoje podaci i da je na tehnološkom institutu u Illinoisu konstruisan «Elektronski nos» za otkrivanje eksploziva postavljenog u avione. Pribor otkriva eksploziv po mirisu i kada je koncentracija njegovih isparenja manja od 1 atoma na milijardu. Za otkrivanje bombe dovoljno je da «nos» traga samo 4 minute. «Elektronski detektiv» je uređaj rađen po nalogu američke policije. Traganje za kriminalcima konvencionalnim metodama postaje sve teže, jer oni za sobom skoro da više i ne

³³ Isto.

³⁴ Aleksić Ž. (1985): Kriminalistika, Savremena administracija, Beograd, str. 187

³⁵ Isto, str. 187.

ostavljaju tragove (primjerice otiske prstiju). Trag koji ipak ostaje jeste miris, jer se na njegovo odavanje ne može uticati. Sistem za otkrivanje čovjeka po mirisu je usavršeni analizator mirisa, hiljadu puta osjetljiviji od čovječijeg nosa. To je samo jedan dio sistema, dok drugi predstavlja «kartoteka mirisa prestupnika». «Elektronski pas» radi na principu različite apsorpcije UV zračenja: navedeni uređaj sadrži signalizaciju koja pokazuje stepen koncentracije gasa. Osjetljivost uređaja je vrlo visoka i može se upoređivati sa osjetljivošću njuha kod pasa. Količina materije dovoljna za njegov rad iznosi 0,00001%³⁶.

Važno je napomenuti da je u ovoj oblasti veoma važna gasna hromatografija koja se koristi za određivanje alkohola u krvi, tragova zapaljivih materija kod paljevina itd. Sama tehnika zasniva se na fenomenu apsorpcije – koncentraciji jedne materije na površini druge. Gasni hromatograf razlikuje samo komponente gasa i bilježi njegove veličine. Hromatogram iste gasne smjese će uvijek biti isti. Amerikanac *Drauniks*³⁷ je još 1976. godine, na ovaj način pokazao da je miris jednog čovjeka drugačiji od mirisa drugog.

Dalje usavršavanje postojećih i pronalaženje novih sličnih uređaja uslovljeno je sve većim zahtjevima kako kriminalistike, tako i forenzike. Istraživači navedenog instituta u Illinoisu navode da se pomoću mirisa čovjeka može utvrditi njegov uzrast, pol, zdravstveno stanje, opće područje života, zanimanje. Mirisi nekih ljudi sadrže supstance kojih nema u mirisu drugih ljudi. Šizofreničari imaju poseban miris. Gasnim hromatografom je utvrđeno da ga uzrokuje trans 3 – metil – 2 – heksonska kiselina koje nema u znoju zdravih ljudi. Upravo na toj osnovi proučavaju se mogućnosti dijagnosticiranja bolesnika po mirisu.

Jedno od bitnih pitanja jeste da li je tjelesni miris čovjeka jedinstven³⁸ (pa ako jeste, onda je on i genetski određen), odnosno da li je miris nasljedan i da li ostaje isti tokom života. Ovaj problem su istraživali *B. Sommerville* i *D. Gee* i na osnovu eksperimenata izvedenih pomoću psa dali potvrđan odgovor na prethodna pitanja. Ovi naučnici su konstatovali da pas prepoznaje mirise ljudi koji su bili bliski i može razlikovati njihove tragove mirisa između mnogih drugih, sa izuzetkom ako se zaista radi o blizancima (u kontaktu sa mirisom jednog i drugog, pas će ih moći razlikovati). To dokazuje da je tjelesni miris nasljedan, uprkos manjim razlikama koje treba pripisivati okolini i, možda, različitim prehrabnim režimima.³⁹

³⁶ Isto, str. 187.

³⁷ Isto, str. 187.

³⁸ Grupa autora (1991): Primjenjena kriminalistička tehnika, Beograd, str. 306.

³⁹ Bošković, M., Matijević, M. (2007): Kriminalistika operative, Visoka škola unutrašnjih poslova MUP-a Republike Srpske, Banja Luka.

Ima li odorologija budućnost?

Kao i skoro svaka nova identifikaciona metoda i odorologija sa sobom „nosi“ niz nedoumica, osporavanja, ali i znatan broj pristalica njenih pozitivnih rezultata. Dakle, jedni u potpunosti osporavaju značaj i vrijednost odorologije kao nauke, dok drugi maksimalno uvažavaju njen značaj.

Istraživanje i dokazivanje krivičnih djela u današnjem trenutku skopčano je sa nizom otvorenih pitanja, ali i nepobitnom činjenicom da samo novi, savremeni i sigurni metodi, u budućnosti, mogu stvoriti preduslove za uspješnu borbu sa snagama organiziranog kriminala. U tom smislu pred forenzikom i kriminalistikom nalaze se izazovi koji će tražiti jasne i nedvosmislene odgovore. Jedan od njih, svakako, će biti i determinacija kriminalističke (ali i forenzičke) odorologija, posebno sa procesualnog stanovišta. Pitanje svih pitanja će biti: da li njeni rezultati mogu poslužiti kao dokaz na sudu ili ne? U samoj istrazi miris ima orijentacioni značaj. On može predstavljati indiciju o prisutnosti određenog lica na mjestu izvršenja krivičnog djela, o izvršenju krivičnog djela, za utvrđivanje alibija, materijalnih posljedica krivičnog djela i tjelesnih i psihičkih svojstava izvršioca.

Cijeneći sve navedeno, a uvažavajući današnji stepen razvoja kriminalističke (svakako i forenzičke) odorologije postavlja se krucijelno pitanje – da li se rezultati procjene istražnih pasa mogu pojaviti kao dokaz indicija pred sudom⁴⁰? U kontekstu pokušaja odgovora na navedeno pitanje navode se mišljenja dvije grupe eksperata/autora.

Prva skupina autora ističe da je psa potrebno posmatrati kao živi instrument u rukama specijaliste – odorologa. U svakom slučaju, pa čak i ako se radi o svježim tragovima, a posebno ako se radi o konzerviranim mirisima, sud o ponašanju psa daje njegov vodič, pridržavajući se uputstava svojstvenih specifičnoj metodici predviđenoj za ovakve situacije. Specijalista/vodič psa vrši „izbor“ uz pomoć nekoliko specijalno obučениh pasa. Sam rezultat i tok „izbora“ se u vidu odgovarajućeg zapisnika prilaže zajedno sa ostalom dokumentacijom koja se odnosi na to/određeno krivično djelo. Sokolov⁴¹ smatra da su mirisi materijalni dokazi, isto

⁴⁰ Nezaivnsno od mišljenja koja slijede navodimo jednu zanimljivost. Naime, 2002. godine objavljena je vijest po kojoj je osjetljivost labradorice po imenu Eli, pod vodstvom Vala Anseta iz Vatrogasne brigade australske države Novi Južni Vels, testirana nizom akceleratora i drugih tvari iz Odjela za sudsko – medicinsku nauku na tehnološkom univerzitetu u Sidneju i iz vatrogasne jedinice za istraživanje požara. Testovi su pokazali da je pseća osjetljivost u otkrivanju tragova poput benzina na mjestu požara veća od laboratorijskih istraživanja (u mnogo navrata laboratorijski su nalazi bili lažno negativni). Prof. Dju Paskvier, profesor koji je nadgledao istraživanje bio je veoma iznenađen navedenim činjenicama, posebno sa spekta da je broj lažno pozitivnih nalaza kod Eli bio prilično mali. Tom prilikom on je, između ostalog, izjavio: „U pravosudnoj istrazi laboratorijski su testovi ključni. Ne možete odvesti psa u prostoriju za svjedočenje. Eli je od velike pomoći na mjestu događaja, no, sve ipak mora biti provedeno u laboratoriji“.

⁴¹ Aleksić Ž. (1985): Kriminalistika, Savremena administracija, Beograd, str. 189.

kao i svi drugi predmeti na osnovu kojih se otkriva izvršilac (krivičnog djela), pa za njih važe svi propisi koji se odnose na materijalne dokaze. Svakako da su greške pri identifikaciji moguće, ukoliko se ne poštuje odgovarajuća procedura i pravila, isto kao kod npr. svjedočenja, tako da to ne bi trebalo da dovede u pitanje njeno procesno dejstvo. Sud svaki dokaz, pa i rezultat aktivnosti psa, ocjenjuje po svom slobodnom sudskom uvjerenju, vodeći računa i o svim ostalim dokazima i indicijama. Svakako, da će od umijeća i „specifične težine“ argumentacije onoga ko bude objašnjavao određeni nalaz (postupak) zavisiti i percepcija sudačkog vijeća.

Kod mišljenja autora iz druge skupine preovladava stav da se osporava bilo kakva dokazna vrijednost identifikacije pomoću psa. Pas nije predviđen u zakonu kao dokazno sredstvo. Sud se ne može oslanjati na dokaze čija je tačnost upitna, a ne može se provjeriti nekom naučnom metodom. Istražni pas, ma koliko dobro obučen bio, je, u svakom slučaju samo životinja, i njegovo ponašanje može biti izazvano ne samo mirisom određenog lica, već i njegovom gestikulacijom, ili mimikom ili tonom vodiča. Nije dokazano da svaki čovjek ima svoj individualan i nepromjenjiv miris⁴², i još nije moguće vršiti kvantitativnu i kvalitativnu analizu mirisa. Identifikacija pomoću psa je samo operativno – taktička mjera u cilju dobijanja dokaza, samo indicija, pomoć istražnim organima, a ne dokaz.

Neke, čak i površne analize, ukazuju da upotreba pasa u dokazne svrhe na prostoru zemalja nastalih raspadom eks Jugoslavije nije pobudila neke veće interesovanje, čak štaviše, moglo bi se reći da takvih iskustava skoro da i nije bilo.

Postoje razmišljanja da bi se moglo prihvatiti da ponašanje psa predstavlja indiciju o prisutnosti na mjestu događaja, ali ne i o samom izvršenju krivičnog djela. Svakako da bi se navedena indicija morala predstaviti u odgovarajućoj procesno – pravnoj formi. Kao dokazno sredstvo koristio bi se eksperiment sa osumnjičenim licem. Svrha eksperimenta je da se ustanovi prisutnost neke osobe na mjestu događaja, a na osnovu mirisa koji su (za)ostali od izvršioca (uz pomoć psa kao jedne vrste biološkog detektora). Stručno lice nadzire pravilan tok eksperimenta i daje objašnjenja vezana za ponašanja psa. Sam tok identifikacije, u vidu zapisnika, potrebno je priložiti ostalim spisima. U slučaju potrebe eksperiment se može ponoviti (sa konzerviranim mirisom) u prisustvu sudije. Kad se pažljivo razmotre svi navedeni parametri ne bi bilo razloga da se ovakvi dokazi ne upotrebljavaju na našim sudovima, ali ne kao direktan dokaz, već kao određene indicije, koje tek u slučajevima kada su povezane sa drugim dokazima dobijaju pravu dokaznu vrijednost.

U kom pravcu će ići aktivnosti vezane za dokaznu vrijednost mirisa pokazaće vrijeme pred nama, ali i opredjeljenost eksperata da što veći broj parametara uspostave u svijetu kriminalističkih i forenzičkih identifikacije. Svakako, da će u

⁴² Isto, str. 189.

vremenu koje slijedi odorologija prolaziti kroz različite faze, kako pozitivne, tako i one u kojima će biti osporavana. Dakle, buduća vremena i neumitan razvoj novih tehnologija, imaće priliku da i odorologiji daju neko novo mjesto uz napomenu da odorologija ima svoju budućnost. Dokazivanje na osnovu mirisa dobiće pravu vrijednost tek kada se riješe određeni problemi u odorologiji (tu prije svega treba istaći probleme prirode mirisa, mehanizma njegovog obrazovanja, individualnost i nepromijenjivost mirisa čovjeka itd.). Vjeruje se da će doći tehnologija koje će riješiti sredstva za uzimanje, konzerviranje⁴³ i analizu mirisa. Ovakav razvoj mogao bi omogućiti vršenje različitih odoroloških ekspertiza, čiji bi rezultati mogli da se koriste kao materijalni dokaz, da je optuženi zaista izvršio krivično djelo. U ovom procesu identifikaciju će vršiti čovjek/ekspert koristeći se tehničkim i naučnim dostignućima iz oblasti odorologije, ali i dodirnih oblasti.

ZAKLJUČAK

Mjesto krivičnog djela/događaja često sadrži dovoljno tragova/dokaznog materijala da se identifikuje i osudi izvršilac krivičnog djela. Međutim, istražitelji, obično usmjereni na pronalaženje vidljivih tragova mogu propustiti ostale važne tragove, npr. tragove mirisa osoba. Zbog toga što se smatra da je miris svake osobe jedinstve, skoro kao i njegov otisak prsta, tragovi mirisa mogu pomoći u pronalaženju nestalih osoba, otkrivanju novih tragova i dokaza, pozicioniranju/lociranju osumnjičenog i povezivanju osumnjičenog sa određenim krivičnim djelom. Prepoznavanje, ispravno prikupljanje, čuvanje i prezentiranje tragova mirisa ostaju ključ upotrebe ovih tragova u okvirima istrage. Iskusan vodič/trener/stručno lice i dobro dresiran pas tragač povećavaju vjerovatnost uspješnog otkrivanja i primjene tragova ljudskog mirisa.

Pouzdanost identifikacije mirisa može se i statistički dokazati. Vjerovatnost grešaka varira između 1 – 2%. To se mora uzeti u obzir kada se utvrđuju rezultati identifikacije uz pomoć psa. Iskustva zemalja u kojim se ovom segmentu posvećuje dužna pažnja govore da je identifikacije mirisa dala vrlo uspješne rezultate ako su traženi uslovi u potpunosti ispunjeni i ako je navedena metoda pažljivo i pravilno provedena. Postoje dva bitna segmenta u identifikaciji mirisa: 1) ona može biti izuzetno korisna istražiteljima kada pokušavaju utvrditi tko je izvršio krivično djelo (svakako da se identifikacija mirisa može koristiti i u druge svrhe) i 2) identifikacija mirisa je značajna i kako bi se eliminirali osumnjičeni dokazivanjem da nisu bili na mjestu krivičnog djela.

⁴³ Grupa američkih znanstvenika (u projekt je uključeno pedesetak stručnjaka) eksperimentira sa najgorim mogućim mirisima, kako bi za vojsku stvorila „srdljivu bombu“ koja bi neizdrživim smradom mogla rastjerati mnoštvo. Jedan od eksperimenata bio je posvećen mirisima koje su osjetile sve kulture i koji su svima neugodni. U toku istraživanja pojavila su se i dva pitanja: kako zadržati te mirise dok ih ne budu spremni upotrijebiti i da li se čovjek rađa sa mirisnim preferencijama ili je to naučeno ponašanje?

U procesu identifikacije mirisa korištenje pasa će ostati u trajnoj upotrebi, ali će potreba za naučnim metodama, koje bi se mogle prezentirati na sudu i koje bi mogle biti kritički analizirane, u budućnosti sve više biti tražene i poželjne.

Skoro svi autori se slažu da se odorologija može smatrati mladom naukom i da pred njom stoji još mnogo izazova, usavršavanja, eksperimentalnog rada i razvoja. U vremenu koje slijedi ona ima šansu da zauzme svoje mjesto, ravnopravno sa ostalim dijelovima kriminalističke tehnike, posebno na značaj koji miris može imati u brobi protiv kriminaliteta. Ovo tim prije, što današnji kriminalci pokazuju sve viši stepen kriminalističke naobrazbe, i ostavljaju minimalne ili pak vrše uništavanje skoro svih (obično vidljivih) tragova. Mirisi, kao nevidljivi tragovi, svakako, u tom segmentu mogu imati veliku ulogu.

Razvoj novih tehnologija moraće odgovoriti na mnoga otvorena pitanja, kako bi se izbjegle različite špekulacije. Svakako, da mogućnosti za napredak ima još mnogo, ali isto tako, važno je napomenuti da opreza u segmentu apsolutne identifikacije nikad nije dosta. U segmentu budućih razmišljanja, slično kao i sa DNA analizama, odorolizi/eksperti će trebati dati odgovor (ako to uopšte bude moguće) da li je određena osoba bila na licu mjesta nekog krivičnog djela baš u vrijeme izvršenja krivičnog djela, ili je možda tu bila nešto ranije, ili je kojim slučajem na to mjesto došla kasnije i suočila se sa posljedicama krivičnog djela. Isto tako, postavlja se pitanje kako razlučiti eventualno prisustvo na mjestu krivičnog djela, od samog izvršenja krivičnog djela. Moguće da će se postaviti pitanje i o vremenskoj dužini boravka na licu mjesta krivičnog djela, gdje će se, teško moći dati decidni odgovori. Međutim, sva ova navedena pitanja predstavljaju potencijalni izazov za nove tehnologije, i vrijeme koje je pred nama.

Literatura

- Aleksić Ž. (1985): Kriminalistika, Savremena administracija, Beograd, str. 185 - 189.
- Aleksić, Ž., Milovanović, Z. (1991): Kriminalistika za III razred srednje škole unutrašnjih poslova, Sremska Kamenica, str. 44.
- Aleksić, Ž., Milovanović, Z. (1995): Leksikon kriminalistike, Glosarijum Beograd, str. 136.
- Aleksić Ž., Škulić M. (1998): Kriminalistika, Partenon, Beograd, str. 136 - 138.
- Bošković, M., Matijević, M. (2007): Kriminalistika operative, Visoka škola unutrašnjih poslova MUP-a Republike Srpske, Banja Luka.
- Grupa autora (1991): Primjenjena kriminalistička tehnika, Beograd, str. 306.
- Maksimović, R., Todorčić, U. (1995): Kriminalistika tehnika, Policijska akademija u Beogradu, str.105.
- Marković, T. (1961): Savremena tehnika istraživanja krivičnih djela, Zagreb, str. 315.
- Marković T. (1972): Savremena tehnika istraživanja krivičnih djela, Zagreb, str. 404 – 413.
- Modly, D., Korajlić, N. (2002): Kriminalistički riječnik, Centar za kulturu i obrazovanje, Tešanj, str. 158.
- Hunt R. (1999): FBI Law Enforcement Bulletin, broj 11/99, str. 15 – 19.
- Szinák J. (1985): Identifikacija mirisa, International Criminal Police Review, 40. godište, br. 386, Pariz, str. 58 – 63, prevedeno u izboru članaka iz stranih časopisa. MUP-a Hrvatske broj 1, 1986.
- Rečnik srpsko – hrvatskog književnog jezika, Novi Sad, Matica srpska, 1969, t. 3, str. 379.
- Sommerville B., Gee D. (1987): Znanstveno istraživanje tjelesnih mirisa, Revue Internationale De Police Criminelle, 42. God., br. 407, Pariz, str. 18 – 22, u izbor članaka iz stranih časopisa, MUP Rhrvatske, broj 1, 1988.

Biografija

Mladen Milosavljević je načelnik Odjeljenja za kriminalistička vještačenja FUP-e (FMUP). Objavio je osam knjiga i preko 100 naučnih i stručno publicističkih radova. U zvanju vanrednog profesora saradnik je na nekoliko fakulteta u BiH. mmladen@hs-hkb.ba

Dušica Milosavljević, rođena je 1982. godine u Sarajevu gdje završava osnovnu i srednju školu, te Pravni fakultet. Momentalno radi kao stručni saradnik na Osnovnom sudu u Sarajevu. Do sada je objavila 21 naučni rad i koautor je dvije knjige.

Sunčica Milosavljević je rođena 1989. u Sarajevu, gdje je završila osnovnu i srednju školu. Student je Pravnog fakulteta u Sarajevu. Koautor je dva naučna rada i dvije knjige.

PRIVREDNI KRIMINALITET I KORUPCIJA U REPUBLICI SRBIJI

Stručni članak

ECONOMIC CRIME AND CORRUPTION IN THE REPUBLIC OF SERBIA

Professional paper

Aleksandar R. Ivanović

Sažetak

Autor u radu razmatra problem korupcije kao društveno-negativne pojave u sferi privrednog kriminaliteta, sa posebnim osvrtom na Republiku Srbiju. S tim u vezi, analizirajući važeće krivično zakonodavstvo Republike Srbije, kao i aktuelno stanje privrednog kriminaliteta, autor najpre određuje definiciju privrednog kriminaliteta, a zatim posebnu pažnju poklanja prisvajanju putem korupcije kao jednom od modusa operandi krivičnih dela privrednog kriminaliteta.

Prema zapažanju autora, mnogobrojni oblici korupcije egzistiraju u svim granama privrede i svim oblastima poslovanja, što stvara ogromne mogućnosti za razne malverzacije, i ujedno velike poteškoće u otkrivanju i procesuiranju krivičnih dela protiv privrede. Stoga se u radu najpre razmatraju pojavni oblici korupcije s obzirom na grane privrede, a zatim se ističe prisutnost korupcije u izvršenju i prikriivanju pojedinih krivičnih dela protiv privrede, kao što su falsifikovanje i zloupotreba platnih kartica, poreska utaja, krijumčarenje, pranje novca i sl.

Ključne riječi:

korupcija, privredni kriminalitet, tamna brojka, poreska utaja, krijumčarenje, pranje novca

Abstract:

The author considers the problem of corruption as a social negative phenomena in the sphere of economic crime, with special emphasis on the Republic of Serbia. In this regard, analyzing the current criminal legislation of the Republic of Serbia, as well as newcomers situation of economic crime, the author determines the definition of economic crime first, and pays special attention to appropriation by corruption as one of the modus operandi of criminal acts of economic crime.

According to the author's observation, many forms of corruption exist in all industries and all areas of business, which creates tremendous opportunities for a variety of frauds, and also great difficulty in detecting and prosecuting crimes against the economy. Therefore, the paper discusses manifestations of corruption in view of the branches of the economy first, and highlights the presence of corruption in the execution and cover-up of certain crimes against the economy,

such as forgery and misuse of credit cards, tax evasion, smuggling, money laundering and the like.

Key words:

corruption, economic crime, dark figure, tax evasion, smuggling, money laundering

Pojam privrednog kriminaliteta

Privredni kriminalitet predstavlja društveno negativnu pojavu o kojoj je u poslednjih nekoliko decenija toliko diskutovano i razmatrano, kako od strane naučnika koji se bave problematikom privrednog kriminaliteta, tako i od strane praktičara koji rade na njegovom suzbijanju i sprečavanju, a da još uvek ne postoji opšte prihvaćena definicija ovog vida kriminalnog ispoljavanja. Takođe, napomenuli bismo da određivanje značenja ovog pojma dodatno komplikuje i činjenica da se u našem jeziku kao i u većini drugih jezika koristi više termina. Tako se za označavanje pojma privredni kriminalitet u literaturi upotrebljavaju još i izrazi: kriminal u privredi, kriminal u vezi privrede, ekonomski kriminalitet, finansijski kriminalitet i sl. Njegova pojava dovodi se u vezu sa razvojem privrednog prava, tačnije za period posle drugog svetskog rata kada uloga države u ekonomskoj funkciji društva počinje naglo da jača. Privredno zakonodavstvo ima za cilj regulisanje privrednog poslovanja, međutim, ono ujedno otvara mogućnost pojedincima i društvenim grupama da njegovim kršenjem steknu ogromnu imovinsku korist. Normiranjem privrednog poslovanja, države žele da dostignu i očuvaju određeni nivo ekonomske razvijenosti, stope zaposlenosti, društvenog bruto proizvoda i sl. S druge strane, kriminalitet na ovom polju deluje suprotno ovim ciljevima, iz tog razloga inkriminisanjem krivičnih dela protiv privrede obezbeđuje se sprovođenje u život privrednog zakonodavstva, čime se štiti ekonomski sistem i ekonomski odnosi u jednoj zemlji.

Kao što je to već istaknuto, brojni su pokušaji da se odredi definicija privrednog kriminaliteta, pa ipak još uvek nema opšte prihvaćene definicije ovog vida kriminalnog ispoljavanja. Jedan od razloga za nepostojanje opšteprihvaćene definicije ogleda se i u činjenici da se privredni kriminalitet na različite načine ispoljava u različitim društvenim zajednicama, pre svega zbog različitog uređenja društveno-ekonomskih i političkih odnosa. Stoga se i postavlja pitanje da li je uopšte moguće davanje jedne univerzalne definicije ovog oblika kriminalnog ispoljavanja koja bi mogla da se odnosi na sve društvene zajednice. Takođe, treba napomenuti da se privredni kriminalitet čak i u okviru iste društvene zajednice u različitim vremenskim razdobljima znatno drugačije manifestuje, što je uglavnom uzrokovano primenama oblika svojine, što takođe otežava davanje jedne opšteprihvaćene i nadasve aktuelne definicije privrednog kriminaliteta. Naime, ako za primer uzemo Republiku Srbiju, u ranijem periodu imali smo prvo državnu, zatim društvenu, pa državnu, društvenu i privatnu, a sada imamo državnu i privatnu kao

dominantne oblike svojine, od kojih ova druga teži da postane sve dominantnija. Pre donošenja Ustava Republike Srbije iz 1990. i Zakona o preduzećima 1996. zaštitni objekt privrednog kriminaliteta bio je privredni sistem, zasnovan na osnovama društvene svojine nad sredstvima za proizvodnju, društvenom samoupravljanju i privrednom planiranju. Pomenutim Ustavom i Zakonom o preduzećima zaštitni objekt je proširen na državnu, društvenu, privatnu i zadružnu svojinu. Ustavom Republike Srbije iz 2006. postojeća društvena svojina transformisana je u državnu ili privatnu svojinu, a ekonomsko uređenje u Republici Srbiji zasnovano je na tržišnoj privredi, otvorenom i slobodnom tržištu, slobodi preduzetništva, samostalnosti privrednih subjekata i ravnopravnosti privatne i drugih oblika svojine. Na ovaj način garantuje se jedanka pravna zaštita svim oblicima svojine.

Period u kome je objekt napada privrednog kriminaliteta u Republici Srbiji bila društvena svojina, karakteriše se pokušajima definisanja ovog pojma u kome se zaštita društvene privrede, narodne imovine u vršenju privredne aktivnosti, socijalističkog sistema samoupravljanja i sl. smatra ključnim elementom za određivanje definicije. S obzirom na napred navedene promene u društveno-ekonomskom i političkom sistemu Republike Srbije kao i svojinskoj transformaciji, definicije pojma privredni kriminalitet iz ovog perioda gube na aktuelnosti, a samim tim i na značaju. S tim u vezi javlja se potreba za definisanjem ovog vida kriminalnog ispoljavanja u skladu sa aktuelnim promenama u društveno-ekonomskom i političkom sistemu Republike Srbije. Dakle, u današnjim društveno-ekonomskim i političkim uslovima kada se privredni sistem više ne zasniva na dominantnoj ulozi društvene svojine nad sredstvima za proizvodnju, logično je da se ni pojam privrednog kriminaliteta ne može vezivati isključivo za kriminalne napade na društvenu svojinu, već se moraju uzeti u obzir aktuelne promene, a pre svega pluralizam svojinskih odnosa, tržišna ekonomija koja zamenjuje dogovornu, povećanje broja privrednih subjekata i kruga lica koja se mogu pojaviti kao učinioci krivičnih dela iz oblasti privrednog kriminaliteta (Bošković & Jovičić, 2002). Međutim, mora se priznati da je u definisanju ovog pojma nepohodna analiza i razmatranje ranijih rešenja po pitanju shvatanja pojma privrednog kriminaliteta, i da su definicije i stavovi pojedinih teoretičara i praktičara po pitanju definisanja privrednog kriminaliteta dobra osnova za određivanje jedne aktuelne definicije privrednog kriminaliteta koja odgovara sadašnjem stanju u Republici Srbiji. S obzirom na samu prirodu ove pojave određivanju pojma privredni kriminalitet treba prići najpre sa formalno-pravnog, a zatim i kriminološkog aspekta.

Formalno-pravni pristup privredni kriminalitet razmatra kroz one delikte koji su inkriminirani pravnim sistemom određene društvene zajednice, u ovom slučaju Republike Srbije. Međutim, s obzirom da u pravnom sistemu Republike Srbije figuriraju tri kategorije delikata kojima se ugrožava ekonomski sistem i ekonomski odnosi, a to su krivična dela, privredni prestupi i privredni prekršaji, među teoretičarima se javljaju mimoilaženja po određenim pitanjima u vezi definisanja privrednog kriminaliteta sa formalno-pravnog stanovišta.

Prvo pitanje oko koga se javlja polemika jeste da li sve tri kategorije delikata treba da budu obuhvaćene pojmom privredni kriminalitet ili ne? Naime, s obzirom da njihov sve veći razvoj, naročito privrednih prestupa, sve se više nameće potreba za njihovim uključivanjem u pojam privredni kriminalitet. Stoga danas, kada se naše društvo nalazi u fazi poodmaklog razvoja privrednih prestupa i njihovom sve snažnijem približavanju krivičnim delima, kako u pogledu sistema odgovornosti tako u pogledu njihove društvene opasnosti (Pihler, 1979), smatramo sasvim opravdanim prihvatanje stanovišta da ove tri grupe delikata čine privredni kriminalitet.

Drugo pitanje tiče se toga koja krivična dela treba uključiti u pojam privrednog kriminaliteta. S tim u vezi, prof. Nikola Srnzetić u privredni kriminalitet ubraja samo ona krivična dela koja Krivični zakonik Republike Srbije predviđa kao krivična dela protiv privrede (Srnzetić, 143). Međutim, znatno je veći broj teoretičara koji pod privrednim kriminalitetom pored krivičnih dela protiv privrede ubrajaju i određena krivična dela protiv službene dužnosti. Mišljenja smo da je ovakvo stanovište sasvim opravdano s obzirom da je u praksi vršenje pojedinih krivičnih dela protiv privrede skopčano sa izvršenjem pojedinih krivičnih dela protiv službene dužnosti. Naime, odnos krivičnih dela protiv privrede i krivičnih dela protiv službene dužnosti je veoma dinamičan, tj. isprepletan, pre svega u zavisnosti od dominantnog svojinskog oblika u datom društvu. Što je privreda više etatizirana, kroz raznovrsne oblike državne kontrole ekonomskih procesa i odnosa, to je teže, praktično, razlikovati privredni kriminalitet od kriminaliteta protiv službene dužnosti, jer se država, kao javna vlast, preko državnih ili paradržavnih subjekata (koji pravno ili faktički imaju neka javna ovlašćenja) intenzivno uključuju u ekonomski odnos, određujući pri tome, sve širi krug subjekata koji u takvim odnosima učestvuju (Banović, 2002). Na ovaj način se ekonomski odnosi u određenom društvu podržavaju, te stoga privredni delikt postaje ujedno i delikt protiv službene dužnosti. Stoga, smatramo da pored krivičnih dela iz glave XXII Krivičnog zakonika Republike Srbije, pod privrednim kriminalitetom treba smatrati i krivična dela protiv službene dužnosti iz glave XXXIII

Egzaktno određivanje pojma privredni kriminalitet zahteva multidisciplinarni pristup, što znači da je samo formalno-pravno stanovište nedovoljno za sagledavanje prirode ovog vida kriminalnog ispoljvanja. Naime, privredni kriminalitet nije samo pravna kategorija, već, u prvom redu društvena pojava, koja ima mnoga svojstva, koja se u zavisnosti od društveno ekonomskih i političkih okolnosti razlikuju od jedne do druge društvene zajednice. Stoga je kriminološki pristup u definisanju ove pojave neophodan, u suprotnom, uzimanjem krivično pravnog obeležja kao osnovnog i najvažnijeg kriterijuma u defnisanju privrednog kriminaliteta rizikujemo da dođemo do neprihvatljivih rešenja punih pravnog formalizama i dogmatizama. Kako bi smo se lišili rizika od formalističkih i dogmatističkih shvatanja pojma privrednog kriminaliteta, moramo uzeti u obzir uzroke i uslove koji pogoduju nastanku privrednog kriminaliteta, kao i društveni karakter i sadržaj objekta, koji se štiti krivično-pravnim inkriminacijama, a koji se od

zemlje do zemlje različito ispoljava, što je i logično s obzirom na različitost društveno-ekonomskih i političkih sistema između društvenih zajednica.

Razmatranje problema uzročnosti privrednog kriminaliteta otvara mogućnosti za svestrano analiziranje ove izrazito negativne društvene pojave i njeno bolje razumevanje. Sa druge strane, samo na osnovu takvih analiza privrednog kriminaliteta možemo otvoriti pravce i usmeriti aktivnosti na sprečavanju i suzbijanju privrednog kriminaliteta. Njegovo postojanje, obim i rasprostranjenost su usko povezani sa aktuelnim društveno-političkim i ekonomskim promenama i uticajima. Uzroci privrednog kriminaliteta vezani su za same ekonomske odnose i procese, kao i druge odnose i procese koji nastaju povodom ili u vezi sa njima, gde poseban značaj imaju prisutni odnosi svojina u sklopu ekonomskog sistema. Jedan od ključnih uzroka privrednog kriminaliteta, u vreme dominacije društvene svojine, bila je protivrečnost između ovog oblika svojine i interesa pojedinca, gde je u raspolaganju društvenom svojinom dolazio do izražaja lični interes, koji se manifestovao, u prisvajanju društvene svojine, jer za sve vreme njenog postojanja, nisu bile pronađene efikasne mere koje bi sprečile razne vidove njenog prisvajanja.

Ako u razmatranje uzmemo aktuelno stanje ekonomskih ali i društvenih prilika u Republici Srbiji možemo zaključiti da se u sadašnjem trenutku kao voma značajan uzrok privrednog kriminaliteta ističe proces tranzicije imovine. Naime, u procesu u kome privatna svojina postaje dominantna svojina nad ključnim privrednim granama, vodeće ekonomske pozicije u zemlji dolaze u ruke pojedinaca što stvara mogućnost za razne oblike malverzacija i dovodi do ekspanzije privrednog kriminaliteta. Takvi pojedinci svoj ekonomski interes u tržišnoj privredi prevashodno štite ekonomskim motivima, i u samom procesu privatizacije društvene imovine pribegavaju kriminalnim aktivnostima.

Pored ekonomskih i društveno-političkih prilika kao jedan od značajnih uzroka postojanja privrednog kriminaliteta ističe se nivo društvene svesti i moral pripadnika određene društvene zajednice. Naime, svest nosilaca privrednog kriminaliteta je usmerena i oslanja se isključivo na privatnu svojinu i sopstveno bogaćenje na štetu države, raznih privrednih društava ili pojedinaca. Ukoliko ovakvu svest deli većina pripadnika jedne društvene zajednice onda je to svakako generator postojanja privrednog kriminaliteta.

U razmatranju uzročnosti privrednog kriminaliteta pored pomenutih uzroka moraju se uzeti u obzir i određeni uslovi koji pogoduju postojanju privrednog kriminaliteta. Od uslova koji pogoduju nastanku privrednog kriminaliteta treba istaći česte izmene zakona kojima se uvode novi oblici organizovanja privrednih društava, a koje nisu praćene odgovarajućim opštim aktima, kao i postojanje pravnih praznina i nedorečenosti u aktima kojima se uređuje privredna delatnost. Zatim, nepotpuno, odnosno pogrešno evidentiranje imovine kao i stanja, odnosno kretanja imovine u svim fazama aktivnosti privrednog subjekta. Nedostatak interne i eksterne kontrole, ili njeno slabo organizovanje i funkcionisanje, što bez obzira na to o kom

se obliku imovine radilo upravo i omogućava lošu unutrašnju organizaciju i evidenciju sredstava u privrednim subjektima. Propusti u inventarisanju, takođe predstavljaju uslov koji pogoduje postojanju privrednog kriminaliteta. Naime, inventarisanje predstavlja vid kontrole koji ima za cilj utvrđivanje postojećeg stanja robe i novca u određenom objektu i njegovo slaganje sa knjigovodstvenim stanjem. Slabosti pri inventarisanju uglavnom se manifestuju u vidu nestručnosti članova popisnih komisija, njihovom površnom prilazu i neodgovornom ponašanju u izvršenju ovog odgovornog zadatka, kao i u postojanju sprege između pojedinih rukovodećih radnika ili čak i samih članova komisije sa odgovornim licem u objektu u kome se vrši popis. Od ostalih uslova koji pogoduju postojanju privrednog kriminaliteta izdvajaju se i nedovoljna zaštita imovine privrednih društava, tj. nepreduzimanje efikasnih mera fizičke i tehničke zaštite, zatim neodgovarajuća kadrovska politika koja se ogleda kroz razne prijateljske, rodbinske i poznaničke veze, što ima za posledicu dovođenje nestručnih lica na radna mesta koja zahtevaju veoma visok stepen stručnosti i odgovornosti, netransparentnost donošenja odluka u procesu privatizacije, kao i kumulacija više nespojivih funkcija u jednoj ličnosti i sl.

Što se tiče sadržaja zaštitnog objekta koji se štiti krivično-pravnim inkriminacijama, u slučaju Republike Srbije se kao zaštitni objekt javlja ekonomski sistem, koji se kao što je to već navedeno zasniva na tržišnoj privredi, otvorenom i slobodnom tržištu, slobodi preduzetništva, samostalnosti privrednih subjekata i ravnopravnosti privatne i drugih oblika svojine.

Ovakav pristup problematici privrednog kriminaliteta, kao krivično-pravnoj i kriminološkoj kategoriji predstavlja polaznu osnovu za određivanje njegove definicije s obzirom na njegovu aktuelnu etiologiju i fenomenologiju u Republici Srbiji. Shodno navedenom, mišljenja smo da privredni kriminalitet u krivično-pravnom i kriminološkom smislu čini sveukupnost delikata (krivičnih dela, privrednih prestupa i privrednih prekršaja) kojima se ugrožava normalno organizovanje, upravljanje i funkcionisanje ekonomskog sistema (odnosa i procesa) u jednoj društvenoj zajednici. U skladu sa navedenom definicijom kao njeni elementi izdvajaju se sledeće grupe delikata:

- kriminalitet koji vrše privredna društva, na štetu pojedinaca, drugih privrednih društava ili države;
- kriminalitet koji vrše lica na visokim privrednim, državnim ili društvenim pozicijama (kriminalitet belog okovratnika);
- kriminalitet koji vrše pojedinci, na štetu privrednih društava;
- kriminalitet transnacionalnih kompanija.

Karakteristike i pojavni oblici privrednog kriminaliteta

Privredni kriminalitet se odlikuje opštim i posebnim karakteristikama koje ga čine dodatno društveno opasnijim i samim tim težim za detektovanje, suzbijanje i

sprečavanje. Uzevši u obzir shvatanja vodećih teoretičara kao i aktuelna praktična iskustva privredni kriminalitet se karakteriše sledećim opštim karakteristikama: velikom tamnom brojkom; dinamičnošću i složenošću fenomenologije; specijalizacijom i profesionalizacijom izvršilaca; specifičnošću tragova i drugih indicija; specifičnošću dokazivanja; specijalizacijom u suzbijanju i sprečavanju.

Pored opštih karakteristika privredni kriminalitet se odlikuje i posebnim karakteristikama, koje ga razlikuju od ostalih vidova kriminalnog ispoljavanja. Naime, za razliku od opšteg kriminaliteta, krivična dela privrednog kriminaliteta uglavnom vrše službena ili odgovorna lica u preduzeću ili drugom subjektu privrednog poslovanja koje ima svojstvo pravnog lica. Takođe, za razliku od opšteg kriminaliteta, kod koga se krivično delo uglavnom odmah po izvršenju vidno manifestuje, kod privrednog kriminaliteta u vreme izvršenja nepoznati su i krivično delo i njegov učinilac, iz razloga što se delo u samoj fazi izvršenja vešto prikriva tako da se posledice ne manifestuju odmah. Sa druge strane kada se sazna, odnosno otkrije da je izvršeno neko krivično delo privrednog kriminaliteta, samim otkrivanjem tog krivičnog dela otkriva se i njegov učinilac.

Privredni kriminalitet se odlikuje bogatom kriminalnom fenomenologijom, tako da pojavne oblike privrednog kriminaliteta možemo razvrstati prema nekoliko kriterijuma: formalnom, stvarnom i prema modusu operandi. Prema formalnom kriterijumu pojavne oblike privrednog kriminaliteta posmatramo sa stanovišta zakonske klasifikacije, tj. krivična dela protiv privrede, krivična dela protiv službene dužnosti, privredne presteupe i prekršaje, dok se prema stvarnom kriterijumu klasifikacija pojavnih oblika privrednog kriminaliteta vrši u odnosu na vrstu privredne delatnosti, tj. privrednu granu, sektor poslovanja, radno mesto i sl. u kojoj se kriminalni napad ispoljava. Tako se prema ovom kriterijumu pojavni oblici privrednog kriminaliteta dele na:

- privredni kriminalitet u proizvodnji,
- privredni kriminalitet u unutrašnjoj trgovini,
- privredni kriminalitet u spoljno trgovinskom prometu,
- privredni kriminalitet u oblasti fiskalnih obaveza,
- privredni kriminalitet u bankarskom sektoru.

Kada su u pitanju pojavni oblici privrednog kriminaliteta ne možemo uvek sa preciznošću reći da je u pitanju samo jedan pojavni oblik, odnosno konkretno krivično delo, već se uglavnom radi o čitavom spletu pojavnih oblika odnosno kombinaciji istih. Ovo se posebno odnosi na slučajeve najtežih krivičnih dela iz oblasti privrednog kriminaliteta, gde po pravilu postoji čitav splet raznovrsnih oblika kriminalnog ispoljavanja. Name, u takvim slučajevima se najčešće ne radi o pojedincu kao izvršiocu krivičnog dela u krivično pravnom smislu već o mreži međusobno povezanih ljudi zaposlenih i angažovanih na različitim mestima najčešće u sprezi sa ljudima iz vlasti. Iz tog razloga, poznavanje modus operandi

sistema krivičnih dela privrednog kriminaliteta predstavlja osnovni uslov za uspešno suprostavljanom ovom vidu kriminalnog ispoljavanja. Naime, bez obzira na postojanje bogate kriminalne fenomenologije privrednog kriminaliteta ipak postoji mogućnost njegovog klasifikovanja na nekoliko osnovnih pojavnih oblika s obzirom na modus operandi. Suština ovakve klasifikacije ogleda se upoznavanje sa načinima izvršenja krivičnih dela privrednog kriminaliteta što radnicima kriminalističke policije predstavlja orjentir za njegovo blagovremeno otkrivanje bez obzira na granu i oblast u kojoj funkcioniše određeni subjekat privrednog poslovanja. S obzirom na modus operandi pojavne oblike privrednog kriminaliteta možemo klasifikovati na sledeće oblike prisvajanja:

- prisvajanje neevidentiranih viškova koji su rezultat računanja dozvoljenih gubitaka na robi i normativa u proizvodnji,
- prisvajanje neevidentiranih viškova koji su rezultat raznih oblika prevara na štetu potrošača,
- prisvajanja koja su rezultat rada za svoj račun,
- prisvajanja sa posledicom manjka i prikrivanja istog,
- prisvajanja koja su rezultat korupcije i raznih zloupotreba,
- prisvajanja uz tzv "korisne malverzacije",
- prisvajanja sa nesavesnim poslovanjem,
- prisvajanja koja su rezultat dnevnih utaja, i
- prisvajanja uz nedozvoljenu trgovinu i krijumčarenje.

Iz navedenog možemo uvideti da korupcija predstavlja jedan od modusa operandi privrednog kriminaliteta, stoga će u narednom delu rada biti razmotren odnos privrednog kriminaliteta i koruptivnog ponašanja.

Pojam korupcije

Korupcija predstavlja prateći elemenat, a istovremeno i veoma ozbiljan društveni problem i opterećenje za sve društvene zajednice, a naročito one koje se nalaze u periodu tranzicije. Radi se, naime, o staroj i opšte prisutnoj društveno negativnoj pojavi, čiji su uzroci i posledice višestruki i vema složeni. Kroz različite istorijske periode ispoljavala se u veća i značajnija društvena oblast u kojoj se javlja, veća je opasnost po samo društvo.

Problem korupcije je veoma kompleksan i može se istraživati sa raznih aspekata u zavisnosti od postavljenog cilja istraživanja. Osim toga, sam pojam korupcije je dosta širok, što rezultira činjenicom da su mišljenja u stručnoj i naučnoj literaturi o ovom pitanju dosta neusaglašena. Uglavnom se pojam korupcije shvata kao neodgovarajući način korišćenja javne službe za sticanje privatne dobiti. Privatna dobit stečena na ovaj način može biti novac ili položaj, odnosno može značiti ličnu korist ili korist u ime nekih drugih lica, a ostvaruje se putem podmićivanja, iznude,

zloupotrebe položaja, zloupotrebe javnih sredstava, sukoba interesa, nepotizma, kronizma, i sl.

Radi se, dakle, o društveno negativnoj pojavi koju nije lako iskoreniti, i koja poprima sve veće razmere i nastoji da i u budućnosti ugrozi društveni napredak zajednice.

Etimološki reč "korupcija" ima koren u latinskom jeziku (*corrumpo*) i znači pokvarenost, izopačenost, podmićivanje, potkupljivanje službenog lica, razvrat (Aleksić, Škulić & Žarković, 2004). Na pitanje šta se tačno podrazumeva pod pojmom korupcije, kakva je njena pravna priroda, šta je karakteriše, ko su nosioci ove društveno negativne pojave, koji su uzroci njenog nastanka, trajanja i promena, kakve su posledice ove pojave (posredne i neposredne), kako je suzbiti i kojim sredstvima to učiniti, ni u nauci ni u praksi još nema potpunih odgovora (Stajčić, 2004).

Pojam korupcija se može tumačiti u širem i u užem smilu. U širem smislu ovom pojmu se prilazi sa društvenog aspekta, dok se u užem smislu ovom pojmu prilazi sa kriminalističkog i krivično-pravnog aspekta. U pogledu određivanja korupcije, svi autori se slažu da je to socijalno-patološka i društveno negativna pojava, međutim još uvek ni u teoriji, pa ni u pozitivnom zakonodavstvu, nema jedinstvenog pojmovnog definisanja. Tako neki autori definišu korupciju kao skup svih kažnjivih radnji kojima nosilac određene državne ili druge javne funkcije, zloupotrebljavajući svoj položaj i instituciju u kojoj radi, škodi javnom interesu u tolikoj meri i na takav način da potkopava poverenje građana i javnosti u samo društvo, odnosno državu. Korupcija je, u širem smislu, zapravo najopasniji vid privrednog kriminaliteta koji karakterišu prikrivenost, promenljivost, visok stepen društvene opasnosti, mnoštvo pojavnih oblika, široka rasprostranjenost, internacionalizacija, teško dokazivanje u krivično procesnom smislu, koristoljubivost, perfidnost učinioca i specifičan objekat napada – zakonito funkcionisanje državnih i privrednih institucija i službi (Jelačić, 1996).

Kod krivičnih dela sa elementima korupcije kroz zakone se iskorišćava vlast (bilo u državnom organu, preduzeću, ustanovi ili drugom pravnom licu) zloupotrebom službenog položaja ili ovlašćenja. Stoga se ovde uvek i radi o povredi integriteta službe od strane onih koji su ovlašćeni i dužni da zankonito postupaju. Koruptivno ponašanje pojedinca predstavlja izopačavanje osnovnih pravila ponašanja kojih su dužni da se pridržavaju u obavljanju svojih poslova i posebno ovlašćenja.

Prema profesoru Milu Boškoviću, korupcija predstavlja zloupotrebu moći koju ima određena funkcija, radno mesto ili položaj u društvenoj ili privrednoj hijerarhiji radi nezakonitog sticanja materijalnog bogatstva ili statusa (Bošković, 2002). U širem smislu to je zanemarivanje i zloupotreba službene dužnosti zarad lične koristi, potkupljivanje, podmićivanje službenih lica. U širem krivično-pravnom smislu, svi oblici zloupotrebe službenih ovlašćenja ili službenog položaja iz koristoljublja (podmićivanje, zloupotreba položaja ili ovlašćenja, davanje i korišćenje privilegija,

protivusluga, primanje provizija i poklona) predstavljaju korupciju. U užem smislu korupcija se svodi na davanje i primanje mita. Na isti način korupciju definiše i profesor Živojin Aleksić, kada pod korupcijom podrazumeva podmićivanje, odnosno davanje i primanje mita (Aleksić, Škulić & Žarković, 2004). Korupcija obuhvata posebne vidove bogaćenja pojedinaca ili grupa, odnosno sticanja materijalne ili bilo kakve druge koristi na način koji nema pravnog osnova i koji je u suprotnosti s moralnim shvatanjem određenog društva, što se direktno odražava na nastupanje određenih društveno štetnih posledica.

Nacionalna strategija za borbu protiv korupcije Republike Srbije, korupciju definiše kao odnos koji se zasniva zloupotrebom ovlašćenja u javnom ili privatnom sektoru u cilju sticanja lične koristi ili koristi za drugoga.

Tipologija i pojavni oblici korupcije

S obzirom na brojne definicije korupcije imamo i više tipova korupcije u zavisnosti od kriterijuma prema kome ih razvrstavamo. Tako, u odnosu na to u kom obliku vlasništva se javlja, imamo podelu na:

- korupciju u državnom sektoru,
- korupciju u privatnom sektoru i
- mešovitu korupciju.

Korupcija u društvenom sektoru obuhvata sva koruptivna ponašanja službenika u okviru državnih subjekata, s druge strane korupcija u privatnom sektoru obuhvata pomenute aktivnosti, ali u okviru privatnog sektora, dok mešovita korupcija predstavlja kombinaciju ova dva tipa, odnosno koruptivno ponašanje između predstavnika državnog i privatnog sektora. U literaturi uglavnom prevladava stanovište po kome je korupcija u državnom sektoru opasnija po društvo, pogotovu ako je prožeta sa privatnom, mada ima autora koji ne zanemaruju opasnost korupcije u privatnom sektoru s obzirom da ona direktno ugrožava mehanizme ekonomskog sistema jedne zemlje.

Jedan od načina tipologije korupcije zasnovan je na kriterijumu aktivnosti učesnika u ovom vidu kriminalnog ispoljavanja, radi se o takozvanoj:

- aktivnoj i
- pasivnoj korupciji.

Aktivnu korupciju čini lice koje koje javnom službeniku daje, nudi, ili obećava ličnu korist u cilju nezakonitog ostvarivanja nekog prava, dok se pasivna korupcija ogleda u prihvatanju takve dobiti od strane javnog službenika i izvršenju protivusluge u vidu zloupotrebe javnih ovlašćenja. Dakle, aktivna korupcija postoji u situaciji kada se krivična dela sa elementima korupcije učine sa namerom, uz obećanje, ponudu

ili davanje od strane bilo koje osobe, neposredno ili posredno, svake nedopuštene koristi bilo kom javnom službeniku, da bi on nešto učinio ili se uzdržao od činjenja u vršenju svoje funkcije. Pasivna korupcija s druge strane, predstavlja traženje ili primanje od strane bilo kog javnog službenika, neposredno ili posredno, bilo kakve nedopuštene koristi, ili primanje ponude ili obećanja kakve koristi, da bi nešto učinili ili se uzdržali od činjenja u vršenju svoje funkcije.

Prema kriterijumu obima u kome se odvija imamo podelu na:

- sitnu i
- krupnu korupciju.

Sitna korupcija (takođe poznata pod imenom administrativna ili birokratska korupcija) je svakodnevna korupcija koja se odvija tamo gde se birokratija direktno sreće sa javnošću. Sitna korupcija naziva se još i korupcija "preživljavanja" (korupcija iz potrebe). To je vid korupcije koji praktikuju službenici nižeg i srednjeg nivoa koji su jako loše plaćeni i koji zavise od malih, ali ilegalno stečenih suma novca, da bi nahranili porodice, platili stan i školovanje dece i sl. Iako sitna korupcija uključuje mnogo manje sume nego one koje prolaze kroz ruke u procesu "velike" ili političke korupcije, sume nisu "sitne" za osobe sa druge strane koje su time pogođene. Sitna korupcija nesrazmerno pogađa najsiromašnije članove društva, koji mogu da se sretnu sa zahtevima za mitom u svakodnevnim susretima sa državnom administracijom i uslužnim delatnostima kao što su bolnice, škole, organi za izdavanje dozvola, policija, poreska služba itd.

Krupna, velika korupcija ili korupcija na visokom nivou, dešava se u sektoru politike gde se ona formuliše. Ona se ne odnosi toliko na količinu novca koji je u igri koliko na nivo na kome se dešava, gde se neopravdano može uticati na politiku i pravila igre. Vrste transakcija koje su privlačne za veliku korupciju su privlačnog obima i zato uključuju više novca nego birokratska i sitna korupcija. Velika korupcija se koristi kao sinonim za političku korupciju.

Prema kontinuitetu u kome se odvija u jednom društvu imamo podelu na:

- sistematsku i
- sporadičnu korupciju.

Suprotno iskorišćavanju sporadičnih prilika, endemska ili sistematska korupcija javlja se kada korupcija postane integrativni i esencijalni deo ekonomskog, političkog i društvenog sistema. Sistematska korupcija nije posebna kategorija korupcijskih aktivnosti, već situacija u kojoj korumpirani pojedinci i grupe vladaju glavnim institucijama i procedurama u državi i iskorišćavaju ih, i u kome većina ljudi nema drugu alternativu nego da posluje sa korumpiranim službenicima. Primeri

zemalja sa sistematskom korupcijom mogu da obuhvate savremeni Bangladeš, Nigeriju, Kamerun itd.

Sporadična korupcija je suprotan termin od sistematske korupcije. Sporadična korupcija dešava se neredovno i stoga ne šteti mehanizmima kontrole, niti privredi u celini. Nije pogubna, ali može ozbiljno da podrije moral i da škodi ekonomiji resursa.

Tipologija u odnosu na nivo odvijanja na međunarodnom planu poznaje sledeće tipove korupcije:

- spoljni (međudržavni),
- unutrašnji (nacionalni) i
- kombinovani.

Kada su u pitanju pojavni oblici korupcije njihovo poznavanje je neophodno je radi lakšeg sagledavanja uslova i uzroka koji pogoduju nastanku korupcije u datom vremenskom periodu, kao i radi blagovremenog i efikasnog reagovanja u suprotstavljanju ovoj društveno negativnoj pojavi. Takođe, neophodno je poznavati forme ispoljavanja i prikrivanja korupcije radi lakšeg otkrivanja i gonjenja učinilaca ovih dela od strane ovlašćenih organa. S tim u vezi, pojavne oblike korupcije možemo sagledati u širem i užem smislu. U širem smislu pojavne oblike korupcije posmatramo kroz pojavu korupcije u svim oblastima privredne i vanprivredne delatnosti, spoljno trgovinskom prometu, u oblasti ekonomskih odnosa sa inostranstvom, unutrašnjoj trgovini, državnim organima, zdravstvu, školstvu, sportu itd., a u užem smislu pojavne oblike korupcije posmatramo kao krivična dela sa elementima korupcije, koja mogu biti:

krivična dela korupcije u užem smislu (prava krivična dela korupcije) gde spadaju primanje i davanje mita, protivzakonito posredovanje, davanje i primanje mita u vezi sa glasanjem, falsifikovanje službene isprave;

krivična dela korupcije u širem smislu (neprava krivična dela korupcije) zloupotreba službenog položaja, zloupotrebna ovlašćenja u privredi, pronevera, prevara u službi.

Korupcija u privrednim delatnostima

Korupcija u manjoj ili većoj meri ugožava gotovo sve grane privrednog sistema jedne zemlje. S obzirom na mnoštvo poslova koji se obavljaju u okviru privrednog poslovanja, postoji i mnoštvo pojavnih oblika korupcije u ovoj oblasti, stoga će, u narednom delu rada biti izloženi samo neki važniji pojavni oblici korupcije u privrednom poslovanju, poput korupcije u oblasti trgovine, građevinarstva, bankarskih i drugih poslovia, osiguravajućih i drugih finansijskih institucija i slično.

Pojavni oblici korupcije u oblasti trgovine

Trgovina predstavlja vršenje prometa roba preko maloprodaje i veleprodaje kao osnovnih oblika trgovinske delatnosti čije razgraničenje zavisi pre svega od obima odnosno količine robe i od načina njenog plasmana. Trgovinska preduzeća koja se bave prometom na malo nabavljaju robu od proizvodnih preduzeća ili iz sopstvenog glavnog magacina, kao i od dobavljača i iste direktno plasiraju preko trgovinske mreže – prodavnica, koje opet mogu da budu klasične i u vidu samoposluga. Dok trgovinska preduzeća na veliko nabavljaju robu od proizvođača radi dalje prodaje ili prerade. Ugostiteljstvo opet predstavlja privrednu delatnost čija je osnovna delatnost prodaja alkoholnih i drugih pića kao i vršenje prodaje hrane ili ostvarivanje dobiti za pružene usluge smeštaja. Pod pojmom trgovinske usluge smatraju se i: agencijske, posredničke, zastupničke, komisione i berzanske usluge, usluge skladištenja, otpremanja i dopremanja robe, usluge kontrole kvaliteta i kvantiteta robe, usluge osiguranja, ekonomske propagande i promocije, kao i druge usluge uobičajene u trgovini (Bošković, 1998). Trgovina je najugroženiji sektor privrede brojnim i veoma raznovrsnim oblicima korupcije. U zavisnosti od toga da li se radi o unutrašnjem ili spoljno trgovinskom prometu javljaju se i različiti oblici korupcije.

U unutrašnjoj trgovini pojavni oblici korupcije nastaju kao rezultat specifičnosti uslova privrednog poslovanja kao što su: povremene ili stalne nestašice pojedinih roba, inflacija, nedostatak finansijskih sredstava, pad ili porast proizvodnje određenih proizvoda, poremećen platni promet, pad ponude ili povećanje tražnje određene robe, kamatne stope, proizvodnja ili prodaja demodirane ili druge vrste nekurentne robe, rast zaliha i slične okolnosti (Teofilović & Jelačić, 2006). Najzastupljeniji pojavni oblik korupcije u ovoj oblasti jeste podmićivanje tj. davanje određenih provizija ili materijalnih dobara ili pogodnosti od strane lica zaduženih za prodaju, drugim licima koji uz primljenu proviziju treba da od njih otkupe robu koja je recimo: nekurentna, zastarela, lošeg kvaliteta itd. Takođe, jedan od oblika korupcije u ovoj oblasti javlja se prilikom takozvanih prisvajanja neevidentiranih viškova koji su uzrokovani prosečnim računanjem dozvoljenih gubitaka koje se vrši na taj način što se ovi gubici (kalo, rastur, lom i slično) koji se u praksi obično kreću u dozvoljenom procentu (posebno kada se roba skladišti za kratak vremenski period) u sprezi sa licima iz komercijalne ili finansijske službe kao i magacionerima fiktivno povećavaju. Na taj način se deo robe koji je otpisan kao kalo, lom, rastur ili slično, prisvaja, a zatim u sprezi sa magacionerom, portiom, vozačima i sl., iznosi iz skladišta a zatim prodaje na crnom tržištu i tako ostvaruje protivpravna imovinska korist.

Pri transformaciji društvene u državnu, odnosno privatnu i druge oblike svojine, korupcija je dobila svoje najbezobzirnije i najperfidnije oblike. Naime, brojne su afere koje su vezane za podmićivanje članova komisije zadužene za raspisivanje tendera o prodaji nekog državnog preduzeća. Svojinску transformaciju karakteriše i formiranje jednog novog sloja privrednika, takozvanih špekulanata koji su svoje

bogatstvo stekli vršenjem raznih malverzacija na štetu državnih preduzeća u kojima su obavljali odgovorne funkcije. Ovakva lica otvaraju ogroman broj preduzeća u oblasti prometa robe i usluga, preko kojih vrše pranje novca i druge nelegalne radnje koristeći potkupljivost službenih lica u državnim preduzećima i ustanovama. Ovakva preduzeća uglavnom prodaju ili posreduju u prodaji demodirane ili nekvalitetne robe ili istu nude u kompenzaciju prilikom dospeća potraživanja od poverioca nanoseći im tako štetu ogromnih razmera.

Spoljašnja trgovina predstavlja privrednu granu za promet robe i usluga u međunarodnim okvirima. Spoljno trgovinsku delatnost obavljaju registrovana trgovinska privredna društva koja se bave uvozom i izvozom robe međunarodnim trgovinskim posedovanjem između stranih i poslovnih partnera, prevozom robe i putnika, skladištenjem i čuvanjem robe, turističkim uslugama u spoljnotrgovinskom prometu, investicionim zahvatima u inostranstvu kao i drugim oblicima u oblasti spoljnotrgovinskog poslovanja. U ovoj sferi postoji širok prostor za razne oblike prisvajanja koji se vrše putem korumpiranja i zloupotreba što je pre svega rezultat nefunkcionisanja kontrolnih i zaštitnih mehanizama, do te mere da je nemoguće ostvariti neki širi i kvalitetniji uvid u način poslovanja kada su u pitanju naša preduzeća koja u trgovini na svetskom tržištu učestvuju kroz promet roba i usluga. Trgovinska preduzeća daju ili primaju mito prilikom kupovine veće količine robe a i prilikom kupovine stranih licenci i tome slično.

Raznovrsni su i oblici prisvajanja sa takozvanim korisnim malverzacijama, tako se lažno deklariraju roba zbog ostvarivanja rentabilnijeg uvoza i povoljnijeg režima prilikom plaćanja društvenih obaveza za fiktivno prikazivanje dorade robe prilikom uvoza iako se u konkretnom slučaju radi o gotovom proizvodu koji se odmah plasira na tržište čime se faktički izbegava plaćanje adekvatnih carinskih obaveza. Fiktivno prikazivanje uzimanja opreme što se čini iz razloga izbegavanja plaćanja društvenih obaveza ili sticanja carinskih pogodnosti. Nepotrebno uključivanje stranih posredničkih firmi čime se uvećava cena proizvoda, fiktivno prikazivanje privredne saradnje u suštini se radi o uvozu opreme čime neka preduzeća neopravdano stiču neke uvezne i izvezne pogodnosti. Fiktivna prodaja uvezene robe u više navrata gde je roba skladištena a dokumenta samo kruže, radi povraćaja PDV-a. Zatim, tu je i poznati oblik korisne malverzacije, gde preduzeća uz saradnju sa korumpiranim carinicima i službenicima organa uprave, uvezenu robu koju žele da prodaju na domaćem tržištu, fiktivno prikazuju kao robu koja je u prolazu kroz našu zemlju tj. kao da je namenjena daljem izvozu. Ovaj oblik malverzacije vrše tako što falsifikuju dokumentaciju a robu preko svojih distributera prodaju u našoj zemlji, izbegavajući pritom plaćanje poreza na prodatu robu. Kao najbolji primer postojanja ovog vida malverzacije jeste tzv. afera "carinske mafije", kao i podaci prikupljeni u tzv. akciji "mreža" koja se odnosi na šverc cigareta.

I izvoz robe takođe je praćen raznim oblicima prisvajanja tako u koliko je pri izvoznim aranžmanima neko lice direktno ili indirektno povezano sa magacinskim poslovanjem ono se nalazi u situaciji da vrši prisvajanja ne evidentiranih viškova koji

su nastali kao rezultat računanja, dozvoljenih gubitaka ili omogućavanja da dođe do oštećenja robe prilikom transporta radi plasmana na inostrano tržište. Prilikom prijema robe strani kupac sačinjava komisijski zapisnik koji vraća izvozniku koji zatim služi kao osnova za razne beneficije, priznavanje oštećenja, nekvaliteta, često puta pri ovome poslovni partner iz inostranstva na ovaj način izdejstvuje visoku stopu beneficije iz ralogu straha izvoznika zbog eventualnog raskida ugovora i vraćanja robe. Pored prisvajanja ne evidentiranih viškova koji su rezultat rada za svoj račun a prisutni su u vidu ne uvođenja svih poslovnih efekata njihovog prisvajanja pri izvozu robe vrše se i određena prisvajanja uz razne zloupotrebe i korupcije kao i prisvajanja uz takozvane korisne malverzacije.

Krivična dela u ovoj oblasti dovode u pitanje ugled Republike Srbije u inostranstvu i podrivaju privrednu moć zemlje.

Pojavni oblici korupcije u građevinarstvu

Građevinarstvo predstavlja široku inženjersku disciplinu planiranja, projektovanja, gradnje, održavanja i upravljanja, koja se deli na niskogradnju, visokogradnju i hidrogradnju. Poslovi u građevinarstvu se uglavnom obavljaju u okviru velikih investicionih i drugih projekata vrlo visoke vrednosti iskazane milionskim novčanim iznosima. Korupcija u ovoj grani privrede ispoljava se kroz neregularan otkup građevinskog zemljišta i pogodbe sa vlasnikom zemljišta o visini cene kupovine, jer se ugovara veća cena od tražene spregom odgovornih lica i vlasnika, koji razliku u ceni kasnije dele (Jelačić, 1996).

Takođe, korupcija u ovoj oblasti je naročito izražena prilikom sprovođenja tendera za realizaciju nekog investicionog projekta, tako što se korumpiraju lica koja su nadležna za dodeljivanje tog posla. Na ovaj način, od strane korumpiranih službenika vrši se favorizovanje određenog učesnika tendera, sa kojim je uz određenu novčanu proviziju predhodno dogovoreno da će upravo sa njim biti sklopljen posao o rezalzaciji pomenutog projekta. Ovakva kriminalna delatnost prikriva se ponudama drugih izvođača radova koje su znatno nepovoljnije od unapred dogovorene ponude. Dobijanje poslova u građevinarstvu putem korupcije ostvaruje se preko takozvanih posrednika, koji za određenu nadoknadu po sistemu veza i poznanstava sa odgovornim licima svojim klijentima ugovaraju i obezbeđuju poslove.

Još jedan od pojava oblika korupcije u građevinarstvu ogleda se u fiktivnom prikazivanju dodatnih radova, fiktivnom uvećavanju količina materijala koje su utrošene, fiktivnom uvećanju cene koštanja utrošenog materijala, fikivnom angažovanju radne snage, kao i ugrađivanju materijala lošijeg kvaliteta od onog koji je ugovoren. Pomenute kriminalne radnje u građevinarstvu ostvaruju se u sprezi sa ovlašćenim nadzornim i inspekcijskim organima, kao i veštacima građevinske struke.

Pojavni oblici korupcije u bankarskim i poslovima drugih finansijskih institucija

U bankarskim i poslovima drugih finansijskih institucija korupcija se ispoljava vršenjem krivičnih dela: zloupotreba službenog položaja, primanja i davanja mita, posluga, falsifikovanje službenih isprava, nesavestan rad u službi i sl. Naime, zaposleni u bankama i drugim finansijskim institucijama, uglavnom vrše krivična dela privrednog kriminaliteta: prisvajanjem novca od uplata izvršenih od strane građana, prisvajanjem dinarskih i deviznih sredstava po osnovu štednje građana, prisvajanje dinarskih sredstava po osnovu isplate plata radnika preduzeća preko štedne knjižice ili tekućeg računa kod banke.

Korupcija u bankarskim poslovima i poslovima drugih finansijskih institucija ogleda se i u zloupotrebi službenog položaja prilikom dodeljivanja kredita. Ovaj oblik kriminalne delatnosti ostvaruje se tako što se korumpiraju odgovorna lica u bankama i drugim finansijskim institucijama koja za uzvrat ne poštujući utvrđenu proceduru odobravaju kredite pojedinim komitentima i bez neophodnih garancija. Učinioci privrednog kriminaliteta u ovoj oblasti praktikuju korumpiranje odgovornih lica u bankama i drugim finansijskim institucijama koji im na osnovu lažne dokumentacije odobravaju namenske kredite. Ovako dobijena finansijska sredstava se potom ne koriste za namenu za koju su odobrena već u razne druge svrhe (isplate zarada radnicima, plaćanje dospelih obaveza, izgradnju poslovnih i privatnih objekata i sl.).

Takođe, jedan od vidova korupcije u ovoj oblasti koji je otkriven u Republici Srbiji vezuje se i za dobijanje takozvanih „start-up“ kredita i kredita za već postojeća preduzeća od Fonda za razvoj Republike Srbije. Ovaj oblik kriminalnog delovanja manifestovao se na taj način što su odgovorna lica iz Fonda za razvoj zadužena za procenu rizika u sprezi sa predstavnicima firmi koje se bave izadom dokumentacije potrebne za odobrenje kredita na teritoriji Republike Srbije pronalazili lica ili vlasnike privrednih subjekata, koji su zainteresovani za dobijanje pomenutih kredita kod Fonda za razvoj Republike Srbije, ali bez namere da se bave delatnošću za koju su se registrovali. Zahtevi ovih lica su potom prikupljeni, a zatim zajedno sa lažnom dokumentacijom dostavljeni korumpiranim proceniteljima rizika iz Fonda za razvoj Republike Srbije koja su ove zahteve po hitnom postupku obrađivali i pozitivno procenjivali. Jedan manji deo finansijskih sredstava dobijen na ovaj način davan je licima na čija su imena podnošeni zahtevi, dok je preostali deo finansijskih sredstava pripadao organizatorima ove kriminalne delatnosti.

Ostali oblici korupcije u vezi sa privrednim kriminalitetom

Osim navedenih oblika prisvajanja putem korupcije u privrednim delatnostima, koruptivna ponašanja se u okviru privrednog kriminaliteta javljaju i prilikom izvršenja pojedinih krivičnih dela. Tako, na primer, kod krivičnog dela falsifikovanje i zloupotrebe platnih kartica, koje se ogleda u izradi i upotrebi lažne platne kartice. Lažne platne kartice se izrađuju tako što se najpre na neovlašćen način pribave

podaci sa magnetne trake prave platne kartice. Pribavljanje ovih podataka vrši se kopiranjem, odnosno skimovanjem podataka sa magnetne trake prave platne kartice. Zatim se ovi podaci prenose na magnetnu traku lažne platne kartice, koja je smeštena na takozvanoj „beloj“, odnosno „sivoj“ ili „zlatnoj“ plastici. Samo neovlašćeno skimovanje je moguće izvršiti na svim mestima na kojima se platna kartica koristi. Uglavnom se skimovanje vrši od strane zaposlenih u akceptantskoj mreži, tj. od strane prodavaca, konobara, taksista, recepcionera koji u sprezi sa kriminalcima za određenu proviziju kopiraju sadržaj magnetne trake platne kartice. Ovo se se vrši tako što se uz određenu proviziju akceptantima (konobarima, prodavcima, recepcionarima i sl.) daje skimer kroz koji će oni pri svakoj naplati provući nečiju platnu karticu. Na ovaj način, a u zavisnosti od prometa, on dnevno može kopirati podatke sa veoma velikog broja kartica. Skimer uglavnom može snimiti u svojoj memoriji informacije sa oko sto magnetnih traka platnih kartica. Nakon skimovanja potplaćeni akceptant predaje skimer sa ukradenim podacima falsifikatorima za šta dobija dogovorenu proviziju.

Takođe, učinioci krivičnog dela poreske utaje, koje se ogleda u delimičnom ili potpunom izbegavanju plaćanja poreza, doprinosa ili drugih propisanih dažbina, posežu za davanjem mita pojedinim licima koja obavljaju poslove kontrole obračunavanja i plaćanja poreza, doprinosa i drugih dažbina, koja za uzvrat ne prijavljuju postojanje ovog dela, ili iznos utajenog poreza prikazuju u manjem iznosu, tj. ovo krivično delo prijavljuju kao privredni prekršaj.

Pored navedenih primera učinioci krivičnog dela krijumčarenja u prenošenju robe preko carinske linije, kao jedan od metoda za izbegavanje mera carinskog nadzora, praktikuju korumpiranje pripadnika državnih organa, pre svega carine i policije.

Zatim, krivično delo pranja novca koje se ogleda u preduzimanju određenih aktivnosti, uglavnom finansijskih transakcija kojima se prikriva poreklo kapitala stečenog kriminalnom delatnošću, u praksi, takođe prate određena koruptivna ponašanja. Naime, učinioci ovog dela deponuju „prljav novac“ u bankarski sistem jedne zemlje, tako što za otvaranje računa preko kojih obrću velike količine novca koriste lica koja nemaju kriminalnu prošlost ili to čine u sprezi sa nesavesnim bankarskim službenicima, što dodatno otežava otkrivanje ovog krivičnog dela.

Statistički prikaz privrednog kriminaliteta u Republici Srbiji

Tabela br. 1

Obim prijavljenih krivičnih dela privrednog kriminaliteta u Republici Srbiji u periodu 2004-2008. godine

Godina	Ukupno podnetih krivičnih prijava	Ukupno podnetih krivičnih prijava za krivična dela protiv privrede	Ukupno podnetih krivičnih prijava za krivična dela protiv sl. dužnosti	Indeks
2004	88453	5255	5356	12,00%
2005	100536	4721	5253	9,92%
2006	105701	2868	4343	6,82%
2007	98702	2663	4244	7,00%
2008	101723	3099	4140	7,12%
Ukupno	495115	18606	23336	8,57%

Što se tiče obima privrednog kriminaliteta na teritoriji Republike Srbije i njegovog relativnog učešća u ukupnoj masi kriminaliteta za zadati period, na osnovu podataka iz tabele br. 1 možemo uvideti da ni u jednoj godini u periodu od 2004. do 2008. godine učešće krivičnih dela privrednog kriminaliteta u ukupnoj masi prijavljenih krivičnih dela nije prelazilo 12%. Na teritoriji Republike Srbije je u 2004. godini ukupno prijavljeno 10611 krivičnih dela privrednog kriminaliteta, u 2005. godini 9974, u 2006. godini 7211, u 2007. godini 6907, a u 2008. godini 7239. Na osnovu navedenih podataka može se uočiti da je 2005. i 2006. godine zabeležen pad prijavljenih krivičnih dela privrednog kriminaliteta u odnosu na raniji period i to pre svega zbog manjeg broja prijavljenih krivičnih dela protiv privrede koji je u tom periodu opao za oko 45% u odnosu na raniji period. U odnosu na ukupnu masu prijavljenih krivičnih dela u pomenutom periodu stanje je sledeće: 2004. godine, prijavljena krivična dela privrednog kriminaliteta u ukupnoj masi prijavljenih krivičnih dela (88453 k.d.) učestvovala su sa 12,00%, u 2005. godini (100536 k.d.) sa 9,92%, u 2006. godini (105701 k.d.) sa 6,82%, u 2007. godini (98702 k.d.) sa 7,00%, a u 2008. godini (101723 k.d.) sa 8,57%. Na osnovu navedenih podataka možemo zaključiti da od 2006. godine postoji tendencija povećanja krivičnih dela protiv privrede u ukupnoj masi prijavljenih krivičnih dela.

Zaključak

Analizom izloženih stavova, tumačenja, praktičnih iskustava i predloga, može se zaključiti da se korupcija kao društveno štetna pojava, u svim oblicima privredne delatnosti manifestuje u raznim vidovima, nanoseći ogromnu štetu državi, raznim subjektima privrednog poslovanja, kao i pojedincima. Takođe možemo zaključiti da je ona prateći element privrednog kriminaliteta, kao krivično-pravne i kriminološka kategorije koja ugrožava ekonomski sistem i ekonomske odnose u jednom društvu. Korupcija se u okviru privrednog kriminaliteta manifestuje pre svega kroz krivična dela sa elementima korupcije u koja spadaju: primanje i davanje mita, protivzakonito posredovanje, falsifikovanje službene isprave, zloupotreba službenog položaja, zloupotrebna ovlašćenja u privredi, pronevera i prevara u službi. Osim toga kod pojedinih privrednih delikata korupcija se javlja kao način izvršenja ili prikrivanja krivičnog dela (falsifikovanje i zloupotreba platnih kartica, poreska utaja, krijumčarenje, pranje novca i sl.).

Shodno navedenom, konstatujemo da su koruptivna ponašanja itekako prisutna u sferi privrednog kriminalitet, što nesumnjivo utiče na povećanje tamne broje ovog vida kriminalnog ispoljavanja, kao i na pojavu novih pojava oblika privrednog kriminaliteta. Stoga je, efikasnost u suzbijanja i sprečavanja privrednog kriminaliteta uslovljena efikasnošću na polju suprotstavljanja korupciji u određenoj društvenoj zajednici.

Takođe, što se tiče mogućnosti pojave novih pojava oblika privrednog kriminaliteta smatramo da će se u narednom periodu u Republici Srbiji nastaviti tendencija novih, organizovanijih pojava oblika privrednog kriminaliteta koji se zasnivaju na sprezi između pojedinih nosioca privredne aktivnosti, pre svega takozvanih kontraverznih biznismena sa određenim nosiocima, tj. najvišim predstavnicima države u svim granama vlasti.

Literatura:

- Aleksić, Ž., Škulić, M., Žarković, M. (2004). *Leksikon kriminalistike*. Beograd.
- Banović, B. (2002). *Obezbeđenje dokaza u kriminalističkoj obradi krivičnih dela privrednog kriminaliteta*. Beograd: Viša škola unutrašnjih poslova.
- Bošković, M., Jovičić, D. (2002). *Kriminalistika metodika*. Banja Luka: Viša škola unutrašnjih poslova.
- Bošković, M. (1998). *Kriminalistička metodika*. Beograd: Policijska akademija.
- Bošković, M. (2002). *Socijalna patologija*. Novi Sad: Pravni fakultet.
- Đokić, Z. (2007). Aktuelno stanje korupcije u republici srbiji sa posebnim osvrtom na korupciju u privredi. *Bezbednost*, 2, 281-306.
- Đurić A. (2010). Podmićivanje u Krivičnom zakoniku Srbije. *Pravo teorija i praksa*, 1-2, 14-32.
- Džukleski, G., Nikoloska, S. (2008). *Ekonomska kriminalistika*. Skoplje.
- Pihler, S. (1979). Prilog definisanju pojma privredni kriminalitet. *Jugoslovenska revija za krivično pravo i kriminologiju*, 1.
- Srnzetić, N. (1954). Problemi privrednih delikata. *Arhiv za pravne i društvene nauke*, 3-4.
- Simić, M (2003). U kojoj meri je korupcija specifična u odnosu na druge vrste krimilanog ponašanja. *Bezbednost*, 4, 590-599.
- Stajić, Lj. (2004). *Osnovi bezbednosti – treće izdanje*. Beograd: Policijska akademija.
- Teofilović, N., Jelačić, M. (2006). *Sprečavanje, otkrivanje i dokazivanje krivičnih dela korupcije i pranja novca*. Beograd: Policijska akademija.
- Jelačić, M. (1996). *Korupcija – društveno pravni aspekti i metodi suprotstavljanja*. Beograd.

Biografije

Aleksandar R. Ivanović Master pravnih nauka, asistent na Pravnom fakultetu, Internacionalnog Univerziteta u Novom Pazaru, gdje je angažovan na predmetima Osnovi kriminalistike, Krivično procesno pravo, Nacionalna bezbednost, Organizovani kriminal i Privredni kriminalitet.
a.ivanovic@uninp.edu.rs

pute o načinu pripreme radova za slanje u časopis

dovi se mogu dostavljati poštom, mailom (imteme@fknbih.edu) i na drugom elektronskom siocu podataka (CD, DVD i sl.), odnosno, putem lagođene aplikacije na zvaničnoj web stranici kultura za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne dije (www.fknbih.edu).

cenzirani radovi se kategoriziraju na slijedeći način:

učni članak koji sadrži neobjavljene i nove rezultate originalnih istraživanja u potpunom obliku kategorizira se kao **izvorni naučni rad (original scientific paper)**; rad se kategorizira kao izvoran onda kada daje značajan doprinos određenoj naučnoj problematici ili njenom razumijevanju i kada opisuje nove rezultate istraživanja iz neke oblasti; napisan je tako da bilo koje lice koji se bavi istim područjem na osnovu navedenih informacija može ponoviti istraživanje i postići opisane rezultate s jednakom preciznošću ili unutar granica pogreške koje navodi autor, ili može ponoviti autorova zapažanja, račune ili teoretske izvode. Po pravilu je organiziran po shemi IMRAD (od engl. Introduction, Methods, Results, Analysis and Discussion)

učni članak koji sadrži nove još neobjavljene rezultate originalnih istraživanja, ali u preliminarnom obliku kategorizira se kao **prethodno saopćenje (preliminary note)**; ovaj oblik članka podrazumijeva objavljivanje novih naučnih rezultata, ali bez dovoljne jedinstvenosti koje bi omogućile čitatelju provjeru istinskih podataka kao što je slučaj u izvornom radu

učni članak koji sadrži originalan, sažet i kritički pregled jednog područja teorije ili praktična istraživanja, u kojemu autor i sam aktivno kritički sudjeluje, a u kojem mora biti naglašena uloga prvog originalnog doprinosa tom području u odnosu na već objavljene radove, kao i pregled tih radova, kategorizira se kao **pregledni naučni rad (review article)**; pregledni rad, dakle, sadrži cjelovit pregled stanja određenog područja teorije ili njene primjene, autor donosi vlastiti kritički osvrt i ocjenu, posebno navodi podatke o svim objavljenim radovima kojima je koristio kao polazište za svoj rad

učni članak koji sadrži korisne priloge iz određene oblasti i za određenu struku, ali ne predstavlja originalna istraživanja kategorizira se kao **stručni rad (professional paper)**

Ostali radovi kao što su recenzije, prikazi i izvještaji objavljuju se u posebno za to predviđenom dijelu časopisa

Kategorija rada se navodi uz pojedini rad.

Jednom prihvaćeni rad obavezuje autora da isti rad ne smije objaviti drugdje bez dozvole Redakcije.

Radovi dostavljeni na bilo kojem od jezika pomenutih u čl. 30. Pravilnika moraju biti lektorirani. Lektori koje odredi Redakcija vrše superviziju.

Podaci koji se navode uz rad

Na prvoj stranici rada nalaze se slijedeći podaci:

- Naslov
- Datum i broj riječi
- Imena autora i profesije
- Nazivi ustanova u kojima rade
- Mail adrese
- Kategorizacija
- Sažetak na jeziku rada
- Ključne riječi na jeziku rada
- Sažetak na engleskom jeziku (*Abstract*)
- Ključne riječi na engleskom jeziku (*Key Words*)

Sažetak rada treba sadržavati opći prikaz teme, metodologiju rada, rezultate i zaključak.

Ključne riječi sadrže pojmove koji se tretiraju u radu, ali ne opće i preširoke pojmove (kao npr. društvo) niti preuske pojmove opisane sa puno riječi.

Autor uz rad dostavlja kratku biografiju (25-30 riječi).

Tabele i grafici trebaju biti prezentirani u programima kao što su MS Word, sa jasno iskazanim naslovima. Sve tabele i grafici se u časopisu isključivo štampaju u crno-bijeloj boji.

Napomene u radu se navode u obliku fusnota (footnote). U pravilu su objasnidbenog karaktera.

Svaki rad mora imati normirane i potpune bibliografske informacije za svu korištenu literaturu u APA style (pogledati na <http://www.apastyle.org>)

Kriminalističke teme

Godište IX Sarajevo, 2009 Broj 3

**OTKRIVANJE KRAĐA MOTORNIH VOZILA NA OSNOVU KRIVOTVORENIH REGISTRACIJSKIH ISPRAVA
- STUDIJA SLUČAJA KANTON SARAJEVO (2003-2008)**

**RECOVERY OF STOLEN VEHICLES BY DETECTION OF FORGED REGISTRATION DOCUMENTS- CASE
STUDY OF SARAJEVO CANTON (2003-2008)**

Eldan MUJANOVIĆ

Nebojša BOJANIĆ

Ismet KATANA

KRIVIČNOPROCESNI ASPEKTI PREPOZNAVANJA OSOBA I PREDMETA

THE CRIMINAL PROCEDURAL ASPECTS OF THE RECOGNITION OF PERSONS AND OBJECTS

Damir ČAČKOVIĆ

FORENZIČKA ODOROLOGIJA

FORENSIC ODOROLOGY

Mladen MILOSAVLJEVIĆ

Dušica MILOSAVLJEVIĆ

Sunčica MILOSAVLJEVIĆ

PRIVREDNI KRIMINALITET I KORUPCIJA U REPUBLICI SRBIJI

ECONOMIC CRIME AND CORRUPTION IN THE REPUBLIC OF SERBIA

Aleksandar R. IVANOVIĆ

ISSN 1512-5505

**FAKULTET ZA KRIMINALISTIKU,
KRIMINOLOGIJU I SIGURNOSNE STUDIJE**

<http://www.fknbih.edu>

[e-mail: krimteme@fknbih.edu](mailto:krimteme@fknbih.edu)